

Jes Wienberg

Grund og gård
i Tønsberg

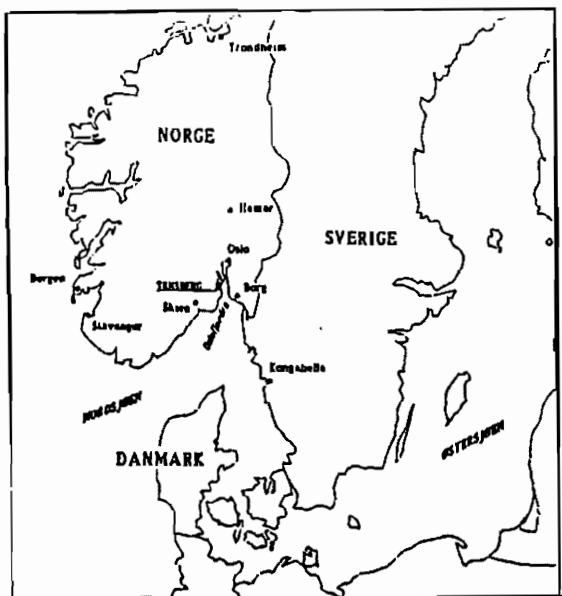
UTGITT 1992
RIKSANTIKVAREN
UTGRAVNINGSKONTORET FOR TØNSBERG

Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr. 9
Nordre Bydel, hefte 3

Jes Wienberg

**Grund og gård
i Tønsberg**

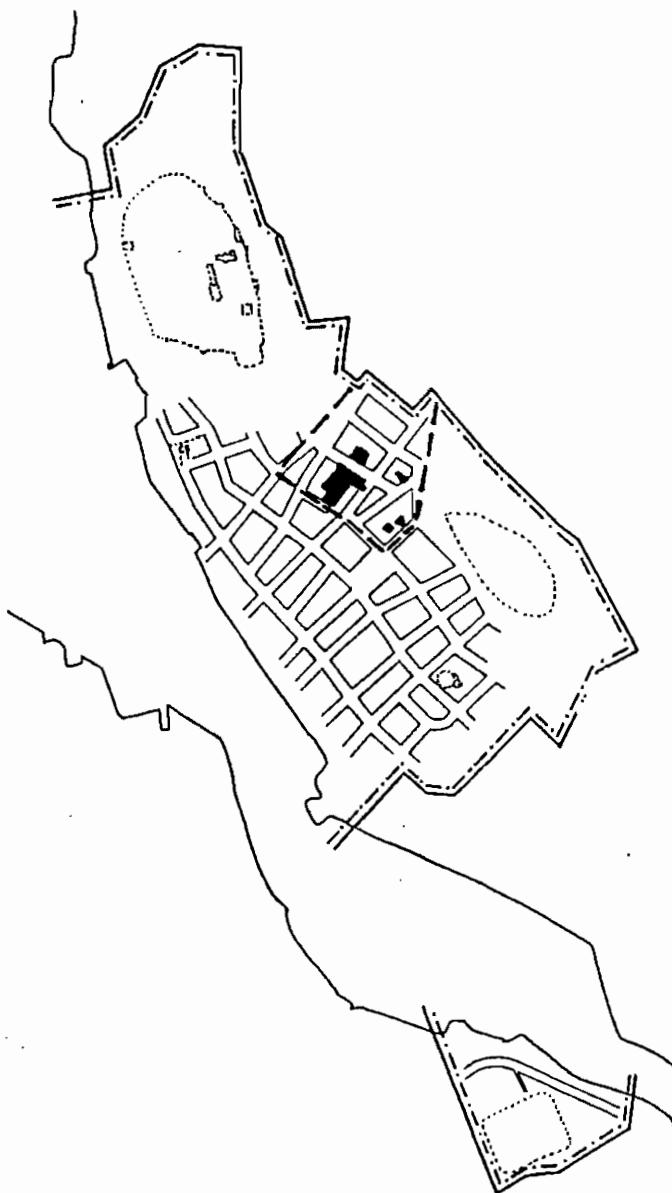
Utgitt 1992
Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tønsberg
ISSN 0802-5436

Tønsberg fornminneområde.

"Nordre bydel" er
avgrenset (stiplet linje)
og de større undersøkelses-
områdene her er avmerket.

(Illustrasjoner: J.Lindh hhv.
J.E.G.Eriksson.)

Forord

Materialet fra de nyere arkeologiske undersøkelser i Tønsberg blir bearbeidet innenfor prosjekter som tar for seg de forskjellige deler av middelalderbyen: "Søndre bydel", "Nordre bydel" og "Sentrum".

Foreliggende hefte er det tredje i serien om det arkeologiske materialet fra "Nordre bydel". De øvrige heftene i denne serien tar også for seg utvalgte problemområder. Områdene er valgt med utgangspunkt i hva som er særegent ved "Nordre bydel", og delvis utfra hva som er viktige forskingsområder i den pågående diskusjon om middelalderbyene.

Målet er å gjøre nye resultater kjent for et bredere publikum, samt gi andre forskere bedre grunnlag for å benytte det arkeologiske materialet fra Tønsberg. Videre vil bearbeidelsen danne et bedret grunnlag for forvaltning af fornminnet Tønsberg.

Dette heftes tema er "bygården". Hva er karakteristisk ved den middelalderske byplanen? Hvordan så tomtene ut? Var gårdene og tomtene forskjellige utfra hvor i byen de lå og hvem som brukte dem?

Emnet behandles ved å gjennomgå sentrale kildegrupper som billed- og kartmateriale, branntakseringer, brever og lover samt det arkeologiske materialet. Dette ses i sammenheng med resultater fra forskning i andre norske og utenlandske middelalderbyer.

Samtidig har en av målsetningene med dette heftet vært å gripe inn i og forme debatten om bygården på en slik måte at begrepene skal kunne anvendes med større presisjon. Eksisterte "dobbeltgården" i middelalderen, eller er den kun en ureflektert gjenspeiling av eiendomsforholdene innen et område av Bryggen i Bergen på 1700-tallet? Er det virkelig mulig å generalisere bygårdenes størrelse i middelalderen, uten å ta i betraktning tidsmessige, topografiske, juridiske eller funksjonelle forhold?

Skriveren, Jes Wienberg, er hentet opp fra Lund for dette arbeidet. Han har tidligere deltatt i flere arkeologiske undersøkelser i Tønsberg, derav to i området "Nordre bydel". En stor takk til ham for hans innsats med det foreliggende produkt - nok en gang har vi dratt nytte av hans brede kompetanse!

Teknisk redigering av manus er utført av undertegnede. En stor takk skal rettes til Tønsberg Tusenårslegat, Stiftelsen Gamle Tønsberg og Riksantikvaren som har bekostet trykkingen av dette heftet.

Tønsberg, juli 1992
A. Jan Brendalsmo
prosjektleder

Indhold

1 Fra Tallinn til Tønsberg	s 1
Middelalderbyen	1
Norges middelalderlige bygårde	1
Middelalderens Tønsberg	3
Tomten	10
Gården	14
Ejendommen	21
Hensigter og spørgsmål	23
2 Tønsberg fra Jens Müller til Axel Magnus	26
Billederne og bykortene før 1847	26
Holters bykort 1847 og Magnus' bykort 1868	30
Brandtaksterne	32
Tønsberg ved 1867-68	33
Byplanen	34
Bytomterne	36
Bebyggelsen	38
3 Tønsberg fra Snorre Sturlason til Peder Andersen	43
Sagaer, love, breve og jordebog	43
Registrering af kilderne	44
Bryggerne, Stræderne og Torvet	45
Tomterne	46
Gårdene	48
Besidderne	56
Besiddelsen	61
4 Tønsberg i grunden	63
Arkæologien i Tønsberg	63
Olavsklosteret	66
Langs Bryggen	68
Mellem Olavsklosteret og Torvet	75
Ovenfor Torvet	79
Ved Peterskirken	82
Baglergaten 2-4	88
5 Grund og gård i Tønsberg	96
Hvorfor og hvordan	96
Tomt, gård og ejendom	97
Bryggen-paradigmet	99
Vest og øst	100
Konger og andre mennesker	101
Middelalderbyen som forskningsfelt	102
Middelalderbyen som mindesmærke	103
Bilag: Tønsbergs bebyggelse i de skriftlige kilder 871-1552	105
Henvisninger	131

1 Fra Tallinn til Tønsberg

Middelalderbyen

De fleste af vore større byer har sin oprindelse i middelalderen. Deres ælde afsløres måske i resterne af bymuren, en klosterkirke, et stenhus, de gamle gader eller torvet. Selv hvor byen er blevet hærget af ildebrande, bombet i krig eller mishandlet under dække af modernisering, så vil nogle spor altid overleve. Måske en ruin, en uventet krumning af gaden, nogle smalle tomter eller et gammelt navn. Ihvertilfælde vil vi i bygrunden som arkæologer kunne afdække fragmenter af middelalderbyen en stund endnu.

Hvordan skal vi så aflæse kulturjordens flertydige vidnesbyrd? Med indarbejdede metoder kan vi adskille sporene i lag og konstruktioner, i faser og felter. Vi oversætter uden større tøven farveskift i grunden, pælerækker og plankeflader til for os forståelige begreber som grøft, hegn, passage og husgulv. Men hvordan forvandler vi så disse tolkede iagttagelser til historiske begreber som almenning, tomt og gård? Hvordan var gården udformet? Og hvordan kommer vi fra nedgravningen i bygrunden til sagaernes handlende konger, fra arkæologiens empiri til magtens teori?

Skriveren rejste en sensommerdag under stor hast fra Tallinn i Estland til Tønsberg i Norge, fra en mægtig hanseatisk by i sten til en lille norsk træby. Silhuetten af middelalderlige kirkespir og krenelerede bymure blev erstattet af Slottsfjelltårnet og Haugars Sjømannsskole. Umiddelbart synes forskellen fuldstændig, men snart finder vi lighederne. På trods af den geografiske afstand, forskellen i historie, omland, størrelse og kvalitet er der afgørende fællestræk. Vi bevæger os nemlig indenfor samme middelalderlige kultursfære.

Tallinn og Tønsbergs grundlæggende elementer er omtrent identiske. Vi finder havnen og torvet, sognekirkerne, klostrene, hospitalerne, smalle tomter og gårde med gavl og port til trange gader. Forskningens spørgsmål er også omtrent de samme. Hvornår blev byen grundlagt, af hvem og hvorfor? Hvor lå den ældste bebyggelse? Hvordan udviklede byplanen sig? Kan byen opdeles i forskellige dele? Hvordan var tomterne udnyttet? Hvad karakteriserer en gård og en bod? Hvem ejede gårdene, boede og arbejdede i byen? Og rejser vi videre til andre europæiske middelalderbyer finder vi samme byggestene og debat.

Her skal vi opholde os ved Tønsberg, som et eksempel på en norsk middelalderby og nogle almene spørgsmål indenfor arkæologi og historie. Vi skal studere Tønsbergs tomter, gårde og ejendomme med hjælp af ældre billeder, bykort, brandtakster, sagaer, love, breve, en jordebog og arkæologiske spor.

Norges middelalderlige bygårde

Norge har haft mindst 16 middelalderlige centralsteder eller byer (fig 1) udspremt i landet, fra Kungahälla i syd til Vågan i nord, forskellige enten til oprindelse, funktioner, størrelse, form eller indhold. Trods variationen finder vi en stor grad af enhed og kontinuitet i valget af forskningsfelter indenfor byarkæologien fra forrige århundrede til idag.

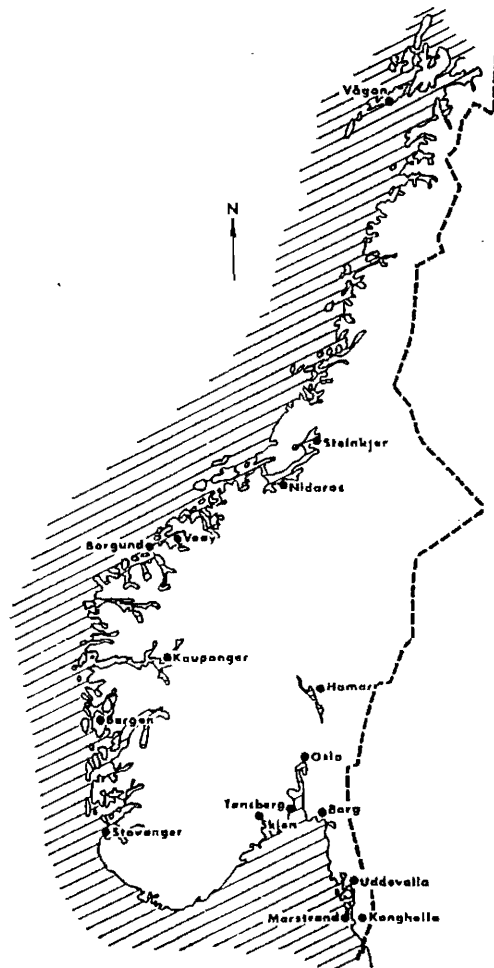

Fig 1. Norges middelalderbyer. Efter Helle & Nedkvitne 1977.

Allerede hos nestoren i norsk arkæologi Nicolay Nicolaysen finder vi de aktuelle spørgsmål. I artiklen "Om De Norske Kjøbstæder i Middelalderen: Deres Oprindelse, Indretning og Bygningsskik" (1890) diskuterer han byernes oprindelse i forhold til kongemagten, hvem som ejede grunden og gårdene, og hvordan overdragelser fandt sted. Han diskuterer beliggenheden og bytopografien. Videre forholdet mellem arkitekturen i byen og på landet, gårdenes udformning med materialer, opvarmning, lysforhold, tagdækning, rum og funktioner, og sidst, men her måske vigtigst, gårdenes opdeling.¹

I de senere oversigter berettes omtrent samme historie om middelalderbyens bebyggelse med små variationer mellem de fire "villae forenses", Oslo, Bergen, Trondheim og Tønsberg.² Som et eksempel kan udvælges Roar Hauglids artikel "Byer og byhus i middelalderen" (1963):

"Skal vi danne oss et bilde av hvorledes en norsk bygård så ut i middelalderen, er det best å ta utgangspunkt i Bryggen i Bergen. Den nåværende bryggerekke der er riktignok ikke eldre enn efter brannen i 1702, men ved gjenoppbyggingen den gang fulgte man stort sett det eldre bebyggelsesskjema. Tomtene var lange og

¹ Nicolaysen 1890

² Se f.eks. Meyer 1925 s 112ff, Grieg 1939, Fischer 1942-45, Hauglid 1963, Lidén 1971, Helle & Nedkvitne 1977, Semmingsen 1979 s 50ff, Reimers & Anker 1981 s 379ff

smale og bebygget med dobbeltgårder med smale veiter eller bare dråpefall imellom. Magnus Lagabøters bylov av 1276 gav regler også for anlegg av husene. Hver gård skulle innrettes slik at det mellom de dobbelte husrekker skulle være et åpent gårdsrom, lukket i hver ende med en port, som ofte også kunne være overbygget, idet sjøstuene gikk helt sammen i annen etasje."³

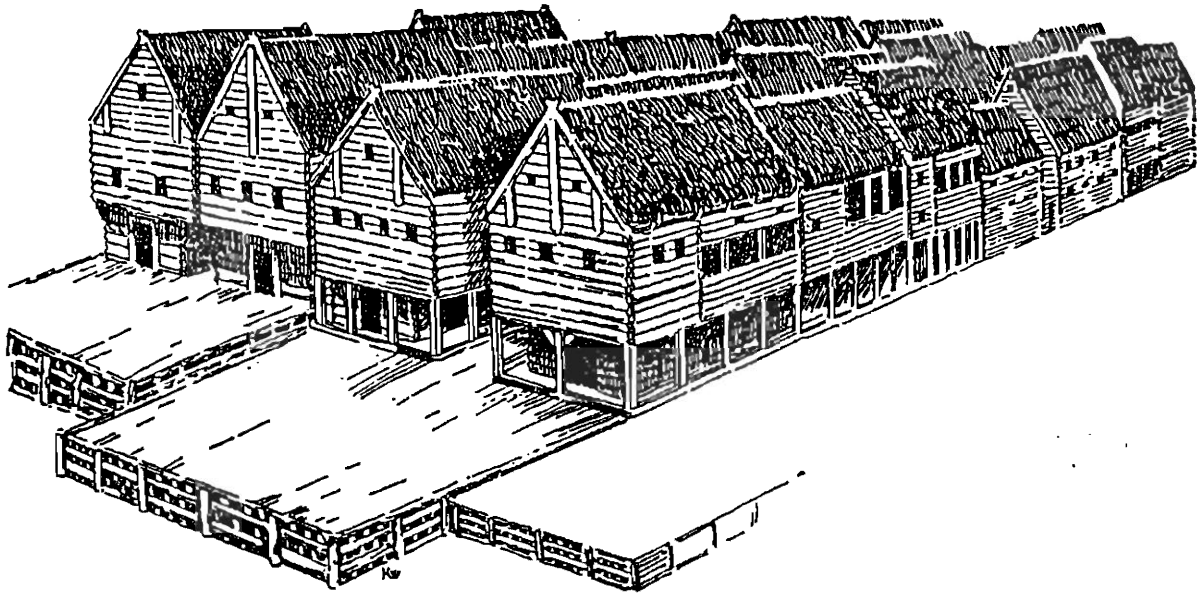

Fig 2. Rekonstruksjon av middelalderens brygge i Bergen ved Christian Koren-Wiberg 1921. Etter Herteig 1963.

Her avsløres årsagerne til de ensartede beskrivelser i litteraturen. Middelalderbyen rekonstrueres med Magnus Lagabøters bylov og Bryggen i Bergen som ledetråde. Byloven skrevet for Bergen, og siden tilpasset også de øvrige byer, inneholder detaljerte bestemmelser, som sammen med Bryggens stående bygninger tillader en overbevisende rekonstruksjon og helhet (fig 2). De arkæologiske spor er hele tiden blevet vurderet med denne vel afprøvede historiske model fra Bergen som tolkningsramme. Det gjelder ikke minst i Tønsberg.

Middelalderens Tønsberg

Tønsberg er vel mest kjent for sin formodede høje alder, for ruinen af Olavsklosterets rundkirke og resterne af Tunsberghus med Michaelskirken på Slottsfjellet. Her skal vi imidlertid fokusere på den ydmyge bebyggelse nedenfor fjeldet med dens brygger, gader, torv og gårde (fig 3).

Med henvisning til bylovens bestemmelser og Nicolaysens artikkel beskriver Helge Gjessing i "Tunsbergs historie i middelalderen til 1536" (1913), hvordan bebyggelsen var udformet:

"I en by som Tunsberg, der saa at si var vokset op av sig selv, var naturligvis bebyggelsen til at begynde med helt tilfeldig med gater og aapne pladser, hvor det kunde falde sig. Først efterhvert, naar leilighet gaves, kunde saa en ordnende haand gripe ind og regulere byen i likhet med de andre stæder. Der dannet sig da

³ Hauglid 1963 s 22 citat

her som andetsteds en bebyggelse samlet om torvet og den store hovedgate, som strakte sig gennem hele byen fra nordvest til sydøst. Denne kaldtes "langstræte" eller nedre stræte i modsætning til et øvre, som gik parallelt med dette længere oppe i byen. Nede ved vandet laa saa bryggerne, som likeledes utgjorde et sammenhængende hele. Forbindelsen mellem bryggerne og strætet dannede de saakaldte almenninger og veiter, som forøvrig fortsatte ogsaa paa den øvre side av strætet. Almenningerne var de egentlige tvergater, mens veiterne nærmest kun var smug, som skilte gaardene fra hinanden og samtidigt dannede en smal passage mellem dem. Deres bredde sattes i byloven til 3 alen i forhold til almenningernes 8 og bryggenes og strætet 12. Mot disse veiter, som altsaa gik paa tvers av byens længderetning, laa gaardenes langside, mens gavlene vendte mot strætet og bryggerne, en anordning som var grundet paa at saa mange hus som mulig skulde faa adgang til bryggerne og sjøen." - "Efter byloven var den saakaldte "gardr" delt paa langs i to dele, hvorved der opstod to bygninger, hver med egen gavl; disse bygninger skiltes fra hinanden ved et smalt gaardsrum, som mindst skulde være saa bredt at en derigjennem kunde bære en byrde av et skippunds vegt, og som i hver ende lukkedes av en gaardsport (gardslid). De to dele hvori gaardsrummet delte gaarden, hadde vel oprindelig samme eier; efterhvert kom de dog gjerne over paa forskjellige hænder og solgtes hver for sig."⁴

Fig 3. Tønsberg på Olav den Helliges tid rekonstrueret af Erik Werenskjold til Snorres Heimskringla. Efter Grieg 1971.

Citatet fra Gjessings byhistorie er måske langt, men er her medtaget, fordi det viser et helhedsbillede af middelalderens Tønsberg, som ikke ændres afgørende i den senere litteratur - bortset da fra spørgsmålet om selve bydannelsen. Her har vi altså det historiske billede, som arkæologerne har forsøgt at udnytte ved tolkningen af sine spor i grunden.

⁴ Gjessing 1913 s 89ff citat

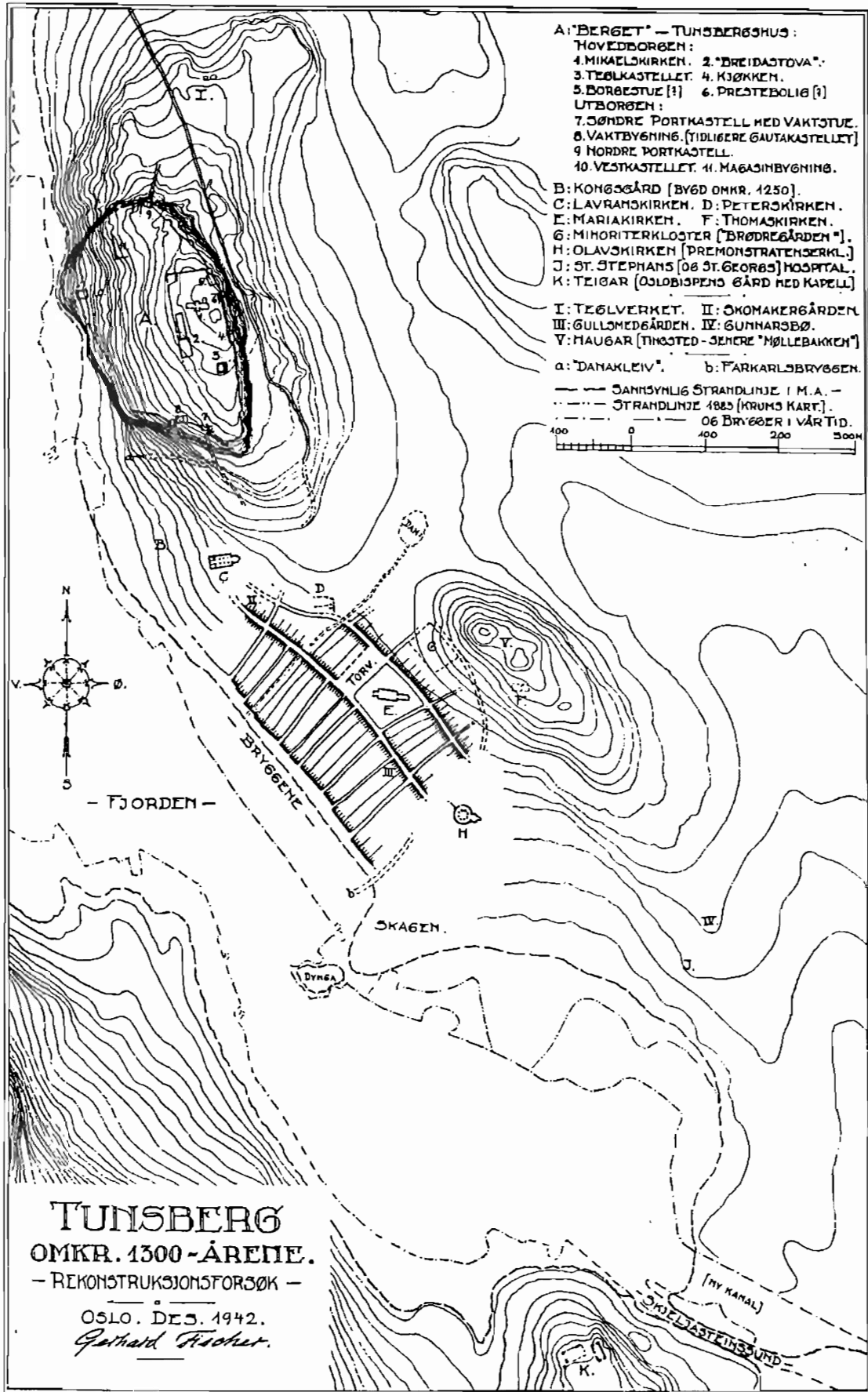

Fig 4. Tunsberg omkr. 1300-årene. Efter Fischer 1951.

Beskrivelsen i historikeren Oscar Albert Johnsens "Tønsbergs historie" (1929) er nok mere udførligt, men principielt, undertiden næsten ordret, den samme. Som kilder henviser Johnsen til oldfundene, byloven, brevene, boreprøver, Nicolaysens artikel (1890), til Christian Koren-Wibergs studium af Bergen (1921) og Johan Meyers poetiske artikel i "Norsk kunsthistorie" (1925).⁵

I en desværre aldrig publiceret artikel "Byplan og byhus i Norge i middelalderen" skrevet til "Nordisk Kultur" 1942-45 tegnede arkitekten og arkæologen Gerhard Fischer et endnu flittigt benyttet kort over "Tønsberg omkr. 1300-årene" (fig 4) og beskrev topografien. Grundlaget for rekonstruktionen var Krums bykort fra 1883, byloven og oplysningerne i Johnsens byhistorie.⁶

Når Sigurd Grieg årtier senere i en høj alder beskrev bebyggelsen i artiklen "Borgerhus i Tønsberg i middelalderen" (1971) blev egentlig intet nyt tilføjet i forhold til de tidligere oversigter. Blot fandt Grieg det nu arkæologisk bekræftet ved udgravningerne 1959-60 mellem Rådhusgaten og Tjømegaten, hvor der blev fundet flere gadeforløb, at Tønsberg var udformet som Bergen med dobbeltgårde adskilte af veiter.⁷

Siden Griegs artikel har Tønsberg haft næsten årlige udgravninger i bygrunden, hvor resultaterne er blevet sammenfattet ved flere tilfælde. I hæftet "Middelalderbyen" (1976) af arkæologen Jan E G Eriksson og historikeren Per Thoresen bestemmes således flere fremgravede passager i forhold til bylovens begreber. Et dråbefald og senere veit skulle være fundet i Nedre Langgate 45, en almenning langs Møllegaten og i Storgaten 47 med retning mod Peterskirkeens vestportal, og et stræte ud for Storgaten 47. Derimod konstaterer Eriksson, at "Vi vet foreløpig heller ikke hva slags gårdstype som har vært den vanlige i byen."⁸

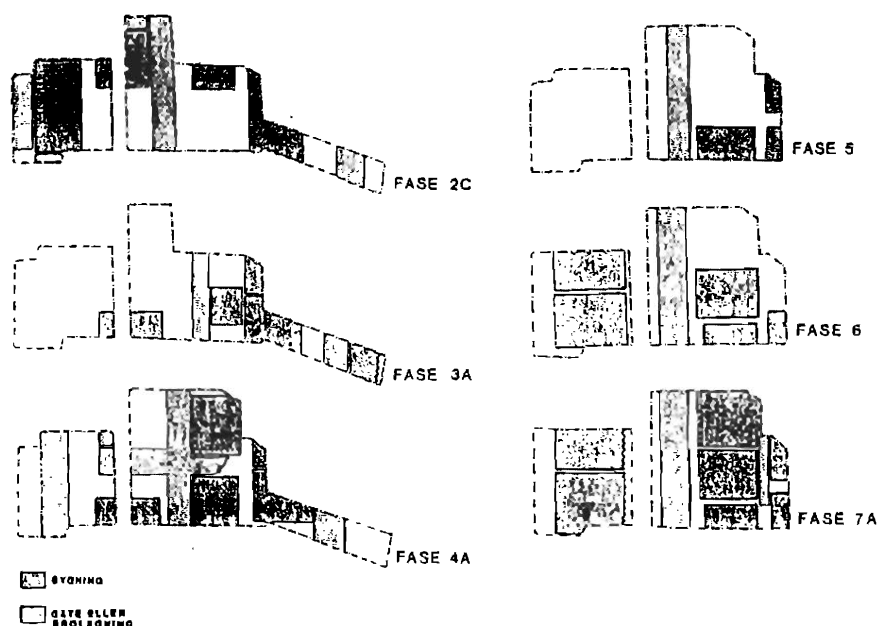

Fig 5. Udviklingen i bebyggelsen afdækket 1979 i Storgaten 24-26 i Tønsberg. Efter Lindh 1984.

⁵ Johnsen 1929 s 439ff jfr Nicolaysen 1890, Wiberg 1921 og Meyer 1925. I Vestfold Fylkesmuseums bibliotek kan vi endnu se Johnsens markeringer i teksten til Nicolaysens artikel.

⁶ Fischer 1952 jfr også 1951 s 102

⁷ Grieg 1971 især s 42f

⁸ Eriksson i Eriksson & Thoresen 1976 s 48f, 66 citat

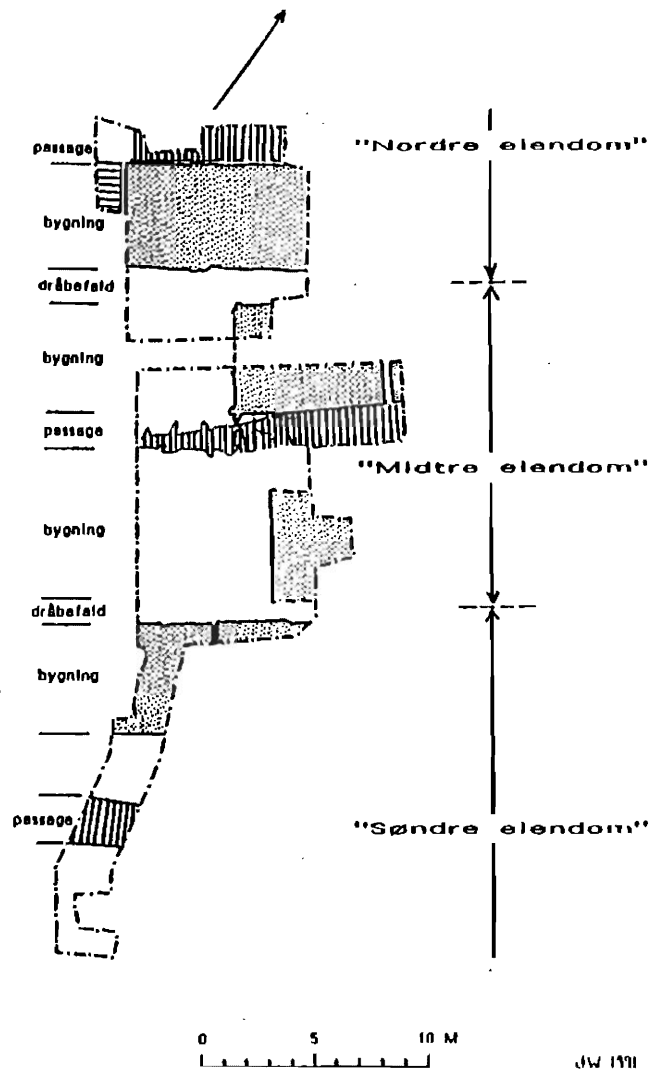

Fig 6. Bebyggelsen fra 1100-årenes slutning med dele af 3 'eiendomme' afdekket i Storgaten 24-26 i Tønsberg. Omtegnet efter Lindh 1984 fase 2c.

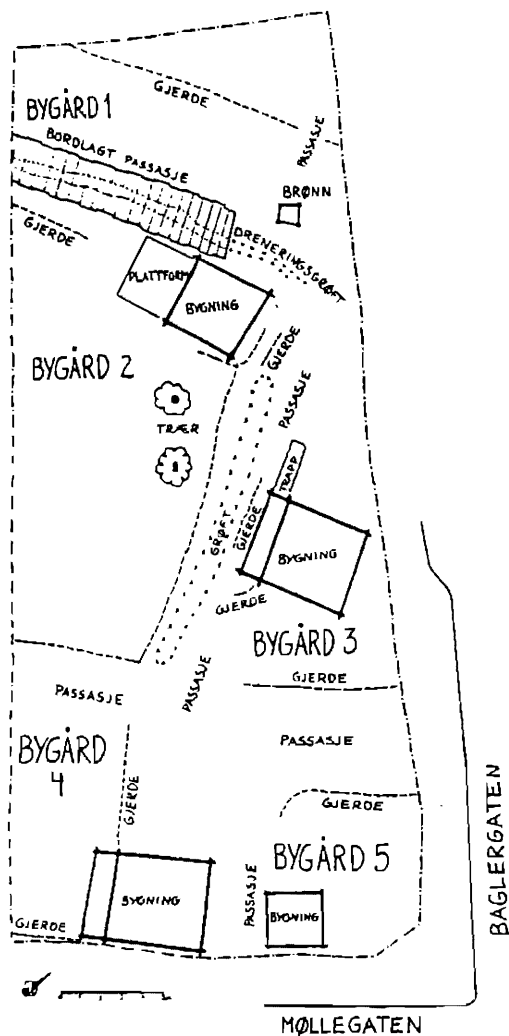
I Erikssons oversigtsartikel "Arkeologi i Tønsberg" (1979) omtales de mange eksempler på kontinuitet mellem middelalderens og nutidens tomtegrænser, mens bygårdens udformning forbigås i tavshed.⁹

Da Riksantikvaren præsenterede 1970-ernes udgravningsresultater i en rapport var situationen forandret. I artiklen "Tønsberg" anvender Eriksson (1986) nu begrebet dobbeltgård i beskrivelsen af bebyggelsen:

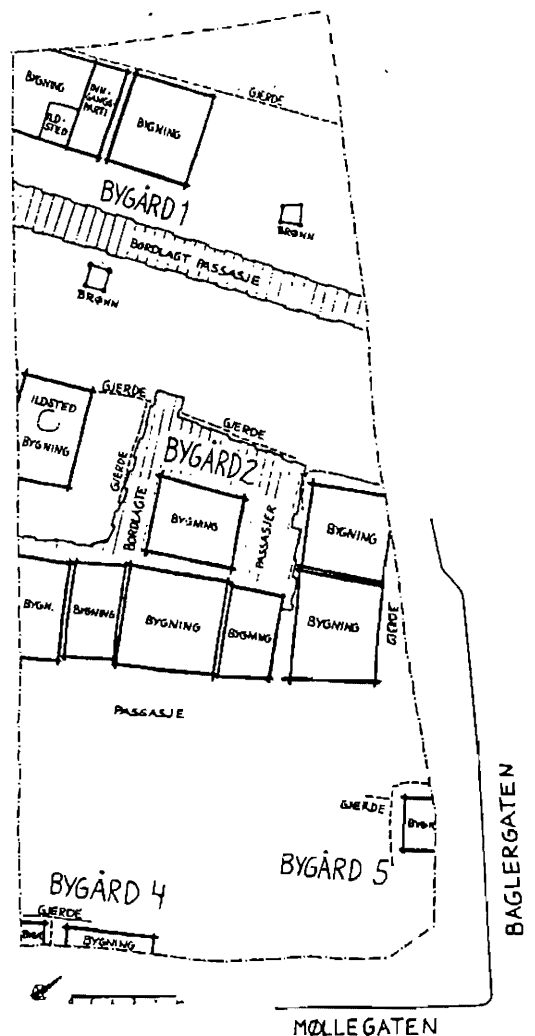
"Spørgsmålet om hvilke typer bygårder som har vært dominerende, har ikke fått noen entydig avklaring i 70-årenes utgravninger. Alt tyder imidlertid på at dobbeltgårdssystemet, slik vi f.eks. kjenner det fra Bryggen i Bergen, har vært dominerende i den nedre bydel, mellom Stræti og sjøen. Områdene ovenfor Stræti/Storgaten er for lite kjent til å kunne si noe generelt. Dobbeltgårdssystemet synes å være gjennomført allerede på 1100-tallet, selv om arealutnyttelsen ikke var så sterk."¹⁰

⁹ Eriksson 1979

¹⁰ Eriksson 1986 især s 86 med citat - bemærk at manuskriptet blev afsluttet allerede 1981

BAGLERGATEN 2/4, TØNSBERG
1100-tallets bebyggelsesfase, skematisk

BAGLERGATEN 2/4, TØNSBERG
1200-tallets bebyggelsesfase, skematisk

Fig 7a. Hovedtræk af ejendomsgrænser og bygninger afdækket 1981-82 i Baglergaten 2-4 og Møllegaten i Tønsberg ifølge udgravningsrapporten. Efter Brendalmo og Lindh 1982a.

Forandringen fulgte med udgravningen i Storgaten 24-26, også kaldt DnC-tomten. Arkæologen Jan Lindh kom i 1979 fra en udgravning på Bryggen i Bergen for at lede undersøgelsen i Tønsberg. Udgravningen omfattede et 285 m² stort område og afdækkede bebyggelse fra 1000-1100-årene til 1600-årene. Op til 5 parallelle husrækker adskilte af dråbefald og passager var orienteret mod bryggerne (fig 5). Bebyggelsen tolkes med henvisning til byloven og Bryggen i Bergen som en hel dobbeltgård omgivet i nord og syd af to halve. Dobbeltgården bestod af to husrækker sammenholdt af en midtpassage og afgrænset fra de to andre gårde ved dråbefald. Mest fuldstændig og tydelig var mønsteret i slutningen af 1100-årene med spor af den søndre, midtre og nordre "eiendom" (fig 6).¹¹

Herefter optræder dobbeltgården i tolkningen af den fremgravede bebyggelse andre steder i Tønsberg, således i Baglergaten 2-4, Storgaten 33 og 47. Og ikke mindst har Lindh med udgangspunkt i Storgaten 24-26 fortsat med en bearbejdning og præsentation af udgravningerne i "Søndre bydel", der defineres som området mellem Conradis gate og Tjømegaten. Her indeles bebyggelsen også i ejendomme

¹¹ Lindh 1984 s 39ff, 1992 s 21ff, Brendalmo & Lindh 1982b

og dobbeltgårde.¹²

Allerede med udgravningen i Baglergaten 2-4 i 1981-82 blev billedet mere modsætningsfuldt. Under ledelse af arkæologen Jan Brendalsmo blev her et 775 m² stort område undersøgt med bebyggelse fra 1100-årenes slutning til 1400-årenes begyndelse. Sporene passede kun vanskeligt ind i mønsteret med tætte langsmalle rækker af dobbeltgårde orienteret mod bryggerne. I Baglergaten 2-4 var tomterne store, brede og med en anden retning. Udnyttelsen af tomterne var mere ekstensiv end i området langs bryggerne. Og ifølge udgravningsrapporten kunne ikke mindre end 3 forskellige gårdstyper iagttages, nemlig dobbeltgården, klyngegården og den åbne gård. Området skulle vise udsnit af ialt 5 gårde (fig 7a-b). Grænserne mellem ejendommene og placeringen af husene blev ændret gennem middelalderen. Diskontinuiteten var også tydelig i det faktum, at bebyggelsen helt ophørte ind i 1400-årene.¹³

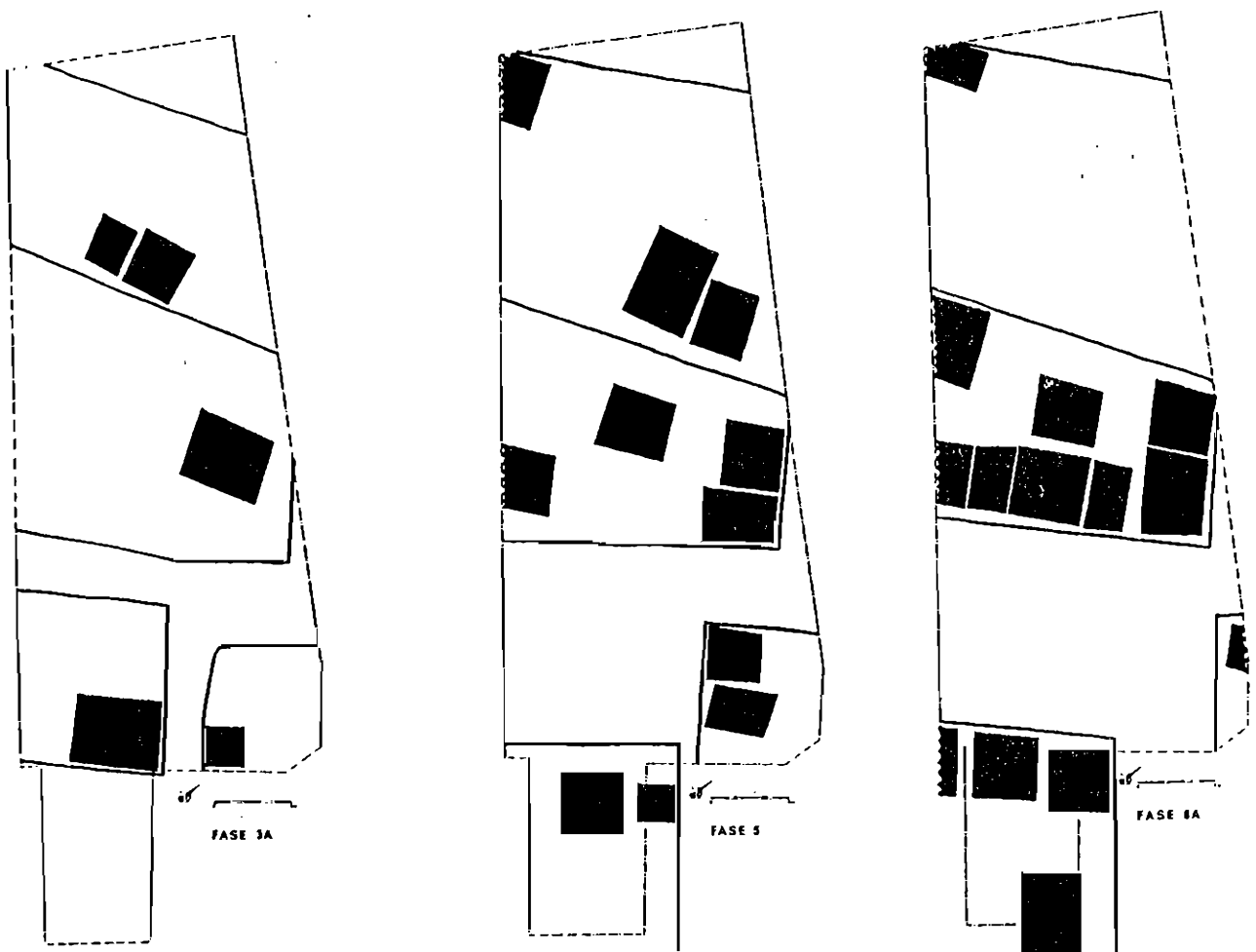

Fig 7b. Efter Brendalsmo 1986b.

Er bebyggelsen i Baglergaten 2-4 i "Nordre bydel" anderledes end i Storgaten 24-26 i "Søndre bydel"? Var der en forskel i tomternes retning, størrelse og udnyttelse, i gårdenes udformning og i kontinuiteten? Flere muligheder foreligger,

¹² Brendalsmo 1986b s 41f, Nordman & Pettersson & Tjeldvoll 1986 s 38f, Eriksson 1990 s 133, Lindh 1992 s 21ff

¹³ Brendalsmo 1986b s 41ff, Brendalsmo & Lindh 1982a s 39ff, 1982b

hvor især dobbeltgårdens eksistens er afgørende:

1) Iagttagelserne i både Storgaten 24-26 og Baglergaten 2-4 er troværdige. Da må vi acceptere variationer indenfor Tønsberg, måske mellem et "centrum" ved bryggerne præget af handel og en "periferi" ovenfor Torvet og Peterskirken præget af håndværk.¹⁴

2) Billedet af bebyggelsen i Storgaten 24-26 må revideres. Bebyggelsen her er alligevel ikke udformet som regelmæssige rækker af tomter og dobbeltgårde, men viser et mere varieret mønster som i Baglergaten 2-4.

3) Billedet af bebyggelsen i Baglergaten 2-4 må fornyes. De fremgravede spor kan alligevel indpasses i det velkendte mønster af langsmalle tomter og dobbeltgårde.

4) Eller begge billeder må forandres. Både bebyggelsen i Storgaten 24-26 og Baglergaten 2-4 savner dobbeltgårde og viser variationer.

Fra de modsætningsfulde iagttagelser i middelalderens Tønsberg ledes vi uundvigeligt til grundlæggende metodiske problemer, der også er aktuelle andre steder:

A) Hvad er en tomt, og hvordan afgrænser vi den i felt? Altså, hvilke arkæologiske spor kan anvendes som kriterier for en tomtegrænse?

B) Hvad er en gård, og hvilke gårdstyper optrådte i middelalderbyerne? Hvordan bestemmer vi gårdstypen i felt? Således, hvad samler dobbeltgårdene og hvad skiller dem?

C) Hvad er en ejendom i middelalderen? Hvilke ejendomsformer eksisterede? Og hvordan afgrænser vi en ejendom i felt?

I litteraturen og rapporterne anvendes begreberne tomt, gård og ejendom tilfældigt, nærmest for at variere sproget. Men hvad er egentlig forholdet mellem disse begreber? Har vi formuleret tre forskellige spørgsmål eller samme spørgsmål tre gange?

Tomten

"Da det led på sommeren, vendte han tilbage nordover i Viken og seilte opp gjennom Glomma. Der er det en stor foss som heter Sarpen, det går et nes nordfra ut i elven ved fossen, og der lot kong Olav lage et gjerde tversover neset av stein og torv og tømmer, og fikk gravd en grøft utenfor, og bygde en stor jordborg der; i borgen la han grunnen til en kjøpstad. Der lot han bygge en kongsgård og reiste en Mariakirke. Han fikk også merket opp tomter til andre gårder og lot folk bygge der. Om høsten lot han føre forråd dit av alt som trengtes for vinteren. Han ble der vinteren over og hadde svært mye folk hos seg; i alle systemene satte han sine menn. Han la forbud på all utførsel fra Viken til Gøtaland, både av sild og salt, og det kunne gøtene nødig unnvære. Han holdt et stort julegjestebud, og ba til seg mange storbønder fra bygdene der."¹⁵

Snorre Sturlasson beretning om Olav den (senere) Helliges grundlæggelsen af Sarpsborg 1017 afslører de afgørende elementer i kongedømmet og bydannelsen - borgen, kongsgården, kirken, tomterne og gårdene, forrådet og folkene, handelen, gæstebudet og storbønderne. Vi finder de samme elementer i Tønsberg, blot savner vi her en beretning om oprindelsen. I Trondheim derimod ved vi fra Snorre, at

¹⁴ Jfr Brendalsmo 1982, 1986c

¹⁵ Snorre Sturlasson Kongesagaer s 253 citat

Olav Tryggvason 997 satte kaupstad og gav tomter til at opføre huse.¹⁶

På baggrund af disse beretninger er det næppe overraskende, at studiet af tomterne netop er knyttet til de klassiske spørgsmål om byernes oprindelse og topografiske udvikling. At påvise de ældste tomtegrænser og kortlægge tomtestrukturen er etablerede emner i byarkæologien.

Gennem fremgravningen af de ældste grøfter og gærder, som kan have markeret tomterne, kommer arkæologen i kontakt med handlinger knyttet til grundlæggelsen af byen. Fra mønsteret af oprindelige tomter skulle det blive muligt at forklare den senere topografiske udvikling. Eller omvendt, gennem kartografiske studier af de eksisterende tomter kan det oprindelige mønster rekonstrueres. Grundkort med tomterne er således det selvklaare udgangspunkt i det danske Projekt Middelalderbyen. Kortet er et nyttigt redskab for markering af forstyrrelser, løsfund, iagttagelser, udgravninger, sognegrænser og socialtopografi.¹⁷

Årsagen til at mange arkæologer har interesseret sig for tomterne er nok, at en tidlig tomtestruktur tolkes som et utvetydigt tegn på, at byen ikke er selvgroet, men grundlagt. Som hos Snorre knyttes opdelingen i tomter til kongens befaling. Arkæologiens fremgravede tomtegrænser bliver en erstatning for de skriftlige kilder. Senest har dette forhold været aktualiseret ved udgravninger i Ribe (fig 8) og Sigtuna.¹⁸

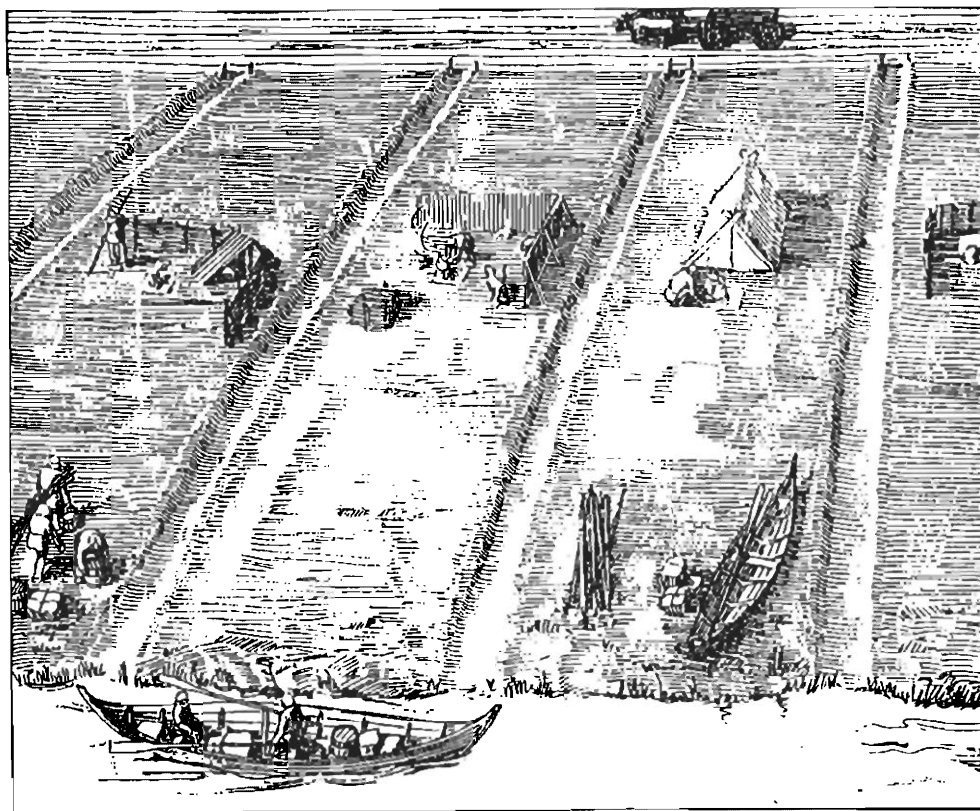

Fig 8. Det ældste Ribe fra 700-årene med smalle tomter ned mod den for håndværkere og handelsfolk. Efter Frandsen & Madsen & Mikkelsen 1988.

¹⁶ Nilsen 1976 s 63ff, 102ff, 160ff

¹⁷ Jfr Roskilde i Nielsen & Schiørring 1982, Lund i Andrén 1976 med udblik, 1984

¹⁸ Frandsen & Jensen 1988, Frandsen & Madsen & Mikkelsen 1988 s 8ff og Bencard & Jørgensen 1990 s 155ff om Ribe med udblik og Tesch 1990 s 29ff om Sigtuna

På trods af, eller måske netop på grund af, de enestående skriftlige kilder fra Norge har også her været ført en diskussion om betydningen af den første tomteinddeling. Sammenhængen mellem Snorres oplysninger, de arkæologisk påviste tomter, bygrundlæggelsen og kongemagten har således været fremme i Oslo og Trondheim.¹⁹ I Tønsberg har emnet nylig været behandlet af Jan Brendalsmo i rapporten "Peterskirken, dens kirkegård og det eldste Tønsberg" (1989). Brendalsmo påviser en tomteinddeling i byens udkant tilbage til midten af 1100-årene og antydninger af en ældre ustruktureret bebyggelse.²⁰

Det bør dog give anledning til eftertanke, når Visbys ældste tomteinddeling af Gun Westholm (1989) ikke knyttes til kongemagten, men til et fællesskab af lokale bønder.²¹ Var det virkelig tilfældet, kan tomterne ikke længere entydigt udnyttes som et udtryk for en kongelig hånd bag grundlæggelsen.

Og kongens ellers så sikre hånd kunne ryste. Vi ved nu, at tomterne varierede i størrelse og figur både gennem middelalderen og ved samme tidspunkt. I Bergen kunne deres bredde variere mellem ca 4,2 og 18 m, i Trondheim mellem 6 og 16 m, i Oslo mellem 11 og 21 m.²²

I de mest attraktive områder var tomterne langsmalle, da flest mulig skulle have adgang til havnen, torvet eller strædet. I udkanten derimod kunne tomterne være betydeligt større og mere uregelmæssige. En forskel i tomterne mellem centrum og periferi kendes altså ikke blot i Tønsberg, men fra mange andre byer f eks Lund.²³

Udviklingen gik heller ikke nødvendigvis fra det ensartede til det forskellige, fra det oprindeligt enkle til det senere komplicerede. Uregelmæssigheden har været der hele tiden. Rekonstruktioner af den ældste byplan med ensartede tomter, som vi ofte ser i litteraturen, er ikke troværdige.²⁴ Tønsberg kan ikke have haft de "pæne" langsmalle tomter, som Fischer viser på sit kort "Tønsberg omkr 1300-årene".

Tomterne, også kaldet grundstykker, parceller eller matrikler, er i den ældste fase ofte markeret med parallelle skelgrøfter. Det fugtige terræn sammen med regelmæssigheden har medført, at de beskrives med udtryk som "byggemodning" og "byplanlægning",²⁵ der let giver moderne associationer. Mere vigtig end behovet for dræning var nok den symbolske betydning i afgrænsningen af et område for sæsonmæssig handel og håndværk i en tid, hvor disse fænomener var uvante. Tomterne markerede et af kongen værnet område og var nyttige ved beskatning, f eks den årlige penning af tomterne i Lomma, Helsingborg og Lund, kendt fra Knud den Helliges gavebrev 1085.²⁶

Valget af netop grøfter, og senere fletværksrender, som markering kan også symbolsk henvise til grænserne mellem gårdene på landet. I Tønsbergs nære omland fulgte gårdsgrænserne således vandløbene.²⁷

Den oprindelige betydning af ordet tomt eller toft var "husgrund". Tomten kunne dog være bebygget og ubebygget. Tomt var den til gården hørende jord, der kunne anvendes til husgrund, til have eller andet. På samme måde var toften i

¹⁹ Lidén 1976 s 432f, Christophersen 1989, Schia 1989

²⁰ Brendalsmo 1989 s 56f

²¹ Westholm 1989 s 76ff

²² Helle 1982 s 224f, Christophersen 1988 s 31, Schia 1987 s 216 - jfr også Ribes tomter i Nielsen 1985 s 131ff og s 174f, Køge i Johansen 1986 s 62 og Næstved i Andersen 1987 s 61f

²³ Jfr Andrén 1984 s 16ff

²⁴ Jfr f eks Blom 1976 s 12 fig 2, s 16 fig 5, Tesch 1990 s 35 fig 10

²⁵ Jfr Frandsen & Jensen 1988 s 4, Bencard & Jørgensen 1990 s 155

²⁶ Jfr DD 1 II nr 21

²⁷ Jfr Brendalsmo 1992 (i tryk)

landsbyen gårdens særjord, i modsætning til jorden som blev dyrket i fællesskab. Tomterne i købstaden er den urbane parallel til de agrare tofter i landsbyen. Tomt og toft veksler i middelalderens tekster, da det er samme begreb. Valget af betegnelse varierede blot regionalt. Ordet tuft var almindelig i Vestnorge, middelalderens Danmark, på De britiske Øer og Island, mens tomten var udbredt i middelalderens Sverige, på Gotland og i Estland. Tuft/toft og tomt var opstået ved en kløvning af det oprindelige "tumft". Bytomterne knyttes således til spørgsmålet om stednavneendelsen "toft" beslægtet med ordet "stadha", som vi kender fra "kaupstad". Bytomterne knyttes også til en gammel agrar diskussion med udtrykket "tomt er tegs moder". Landbyens tofter var udgangspunkt for fordelingen af agre og enge, for leding og beskatning. De grundlæggende enheder var altså identiske i byen og på landet. Dog synes toften på landet i Norge alene at betyde det område, som huset eller gården stod på, eller skulle stå på, ikke området omkring.²⁸

Hvordan genkender vi så teksternes tomter eller tofter i de arkæologiske udgravninger? I den ældste fase kan tomtegrænserne være tydelige som grøfter gravet i grunden inden den første bebyggelse. Lagene af affald afgrænses også klart af grøften. Men senere kan det være vanskeligt at afgøre, hvor grænserne forløb.

Arkæologen Erik Schia fra Utgravningskontoret i Oslo har som led i "Gamleby-projektet" i artiklen "Bygården" (1987) præciseret, hvordan vi skal lede efter en tomtegrænse. Vi leder efter grænselinjer, som "ligger på samme sted over et lengre tidsrum og arkeologisk derfor kan spores i flere faser. Dernest bør en tomtegrænse karakteriseres ved et sammenfald af flere elementer som hver for sig danner en grænselinje". Schia nævner 10 mulige elementer, der kan være kriterier for en tomtegrænse: 1) Gadeløb, 2) brygger, 3) kirkegårde, 4) dråbefald, 5) vægflugter, 6) skel i jordlag, 7) grøfter, 8) pælegærder, 9) "skigarder" og 10) fletværksgærder.²⁹ Omtrent samme principper og kriterier er også blevet anvendt i projekt "Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten".³⁰

Principperne udgør sammen med kriterierne en model, som tillader en oversættelse fra arkæologiens til historiens begreber. Som arkæologer kan vi ikke gøre andet end at vælge en model, som vi finder teoretisk og praktisk overbevisende. Vi kan aldrig opnå en oversættelse uden forvrængninger. Er et fletværksgærde i en enkelt fase således opsat som en indhegning til dyrene eller en kortvarig ejendomsgrænse? Alene kravene til sammenfald i tid, rum og elementer får som konsekvens, at vi kun kan opdage et minimum af grænser. Kortvarige ændringer, afvigelser i placeringen eller enkeltstående markeringer vil ikke blive opfanget af modellen. Vi får altså et billede, som er mere kontinuerligt og statisk end middelalderens såkaldte virkelighed.

Senest har arkæologen Ulf Alström i den besynderlige afhandling "Hus och gård i Olavs vård" (1991) omtolket tomterne på Bibliotekstomten i Trondheim og Søndre Felt i Oslo. Han mener ikke, at hegn og væglinjer indikerer grænselinjer. De mindre flytninger af grænserne skulle være resultatet af en metodefejl, da det ikke er rimeligt med køb og salg af små tomtedele. Uden overhovedet at diskutere den traditionelle måde at afgrænse tomter vælger Alström et helt nyt udgangspunkt. I døren til et hus finder han en måleenhed på 65 cm eller 2 fod, der overføres som

²⁸ Falk & Torp 1901-06 s 908, Holmberg 1946 s 1ff, 22ff, 53ff, 105ff, Bjørkvik & Widding & Hannerberg 1974, Ståhl 1974

²⁹ Schia 1987a s 201f med citat og yderlig argumentation, jfr også Weber 1989 s 168ff

³⁰ Christophersen m fl 1988 s 63ff

modul til tomterne. Grænserne selv er ikke markerede, men findes ved at måle fra konstruktionerne til en fælles midtlinje. Konklusionen er, at opbygningen har været systematisk, og at grænserne har været faste og velkendte. Videre udnyttes de rekonstruerede tomter for beregning af Trondheims folketal.³¹

Når Alström mener, at det ikke er muligt at identificere bygninger, uden at kende tomtegrænserne, og han så siden udnytter bl a bygningerne for at bestemme disse grænser, ligger cirkelslutningen nær. Og hvorfor afviger grøfter, hegn og bygninger hele tiden fra de såkaldt velkendte grænser? Hvorfor netop dørbredden i hus 155? Iøvrigt, det indre eller ydre mål? Hvordan måle fra de skæve huse? Hvis måleenhederne var så vigtige, hvorfor nævnes de da så sjældent i samtiden? Når de nævnes, er det jo ikke fod, men alen. Faktisk nævnes foden aldrig i de skriftlige kilder fra Norge.³² Og hvordan blev kundskaben om grænserne videreført i en helt overvejende mundtlig kultur, som savnede reguleringskort? Opstår de små ændringer ikke netop ved usikkerheden om grænsens plads? Og hvorfor beregnes folketal på grundlag af svenske oplysninger om husholdets størrelse i forhistorien og nyere tid, når der findes relevante oplysninger fra middelalderens Norge?³³ De metodiske svagheder og den metrologiske anakronisme er åbenbar!

Gården

Hvad er så en gård? Begrebet gård, på oldnordisk "gardr", synes i sin oprindelse at forene ordene for indhegning, hus og familie. Tomten, gården og ejendommen var således nært forbundne. "Gardh" kunne både betyde gærde og gården, som var indgærdet.³⁴ Og det irske ord for tomt "garrdha", som blev nævnt ved beskatning i 989 af Dublins tomter, var lånt fra det oldnordiske "gardr", altså gård og gærde.³⁵ I begrebet gård har vi tidens vigtigste enhed både på landet og i byen, såvel socialt som økonomisk og mentalt.³⁶

Hvordan finder vi da gården i udgravningsfeltet? Problemet gælder ikke blot middelalderens arkæologi, men også forhistorien. Som ved tomterne må vi benytte os af en model med kriterier for at oversætte fra arkæologiens til historiens begreber - eller omvendt. Vi behøver kriterier, som er fælles for landet og byen.

Når historikeren Jørn Sandnes har defineret gården som en "Navngitt lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent tilhold eller vinteropphold, med utnytting av jord og planteproduksjon" (1979) er det måske brugbart på landet, men ikke altid i byerne.³⁷

Vi bliver heller ikke så meget klogere af definitionen i artiklen "Ved torv og havn i Aalborg" af historikeren Bodil Møller Knudsen (1981) knyttet til Projekt Middelalderbyen: "betegnelsen gård defineres som en samlebetegnelse for et afgrænset bygningskompleks bestående af een eller flere bygninger eller flere bygningsafsnit, eventuelt med portrum og/eller mere eller mindre åben plads."³⁸ For hvad er da et "afgrænset bygningskompleks"?

³¹ Alström 1991

³² Jfr Stigum i Rasmussen m fl 1959

³³ Jfr Schia 1987 s 222f

³⁴ Falk & Torp 1903-06 s 210, 230

³⁵ Wallace 1987 s 277

³⁶ Steensberg m fl 1960

³⁷ Sandnes 1979 s 166

³⁸ Knudsen 1981 s 70

I projekt "Fortiden i Trondheim bygrunn: Følkebibliotekstomten" (1988) finder vi følgende præcisering: "Den samlede bebyggelse på et nærmere fysisk defineret tomteareal vil i det følgende bli omtalt som en "gård", eller en "bygård"."³⁹

Denne definition er brugbar, men heller ikke her har vi opnået klarhed. Problemet er blevet flyttet til afgrænsningen af tomten. Da imidlertid begrebet gård er identisk med gærde og henviser til indhegningen, husgrunden og familien, har vi en god mulighed som arkæologer for at finde den historiske gård gennem sporene af grøfter, gærder og bygninger.

Hvordan var gården og byen så opbygget? Fra samtidens sagaer, breve og love får vi en del oplysninger. I Magnus Lagabøters bylov fra 1276 læser vi i oversættelse:

"Alle de hus som er fra før, skal staa slik som de er komne. Men om nogen som har ret til det, vil la bygge hus, da skal han herefter sætte det slik som lagmanden og gjaldkeren eller raadmændene ser er rettest, baade til gate og brygger og likesaa til almenninger og veiter. Saa skal og hvert gate(stykke) være jevnhøit med de andre, og 12 alen (i Oslo 8 alen) bredt, og likesaa bryggene. De skal gjøre sine brygger lavere som har for høie, og hine bygge paa efter det som lagmanden eller gjaldkeren eller raadmændene tykkes rettest, saa at alle blir jevnhøie. Men om bryggene senere siger, da skal eierne bygge paa dem og holde dem jevnhøie med dem som er passelige. Almenninger skal være 8 alen brede, men veiter 3 alen mellem gaardene. Saaledes skal vi ogsaa be bygge vore gaarder at man kan bære et pund paa det trangeste langs efter, op og ned mellem gaten og bryggene." Og "Om en mands gaard blir fal, da skal han først by kongen den på bymøtet. Nu vil han ikke kjøpe, da (skal han) by den til den som eier fælles gaardsport med ham."⁴⁰

Vi ser her, at bebyggelsen ikke fik vokse tilfældigt, men blev reguleret. Vi får mål for passageerne. Omregnet fra alen skulle stræderne og bryggerne være 6,6 m, i Oslo dog 4,4 m, almenningerne skulle være 4,4 m og veiterne 1,7 m. Selv på det smalleste, måske i gårdsrummet eller dråbefaldet, skal være nogen påbudt bredde. Og vi lærer, at porten til en gård kunne deles mellem to ejere.

Størrelsen varierede kraftigt. Bredsgården i Bergen havde således i 1337 hele 88 rum og Finnegården samme sted i 1403 ialt 75 rum.⁴¹ Og vi læser i byloven, at ledingen blev pålagt efter gårdenes størrelse og formuen.⁴²

I byloven beskrives også, hvorledes gården kunne være hel eller opdelt blandt flere ejere eller lejere i halvdele og fjerdedele: "Men de er husfaste som eier gaarder eller leier gaarder med halvaars- eller aarsleie, en hel eller halv eller fjerdedels (gaard), og leier ut til andre med sig."⁴³ Og ind i 1500-årene kender vi begreberne "einfaldig" og "dubbel" gård.⁴⁴

Når arkæologer skal beskrive middelalderbyens spor af bebyggelse anvendes gårdstyper som tolkningsramme. Med udgangspunkt i samtidens skriftlige kilder og ældre stående bygninger systematiseres gårdene i tre hovedtyper - nemlig enkeltgården, dobbeltgården og firkantgården.

I Gamlebyprojektet finder vi følgende definitioner: "ENKELTGÅRD består af én husrekke, der bygningerne ligger gavl mot gavl og med inngang fra en

³⁹ Christophersen m fl 1988 s 65

⁴⁰ Robberstad 1923 s 25f citater jfr byskipingen kap 4-5

⁴¹ Grieg 1939 s 55f

⁴² Robberstad 1923 s 12 jfr Landeværnsbolken kap 6

⁴³ Robberstad 1923 s 48 citat jfr Kjøpebolken kap 16

⁴⁴ Berg i Steensberg m fl 1960, Lidén 1977 s 71 note 14

tilhørende passasje/gårds plass". "DOBBELTGÅRD består av to i hovedsak parallelle husrekker, der bygningene ligger gavl mot gavl og med innganger fra tilhørende mellomliggende passasje/gårds plass." "FIRKANTGÅRD karakteriseres av bygninger lagt rundt en lukket gårds plass av kvadratisk til rektangulær form."⁴⁵

De arkæologiske udgravninger afdækker et mere eller mindre tilfældigt udsnit af middelalderbyen. Sjældent får vi en hel tomt eller bygård, måske blot et smalt bælte på tværs af flere gårde (fig 9). Uden helheden, og selv da, kan det være vanskeligt at bestemme, om vi har fremgravet spor af flere enkeltgårde, måske en dobbeltgård, noget af en firkantgård - eller en kombination.

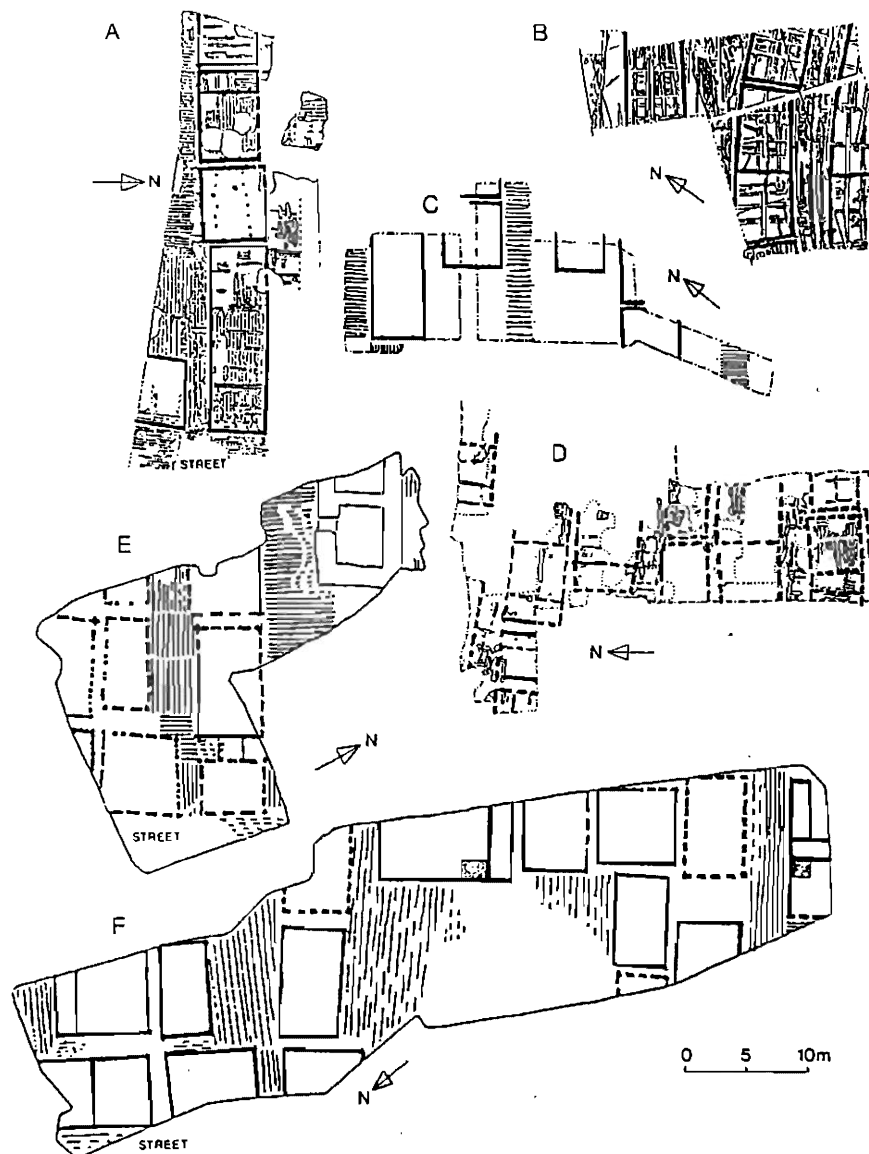

Fig 9. Udgravningsfelter i norske middelalderbyer: A Del af Folkebibliotekstomten i Trondheim; B Rosenkrantzgt 4 i Bergen; C Storgaten 24-26 i Tønsberg; D Televerks-tomten i Trondheim; E Nordre felt i Oslo; F Mindets tomt og Søndre felt i Oslo. Efter Schia 1987a.

⁴⁵ Schia 1987b s 16f citater

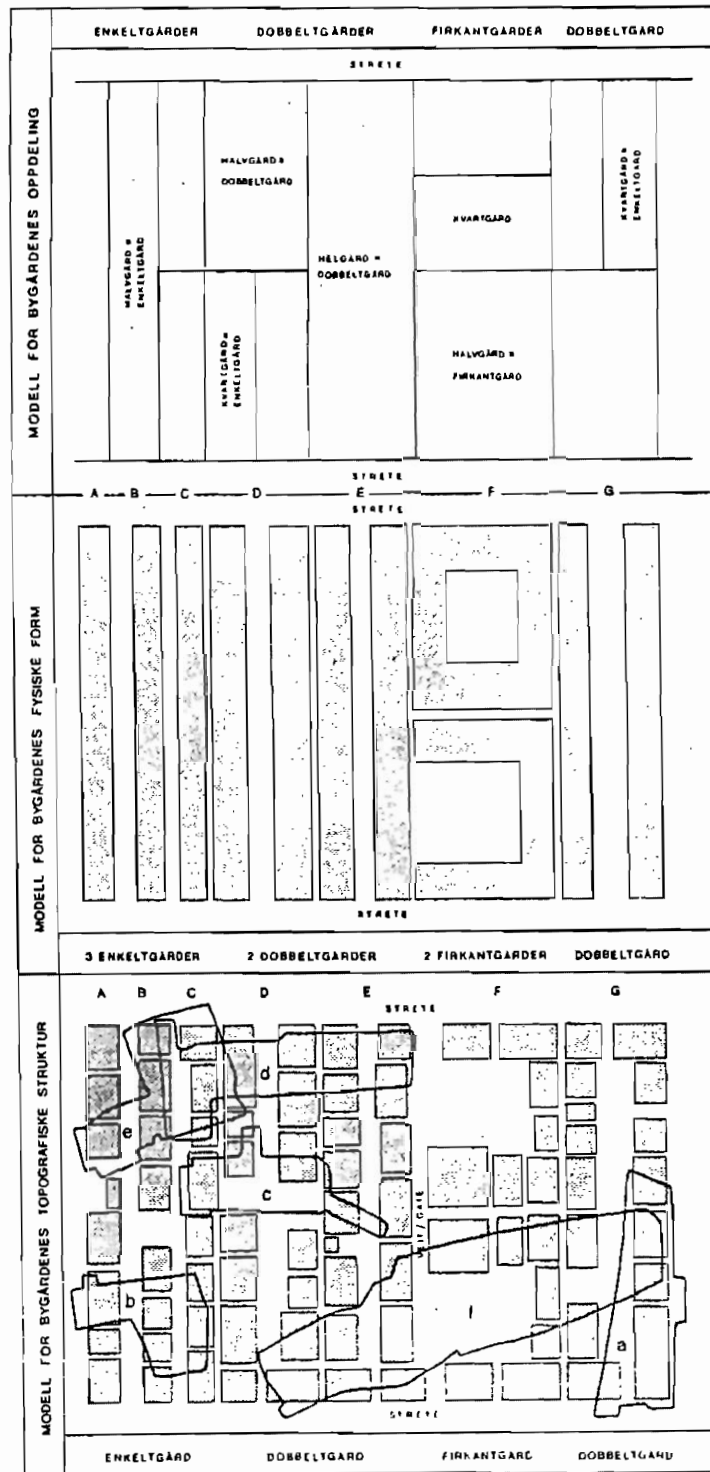

Fig 10. Model for bygårdenes mulige opdeling og fysiske udformning med udgravningsfelter i norske middelalderbyer forsøgsvis indplaceret jfr fig 9. Efter Schia 1987a.

For at lette tolkningen af udgravningerne "Mindets tomt" og "Søndre felt" i Gamlebyen i Oslo har Erik Schia (1987) med udblik til de andre middelalderbyer tegnet en model eller principskitse af bebyggelsens mulige opdelinger og udformning (fig 10). Modellen er et forsøg at forbinde samtidens kendte delinger i hel-

halv- og kvartgårder med de tre forskellige gårdtyper og faktiske fremgravede spor. Schia påviser problemerne ved at fastlægge grænserne. En række med hus-passage-hus-passage-hus-dråbefald-hus kan således tolkes både som tre enkeltgårde og som en dobbeltgård fulgt af en enkeltgård. Og hvilken er da dobbeltgården? Videre kan modellen kun vise et minimum af delinger.

Schia indpasser 6 norske byudgravninger i modellen. Konklusionen er, at bygårdene i undersøgelserne synes udformet som enkelt- og dobbeltgårde. I lighed med Lindh tolker han således Storgaten 24-26 som et udsnit af tre dobbeltgårde. Alene Søndre felt i Oslo viser en firkantgård. Dertil findes i både Oslo, Bergen og Trondheim en "afvigelse" fra den typiske dobbeltgård, måske en egen gårdtype, nemlig hvor bygningen nærmest strædet ligger parallelt med det. Passagen inde i gården får da præg af gårdsplads.⁴⁶

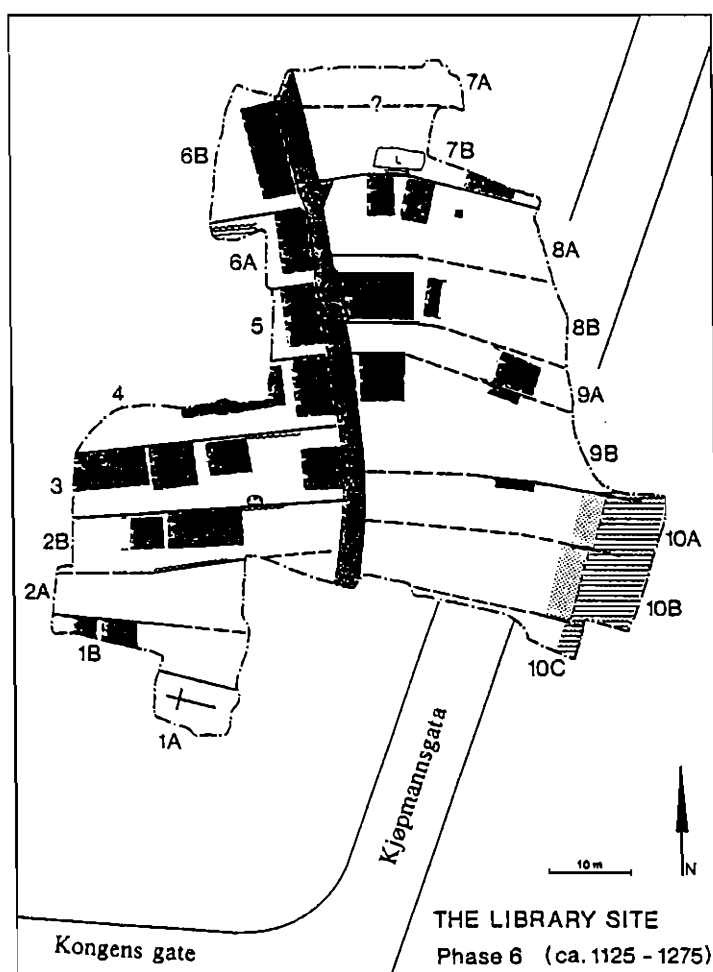

Fig 11. Bibliotekstomten i Trondheim ca 1125-1275. Langs Kjøpmannsgata ligger parallelle bygninger, antagelig magasiner, håndverkslokaler og handelsboder. Efter Christophersen 1990.

Gennem bearbejdningen af bebyggelsen på Folkebibliotekstomten i Trondheim ved vi nu, at "afvigelsen" her var typisk. Udgravningen har afdækket smalle tomter med husrækker bag en frontbygning, der lå parallelt med strædet (fig 11). Her er

⁴⁶ Schia 1987a s 195ff - også 1987c, 1990, Clarke 1987

også påvist en opdeling af tomten i tre zoner med forskellige bygningstyper og funktioner. Fronten ved strædet rummede magasiner, værkstedslokaler og handelsboder. Midtzone indeholdt opholdsstuer og området bagest ildhuse, badstuer, forråds- og lagerbygninger.⁴⁷ Et lignende mønster er nylig fundet i Sigtuna.⁴⁸ Og spørgsmålet er, om vi ikke kan have haft samme mønster i Tønsberg.

Hvornår er to husrækker en dobbeltgård og hvornår to enkeltgårde? Dobbeltgården kan afgrænses af dråbefald og samles af et gårdsrum. Men i litteraturen og rapporterne synes nogen forvirring om den samlende passage. Ofte kaldes midtpassagen for en veit. Men byloven siger blot "væitr thriggia alna garda a millum", altså at veiten skulle være 3 alen mellem gårdene, ikke nødvendigvis at den samler en gård.⁴⁹ Veiten anses ofte at henvise til den smalle passage gennem dobbeltgården. Men den særlige bestemmelse, om at det skal være muligt at bære et skippund mellem strædet og bryggen, antyder, at veit og dobbeltgårdens midtpassage ikke er identiske. Da vil de arkæologisk påviste passager, som er omkring 3 alen, altså 1,7 m, ikke samle, men dele ejendomme.⁵⁰

De metodiske problemer ved fastlæggelse af gårdtyperne er åbenbare. Begreberne er skabt i senmiddelalderen og langt efter. Begreberne enkeltgård og dobbeltgård beskriver gårdene på Bryggen i Bergen efter branden i 1702, men er formodentlig ældre, og firkantgården som type kendes først i byerne fra 1600-årene.⁵¹ Hensigten er selvfølgelig at få indsigt i middelalderen. Men tidens tekster opdeler ikke gårdene i plantyper.

Dobbeltgårdene efter forbillede af Bryggen i Bergen (fig 12) har næsten dannet et bebyggelsesparadigme ved rekonstruktion af de norske middelalderbyer. De afgørende spørgsmål bliver da, om Bryggen i Bergen, som vi kender den efter branden 1702, virkelig var genopbygget som den ældre bebyggelse. Og om Bryggen i Bergen er typisk for Bergen selv og de andre middelalderbyer.

Bryggen i Bergen har kunnet påvirke vor opfattelse af middelalderbyen, da byloven synes udformet efter Bergen, de skriftlige kilder her er talrige, Bryggen har været bevaret, og endelig da her efter branden i 1955 har været udført omfattende udgravninger, der har inspireret hele den nordeuropæiske byarkæologi.

Bryggen i Bergen har dannet mønster netop gennem sine unikke egenskaber. Bryggen er atypisk ved sin størrelse, bevaring og beliggenhed i Norges vigtigste middelalderby samt omfattende udgravning gennem 24 år. Teksterne er her talrige, fordi Bryggen var noget helt specielt, nemlig et hanseatisk kontor, næsten som en by i byen med tyske købmænd. At generalisere fra Bryggen i Bergen er altså som at anvende stenhusbebyggelsen i det centrale Visby som model for de svenske middelalderbyer, fra Hästholmen til Stockholm. Schia (1990) mener, at enkeltgårde og dobbeltgårde har været almindelig med henvisning til dens optræden i bl a Lübeck og London, men de er jo næppe heller udtryk for det typiske.⁵²

Arkæologen Asbjørn Herteig, og senere også Jan Lindh, har ved udgravninger påvist mønsteret med dobbeltgårde på Bryggen tilbage i middelalderen, måske endog før 1100.⁵³ Udgravninger de senere år har imidlertid frembragt et mere

⁴⁷ Christophersen 1990

⁴⁸ Tesch 1990 s 30ff

⁴⁹ Robberstad 1923 s 25 jfr Byskipingen kap 4

⁵⁰ Jfr Lidén 1971 sp 631f, Blom 1975, Helle & Nedkvitne 1977 s 229f

⁵¹ Jfr Schia 1987b s 16f

⁵² Jfr Schia 1990 s 193f

⁵³ Herteig 1969 s 147ff, Lindh 1980 s 47ff - se også Helle 1982 s 98ff

nuanceret billede af variationer indenfor og mellem de norske middelalderbyer. Forskellen mellem Storgaten 24-26 og Baglergaten 2-4 i Tønsberg er blot et eksempel. I Trondheim er således påvist variationer i bebyggelsen mellem områder hovedsaglig med enkeltgårde og områder med dobbeltgårde.⁵⁴ Og i Bergen kan dobbeltgården alene knyttes til havnen og bryggeområdet. Bag Mariakirken forbliver bebyggelsen åben helt ind i 1300-årene.⁵⁵

Vi ser, at den metodisk besværlige bestemmelse af gårdstyperne har betydning for opfattelsen af hele bebyggelsesmønstret. I Norge, hvor de middelalderlige huse forlængst er borte, fremtræder alle arkæologiens usikkerheder klart. Men problemfeltet er velkendt også udenfor Norge. Vi kan her finde samme gårdstyper og spørgsmål om udnyttelse af tomten.⁵⁶

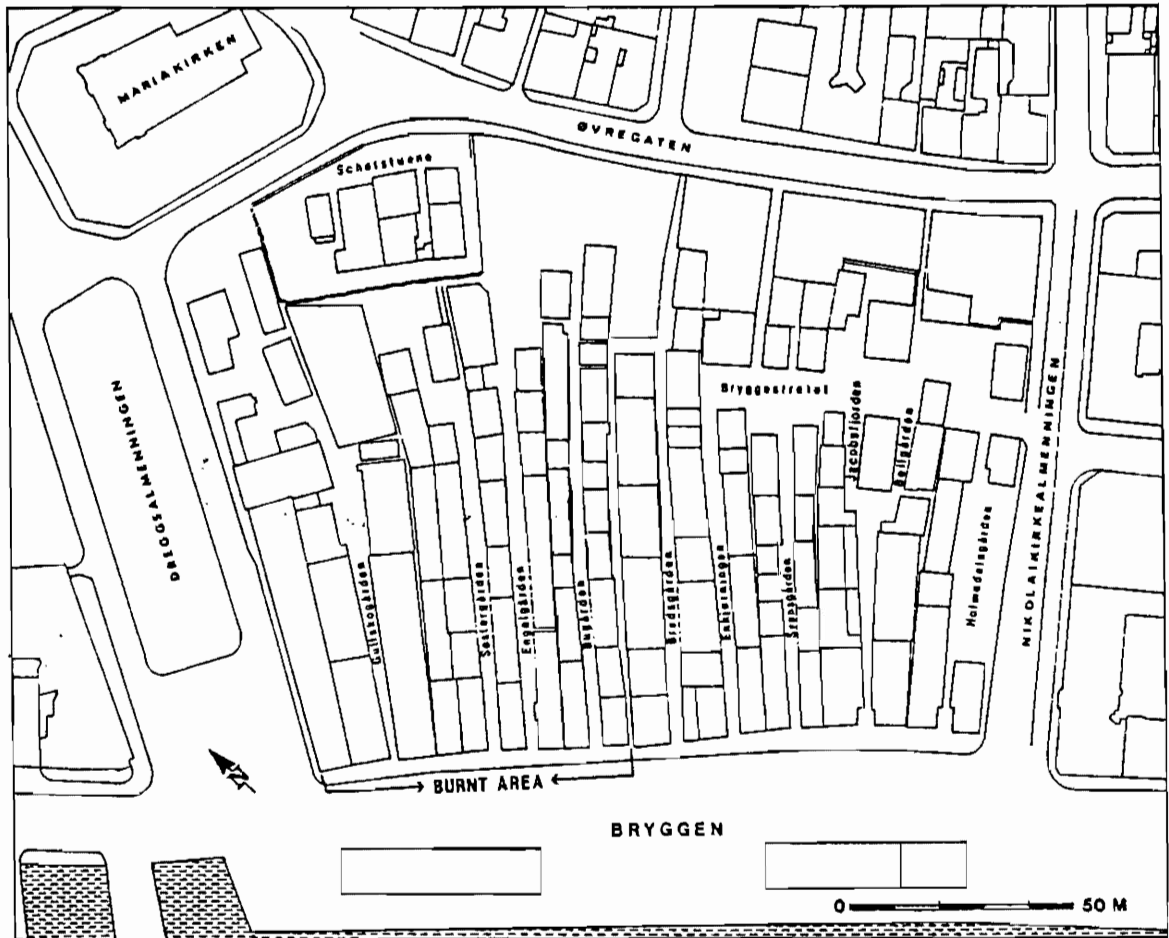

Fig 12. Bryggen i Bergen før branden 1555. Efter Herteig 1985.

Bygningshistorikeren Ebbe Hædersdal diskuterer i artiklen "Omkring den middelalderlige bebyggelse" (1987) forholdet mellem to bebyggelsesmønstre. Det ene viser lange smalle tomter med tæt bebyggelse kendt fra f.eks. Stengade i Helsingør, det andet store og brede tomter med en mere åben bebyggelse, hvor hovedhuset lå inde på grunden, kendt fra f.eks. Kannikresidenserne i København (fig 13). Hvor

⁵⁴ Long 1983

⁵⁵ Myrvoll 1987 s 107f

⁵⁶ Jfr Platt 1976 s 51ff, Clarke 1987

tidligere forskere har forklaret forskellen som kulturel, fremhæver Hædersdal den merkantile ekspansion: "Arealerne ved torv og havn bliver så eftertragtede, at der ikke længere er en fornuftig økonomi for det bedre borgerskab i de store, brede grunde, selvom de har en randbebyggelse af boder. Den gårdagtige bebyggelse opgives til fordel for den lukkede, ofte gavlhusprægede bebyggelse. I byer eller købstæder, hvis næringsliv er mere differentieret, er udviklingen ikke nær så markant. Det må vel også være en del af forklaringen på, hvorfor vi en række danske og svenske byer finder en mere sammensat bebyggelsesstruktur."⁵⁷

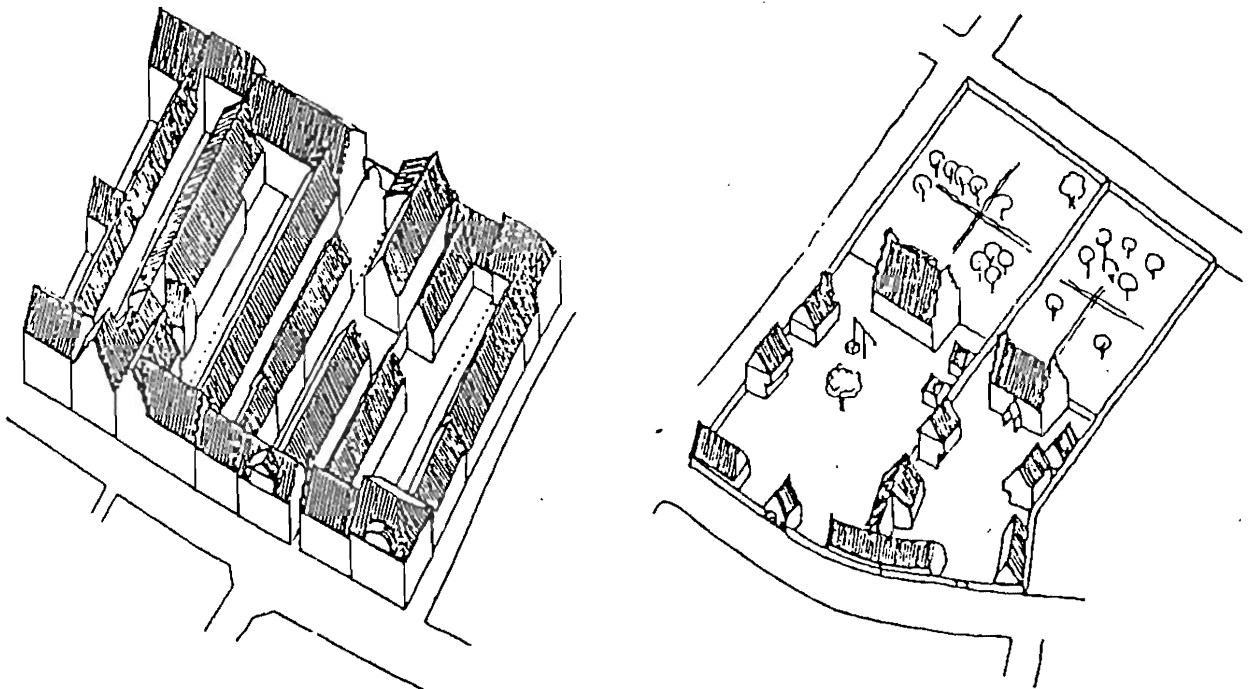

Fig 13. To forskellige bebyggelsesmønstre. Det tætte er illustreret med kvarteret mellem Stengade og Strandgade i Helsingør og det åbne med kannikresidenser i København. Tegnet af Hans Erik Engquist 1976, her efter Hædersdal 1987.

Vi kan nu her tilføje de norske byer. De norske middelalderbyer viser jo også en sammensat struktur med variationer i tomternes størrelse, bebyggelsens tæthed og gårdenes plantyper. Forskellen i bebyggelsesmønstre mellem dele af Helsingør og København er principielt samme som mellem "Søndre bydel" og "Nordre bydel" i Tønsberg.

Ejendommen

Hidtil har vi mest studeret middelalderbyen som en abstrakt og affolket scene. Men hvem var i besiddelse af tomterne og gårdene - og hvordan var deres besiddelse udformet?

Med baggrund i sagaerne, brevene og lovene finder vi gennem den arkæologiske og historiske litteratur omtrent samme uændrede syn på middelalderbyens besiddere og besiddelse. Byerne opstod eller blev grundlagt på kongens jord. Han overdrog tomter og gårde til storbønder, købmænd og håndværkere, som gradvis opnåede en privat ejendomsret. Kongen modtog stadig grundafgifter og kunne inddrage

⁵⁷ Hædersdal 1987 med citat s 19

tomterne og gårdene, hvis de ikke blev udnyttet. Men ellers kunne byboerne behandle tomten og gården som sin egen ejendom - lade den gå i arv, skænke den til kirken, udleje og dele den.

Nicolaysen (1890) skrev således, at "spiren til den vordende kjøbstad dannede sig paa en statseiendom med kongens tilladelse". "Selve overdragelsen af statens grunde skede vistnok undertiden som fri eiendom, saaledes at den private derved kunde erhverve odelsret ligesom paa landet. Sjeldnest skede det, som det synes, ved kjøb og erlæggelse af kjøbesum eller ved gave. Derimod har, dersom vi kan slutte fra Bergen og hvad der fandt sted efter reformationen, det almindelige ogsaa før den tid været, at et grundstykke bortleiedes til vedkommende person paa hans og hustrus samt undertiden ogsaa på deres arvingers levetid og mod erlæggelse af en aarlig grundleie eller på samme vilkaar, hvormed byen overdrog sine tomter."⁵⁸

Samme opfattelse kan vi læse i Johnsens byhistorie (1929) for Tønsberg: "Riktignok tilhørte nogen av de anseeligste og mest indbringende av gårdene i Tønsberg, som Skomakergården og Gullsmedgården, adelen, eller de gikk, som Jonsgård og Gautagård, ved testamente over i kirkens eie; men størsteparten av bygårdene eide borgerne selv. Bygrunnen tilhørte derimot oprinnelig kongen; men tomtene innenfor den bebyggede del av byområdet var dog i nogen utstrekning gått over i privat eie."⁵⁹

Overalt i den historiske litteratur læser vi om kongens ejendomsret til bygrunden og byboernes "private ejendomsret".⁶⁰ Og i arkæologernes rapporter møder vi samme håndfaste begreber, hvor grænser for tomter og gårde selvklart bliver ejendomsgrænser. I publiceringen af "Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten" (1988) skriver arkæologen Axel Christophersen således, at den fysiske markering af tomten er en indirekte markering af "den private eiendomsretten til jordstykket". Og der skelnes mellem ejendomsret og brugsret, f.eks. lejemål, hvor alene ejendommen forventes at blive markeret fysisk.⁶¹

Men var der ikke en modsætning mellem kongens herredømme over bygrunden og byboernes ejendomsret til gårdene, og en konflikt mellem den private ejendomsret og en brugsret gennem flere generationers lejemål? Kan kongen fortsat eje hele bygrunden, når byboere kunne sælge deres gård med både tomt og bygninger? Var der overhovedet forskel mellem at eje og bruge? Og hvor privat og suveræn var egentlig ejendomsretten i middelalderen?

Som led i det danske "Projekt Middelalderbyen" har retshistorikeren Ole Fenger, historikeren Bodil Møller Knudsen og arkæologen Helle Reinholdt gennemført et studium af middelalderens rettighedsbegreb. I rapporten "I være have. Om ret til hus og jord i middelalderbyen" (1982) og en senere artikel (1987) påviser de, at begrebet "privat ejendomsret" i betydningen en absolut rettighed er en skabelse fra 1700-årenes slutning, som ikke kan overføres til middelalderen. Årlige afgifter antyder ikke leje frem for eje. Og lejemål kunne være evige og gå i arv. Der var således ikke nødvendigvis forskel mellem tidsbegrænsede og tidsubegrænsede rettigheder. Videre var den faste ejendom ingen matrikuleret enhed som idag, men kunne deles efter behov mellem flere arvinger. Middelalderens rummelige begreb for rettigheder var "i være have", der betyder at have i værge eller

⁵⁸ Nicolaysen 1890 s 338 og 340 citater

⁵⁹ Johnsen 1929 s 462 citat

⁶⁰ F.eks. Blom 1976, Helle 1982 s 274ff

⁶¹ Christophersen m fl 1988 s 65 citat

værn.⁶²

Erik Schia forsøger i sin model at overføre de historiske begreber for hel-, halv- og kvartgårde til den arkæologiske hverdag. Men som han selv påpeger, kan gårdens deling mellem ejere og lejere være yderst kompliceret og behøver ikke sætte spor i arkitekturen og grunden. Tredelinger er kendt fra både Bergen og Oslo lige som mere tilfældige delinger med bygninger udspreddt i hele gården. I 1315 blev 1/6 af Bellgården i Bergen skiftet. Nogle rum blev da skiftet, mens andre forblev fælles for alle i gården. Et andet eksempel er fra Bredsgården i Bergen i 1337. Den halvdel af den søndre del som ved lodtrækning tilfaldt Ingeborg Paalskone var 19 huse: "En af de ytterste sjøbuer, to lofter derover, en lem (d.v.s. et mørkeloft), en gårdsbu nærmest ølbuen, loftet foran setstuen, lemme, øverste bu nærmest gillbuen (d.v.s. gjæringsbuen), øverste loft i midtplassen (d.v.s. det midterste gårdsrum), to buer nest ovenfor trappen, øverste bu i midtplassen, nedre tyskemennenes stue, det nedre loft under setstuen, det nederste lille loft, to lofter i øverste plassen (d.v.s. øverste gårdsrum) og endelig to lofter imellem loftet ovenfor setstuen og den øverste stue."⁶³

Denne vidtgående opdeling af bygården er træffende blevet sammenlignet med opsplittningen af landsbyens agre. Hensigten var at en opnå størst mulig retfærdighed mellem besidderne samtidig med en praktisk anvendelse.⁶⁴

Konsekvensen af det danske studium for de norske middelalderbyer er, at vi må ophøre med ureflekteret at anvende begrebet "privat ejendom". Vi kan ikke skelne mellem privat ejendomsret og funktionel brugsret. Og de norske eksempler viser, at vi ikke ubekymret kan gå fra tomten til gården og ejendommen. Tomten kan rumme en gård, der er delt mellem flere personer. Og delingen behøver ikke markeres. Bygningerne eller rummene i en såkaldt enkeltgård kan være delt mellem flere husfaste dvs ejere eller lejere. Til gengæld opløses den tilsyneladende modsætning mellem kongens og byboernes ejendomsret. Afgifter til kongen og besiddelse af en gård udelukker ikke hinanden. Vi får rettigheder i flere niveauer, hvoraf ingen er suveræne.

Hensigter og spørgsmål

Oprindelsen til denne rapport kan ledes tilbage til udgravningen i Baglergaten 2-4 i 1981-82 og efterarbejdet med at tolke de talrige konstruktioner og lag. I bygrunden blev afdækket spor af grøfter, fletværksrender, gærde, passager, bygninger og brønde, som kun modstræbende kunne indpasses i det etablerede billede af middelalderbyen.

Ved Baglergaten fandtes spor af bebyggelse fra 1100-årene til begyndelsen af 1400-årene udenfor den middelalderby, som Gerhard Fischer havde rekonstrueret. Her var altså ikke kontinuitet i bebyggelsen frem til idag. Orienteringen var anderledes end, hvad som hidtil var blevet fremgravet, og grænserne varierede tilsyneladende. Tomterne var større og bebyggelsen mere åben end nede ved bryggen. Og mønsteret lignede ikke det kendte med rækker af huse om en fælles passage. Det var vanskeligt at genfinde dobbeltgården. Også fundene viste delvist på andre aktiviteter end sædvanligt, måske især smedehåndværk.

⁶² Fenger & Knudsen & Reinholdt 1982 især s 157ff, Knudsen & Reinholdt 1987

⁶³ Grieg 1939 s 55 citat, Schia 1987a s 195ff, Helle 1982 s 220ff

⁶⁴ Lidén 1977 s 67f

Usikkerheden om tomternes afgrænsning og gårdenes typologi synes fatal, da det i projekt "Nordre bydel" netop var en del af målsætningen at beskrive og forklare bebyggelsens udvikling. Og da projektets undersøgelse af håndværket og beboelsen gennem tiden og over feltet med dets variationer krævede klart definerede funktionelle enheder i rummet - altså nogle bygårde.

Ved udgravningskontoret og projektet opstod derfor et ønske om at udforske emnet tomter og gårde, at få retningslinjer for inddelingen af tomterne og beskrivelsen af gårdene: Hvilke spor sammenbinder og hvilke adskiller? Og er bygården en topografisk, funktionel, dvs økonomisk og juridisk, eller måske mental enhed?⁶⁵

Rapportens udgangspunkt er Baglergaten 2-4, men ophold på andre steder er både fristende og nødvendige. Under arbejdets gang blev problemfeltet således snart udvidet. For at kunne vurdere, hvordan "Nordre bydel" afviger fra "Søndre bydel", er en sammenligning nødvendig. Storgaten 24-26 og grøften i Nedre Langgate blev aktuelle. Derfra var ikke langt til de andre udgravninger og Tønsberg som helhed for at samle iagttagelser og erfaringer. På vejen blev det en overraskelse, at Tønsberg savnede en oversigt over tomterne. Men både byplanen, tomterne og bebyggelsen for 1800-årene kan rekonstrueres ved at sammenføre ældre kort med brandtaksternes beskrivelser og skitser. Og ved hastigt at gennemgå middelalderens skriftlige kilder kan nye indsigter vindes om tomterne, gårdene, besidderne og besiddelsen. Skriveren følger således i sin anarkistiske arkæologi gamle og nye stier, også sidespor, i en uforudsigelig, men ikke tilfældig forskningsproces.

Tønsberg har haft vanskeligt ved at hævde sig i den nordiske debat om middelalderbyen. Gennem store udgravninger og intensive projekter er forskningsfronten stadig blevet flyttet. Stafetten har gået fra by til by gennem dette århundrede. Slesvig, Ribe, Viborg, Lund, Visby, Birka, Sigtuna, Stockholm, Oslo, Bergen og Trondheim har stået i fokus, men sjældent Tønsberg.

Tønsberg har hverken en velbevaret "Tyskebrygge", et tidligt byprospekt, et rigt arkiv eller store arkæologiske undersøgelser. Men her findes dog kontinuitet i bebyggelsen, mange optegnelser fra både middelalderen og en senere tid, mange små og halvstore udgravninger fra næsten årlige kampagner gennem to årtier, således Storgaten 24-26, Baglergaten 2-4 og ikke mindst den unikke grøft gennem Nedre Langgate. Tønsberg besidder altså et udemærket forskningspotentiale, som skriveren gerne vil markedsføre. Rapporten vil derfor lægge vægt ved Tønsbergs egne kilder i diskussionen.

Hensigten er hverken at skrive en monografi om Tønsberg som i det danske "Projekt Middelalderbyen" eller en rapport som i det svenske "Projekt Medeltidsstaden". Hensigten er at præsentere noget af kildematerialet for hele byen, så det bliver lettere at anvende af udgravningskontorets arkæologer og andre - og at samtidigt diskutere problemer knyttet til bygården.

Rapporten vil fremlægge - 1) kort over Tønsbergs byplan, tomter og bebyggelse i 1800-årene, 2) en oversigt over alle skriftlige kilder fra middelalderen, der vedrører bybyggelsen, og 3) komprimerede oversigter over alle de større arkæologiske undersøgelser. Herved bliver det muligt med tre forskellige kildegrupper og tidsperspektiver at kritisk granske bygården.

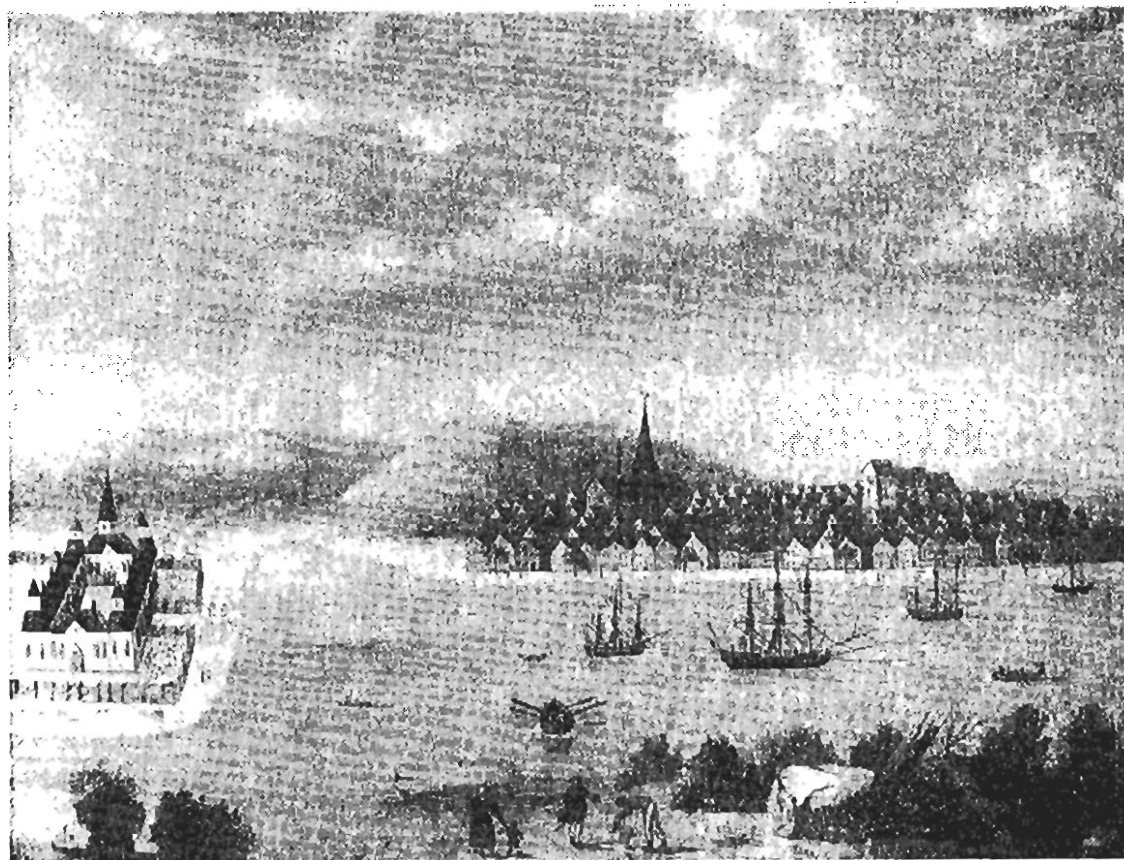
Hovedproblemet er afvigelsen i Baglergaten 2-4. Må vi revidere vort etablerede

⁶⁵ Jfr brevveksling med Jan Brendalsmo jan 1990

billede af dobbeltgårdenes dominans og acceptere variation indenfor middelalderbyen? Kan vi omtolke bebyggelsen i "Søndre bydel", så den mere påmindes om "Nordre bydel"? Kan "Nordre bydel" alligevel tolkes ind i det gængse mønster fra "Søndre bydel"? Eller må bebyggelsen omtolkes i begge områder?

Syv delspørgsmål er afgørende for studiet af Baglergatens anomali: 1) Hvad er egentlig en bygård? 2) Hvad er forholdet mellem begreberne tomt, gård og ejendom? 3) Hvordan afgrænser vi en bygård i felt? 4) Eksisterede der dobbeltgårde i Tønsberg? 5) Hvem besad bygårdene? 6) Hvordan besad de gårdene? 7) Og kan middelalderens Tønsberg opdeles i forskellige bydele?

Med den fremmedes friske øjne har skriveren forsøgt at finde behov og uudnyttede muligheder i kilderne. Og efter bedste evne forsøgt at underminere gamle sandheder. 6 måneder har været til rådighed for indlæsning, registrering, bearbejdning, rentegning og skrivning i 1990-91. Trods den begrænsede tid bliver resultatet forhåbentlig en rapport, der både kan lette adgangen til et godt kildemateriale og gennem sine synspunkter bidrage til fortsat diskussion.

Fig 14. Tønsberg og Jarlsberg hovedgård 1747 malet af Johannes Rasch. Efter plakat lavet af Vestfold Fylkesmuseum 1991.

2 Tønsberg fra Jens Müller til Axel Magnus

Billederne og bykortene før 1847

Tønsberg fik aldrig besøg af en Hieronymus Scholeus som Bergen eller af en Jacob Maschius som Trondheim. Der findes ingen tidlige prospekter af byen. Det ældste billede vi kender, er Johannes Rach's maleri af Tønsberg og Jarlsberg hovedgård fra 1747 (fig 14), der opbevares på Vestfold Fylkesmuseum. Rach viser os Tønsberg set fra Kaldnes på den tid, da Jens Müller skrev om byen. Laurentiuskirken og Mariakirken dominerer den kompakte bebyggelse nedenfor Slottsfjellet. Husene er temmelig ensartede med skorstene. De fleste har gavlen rettet mod vandet, og nogle ligger på tværs. Maleriets enkle penselføring indbyder imidlertid ikke til detaljstudier af historiens Tønsberg.

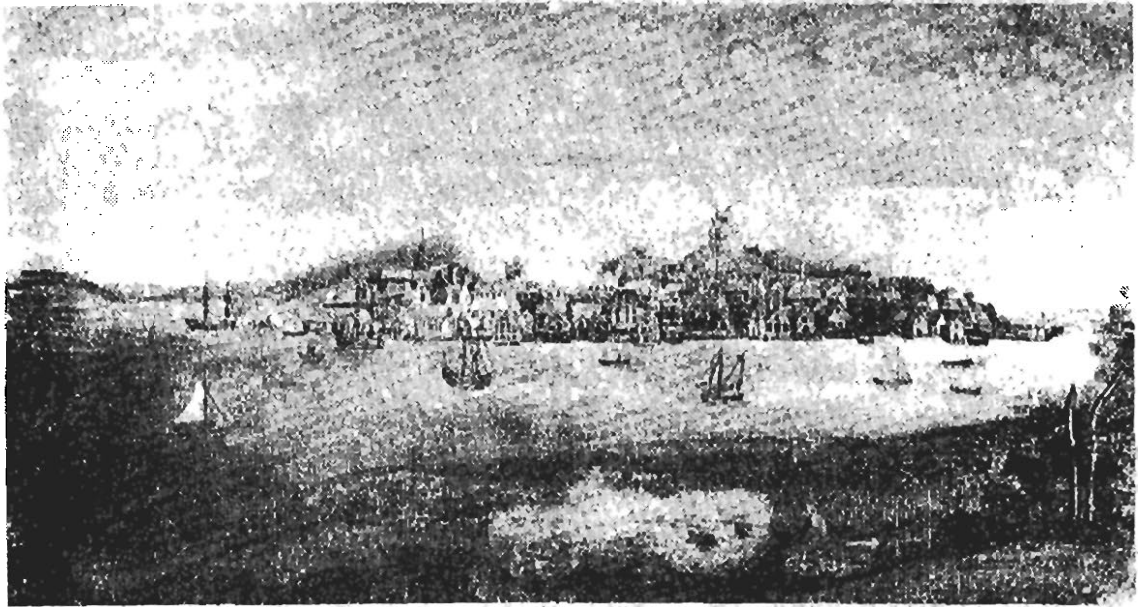

Fig 15. Tønsberg 1770 malet af Lorentz Hoffmann. Foto af original i Norsk Folkemuseum (L 83744).

Havneskriveren Lorentz Hoffmanns gouache fra 1770 (fig 15) er mere anvendelig som kilde. Billedet, som nu opbevares på Norsk Folkemuseum i Oslo, viser Tønsberg set fra Ramberg og er antagelig udført på stedet. En sammenligning med senere billeder antyder stor troværdighed i detaljerne. Vi genkender Slottsfjellens profil, Laurentiuskirkens spir, Mariakirkens høje tagryg, Haugar kronet af vindmøllen og den tætte bebyggelse, hvor de enkelte bygninger er vist med sine individuelle særtræk. Nedenfor Mariakirkens tårn ser vi en hovedbygning i 2 etager med langsiden et stykke fra vandet. Det er Nedre Langgate 34, "Handelsstanden", hvor Tønsberg Sparbank havde sine lokaler 1860-1915. De fleste huse, men altså ikke alle, er orienteret med gavlen mod vandet. Sjøboderne varierer i højde og danner ingen retlinjet front som på billedet fra 1747.

Det ældste pålidelige bykort (fig 16) er fra 1800-årenes første årtier. Kortet, der viser Tønsberg og omegn, er ikke signeret eller dateret. Det må være tegnet efter opførelsen af Teie hovedgård i 1803 og inden den endelige nedrivning af den gamle Laurentiuskirke i 1814. Kanonstillinger synes markeret, så kortet bør knyttes til krigsårene 1807-14.

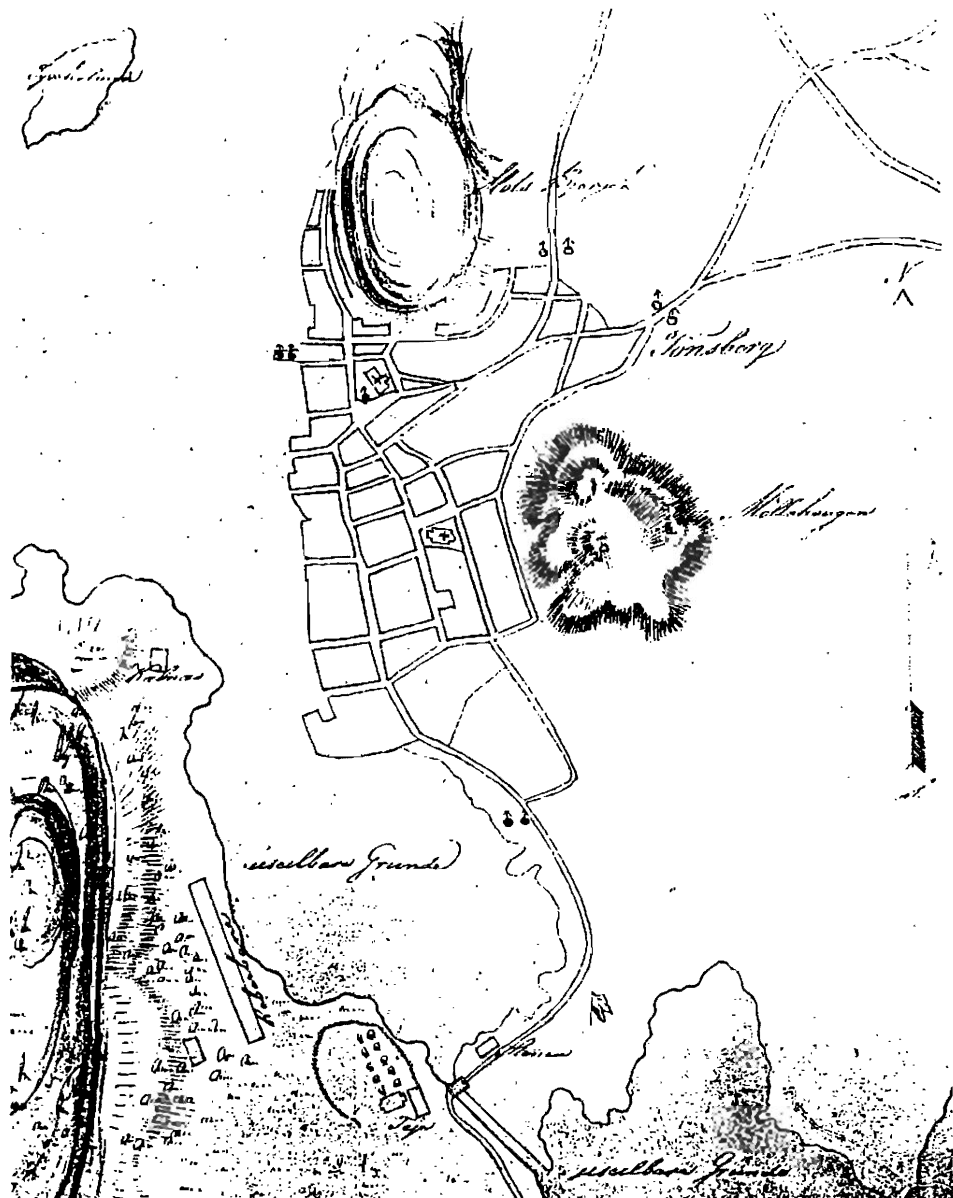

Fig 16. Tønsberg og omegn ca 1803-14.

Vi ser nu forsvundne gader som Kogegaden, Øvre Langgates knæk nord om Møllegaten, Mariakirkens kirkegård og Torvet foran det gamle rådhus, men savner adskillige gader, som omtales i samtiden, f eks Rådhusgaten, Tjømegaten syd for Mariakirken og Skiden Stræde senere kaldet Klostergaten. Kortet er altså ikke så pålideligt, som vi kunne ønske.

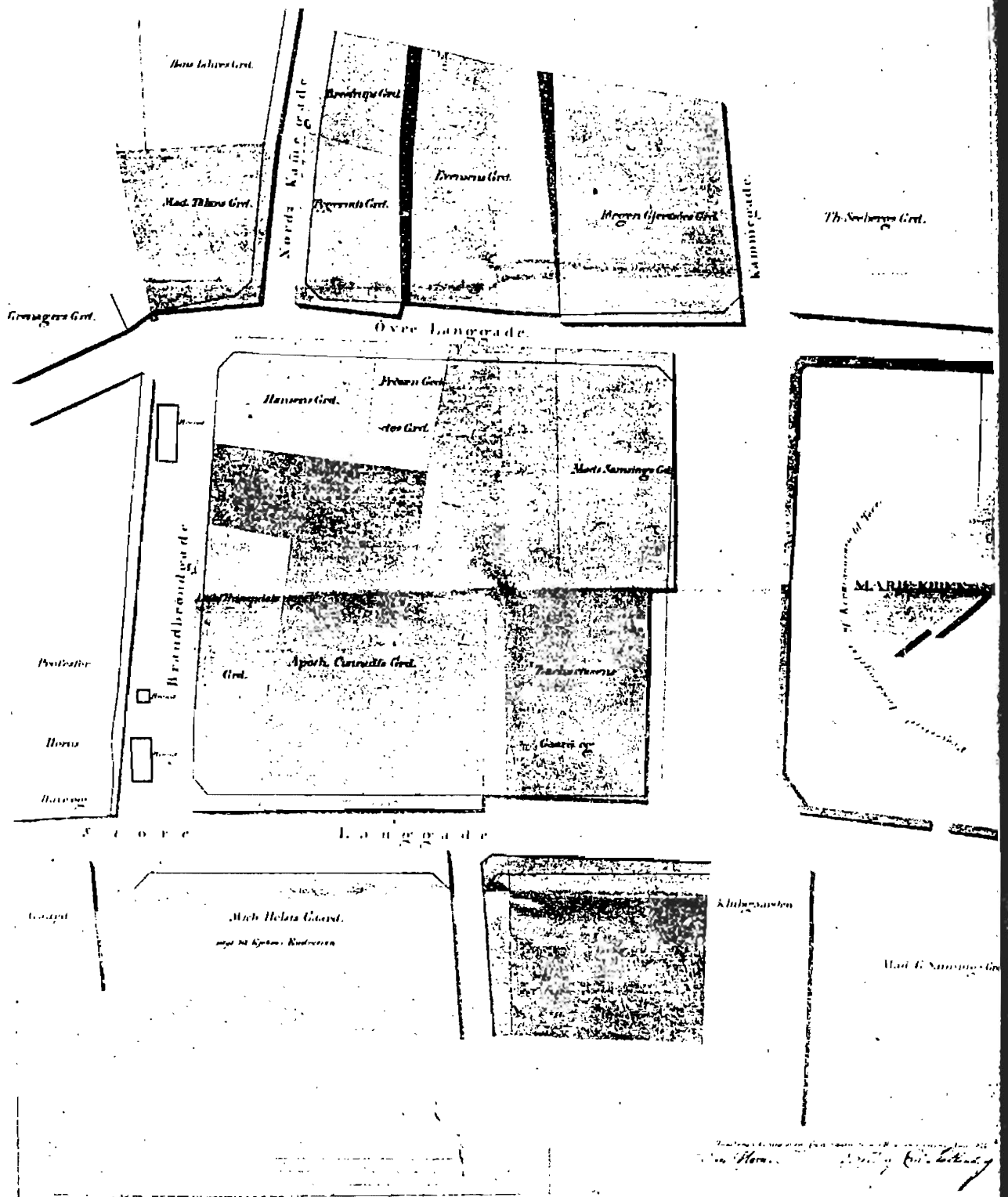

Fig 17. Reguleringskort for brændhærgede område ved Tønsberg Torv 1822. Efter Johnsen 1934.

Den 20 februar 1822 nedbrændte 12 gårde i Tønsbergs midte nord om Maria-kirken. En kommission blev nedsat for at regulere tomterne inden genopbygningen. Kommissionen lod gøre et farvelagt, nu forsvundet, kort over det brandhærgede område (fig 17). Vi kunne her iagttage gadernes forløb, Torvet, dele af Maria-kirken med dens indhegnede kirkegård, bygårdenes udstrækning og enkelte haver. Gadernes bredde vekslede for hver gård, da facaderne til to nabogårde sjældent lå

Endelig kunne vi på et forsvundet kort over havnen fra 1833 (fig 18) notere ialt 29 sjøboder samt flere tomter og brygger med deres navngivne ejere.⁶⁷

Holters bykort 1847 og Magnus' bykort 1868

Efter vedtagelsen af en lov om bygningsvæsenet 6 september 1845 blev en reguleringskommission nedsat i Tønsberg med løjtnant Reutz Holter som medlem. Sommeren 1847 opmålte Holter Tønsberg med dets udmarker (fig 19). Kortet blev fremlagt ved et møde 29 oktober 1847. Det skulle danne udgangspunkt for besigtigelser af byens gadenet. Hensigten var at udvide og udrette gaderne.⁶⁸

Fig 19. Holters "Kart over Tønsberg Bye og Sammes Udmark" 1847 aftegnet af Bjarne Stenberg.

⁶⁷ En fuldstændig fortegnelse over ældre kort over Tønsberg i Fladby 1980 s 110ff

⁶⁸ Johnsen 1952 s 326ff

Holters "Kart over Tønsberg Bye og Sammes Udmark" i skala 1:2000 opbevares på Vestfold Fylkesmuseum. Originalen har åbenbart været benyttet flittigt for det er mørt, hullet og slidt. En let ajourført udgave, "Kart over Tønsbergs By", blev udgivet i Christiania 1868. Holters kort er også blevet ivrigt anvendt ved udgravningskontoret i Tønsberg. I en aftegning har det prydet kontorets indberetninger. Og de fremgravede spor af middelalderbyen er blevet vurderet i forhold til gaderne og tomterne på Holters kort.

Holters arbejde var en kartografisk landvinding. Kortet gengiver detaljeret de navngivne gader og, hvad som er vigtigt her, tomterne med deres numre. Men det har også nogle svagheder. Det viser kun enkelte bygninger, tomterne er blot antydet, vi savner grænserne inde i kvarterene, og kystlinjen er tydeligvis en forenkling.

I de næste årtier gled Tønsberg ind i en rivende udvikling. Reguleringen fortsatte, gaderne blev delvist brolagt og oplyst, kloaker blev anlagt - nye behov opstod. Løjtnant Axel Magnus' "Kart over Tønsberg" fra 1868 (fig 20), der nu er ophængt på Bygningschefens kontor, er et udtryk for den nye tid.⁶⁹

Fig 20. Magnus' "Kart over Tønsberg" 1868. Efter Johnsen 1934.

Magnus' kort, som er i skala 1:2000, viser højdekurverne i alen, de navngivne gader, alle bygninger og hegn. Hver ejendom er nummereret, men selve tomten er ikke markeret.

Også Magnus' kort findes aftegnet ved udgravningskontoret, men de mange

⁶⁹ Johnsen 1934 s 435, 1952 s 228

detaljer har tilsyneladende været en hindring for dets fulde udnyttelse. Det har simpelthen været vanskeligt at afgøre, hvilke bygninger og hegn som hørte sammen.

Brandtaksterne

Norges Brannkasse blev oprettet ved en kongelig forordning 18 august 1767. Hvert tiende år skulle alle ejendomme brandtakseres, dvs forsikringsværdien skulle vurderes. Fra 1767 har vi således håndskrevne brandtakster af alle bygninger i Tønsberg. Protokollerne opbevares i Riksarkivet i Oslo, men findes kopieret ved udgravningskontoret.

Brandtaksterne beskriver alle byens bygninger. Den ældste er ordnet efter sogn og gade med fortløbende numre, som vi genfinder på Holters kort. Ejerne nævnes lige som de enkelte bygninger og deres værdi. Fremme ved 1867, hvor Axel Magnus var ansvarlig for takseringen, finder vi detaljerede beskrivelser af de enkelte bygninger med benævnelser, byggematerialer, opbygning og indretning. Og et flertal af beskrivelserne ledsages af små planskitser (fig 21).

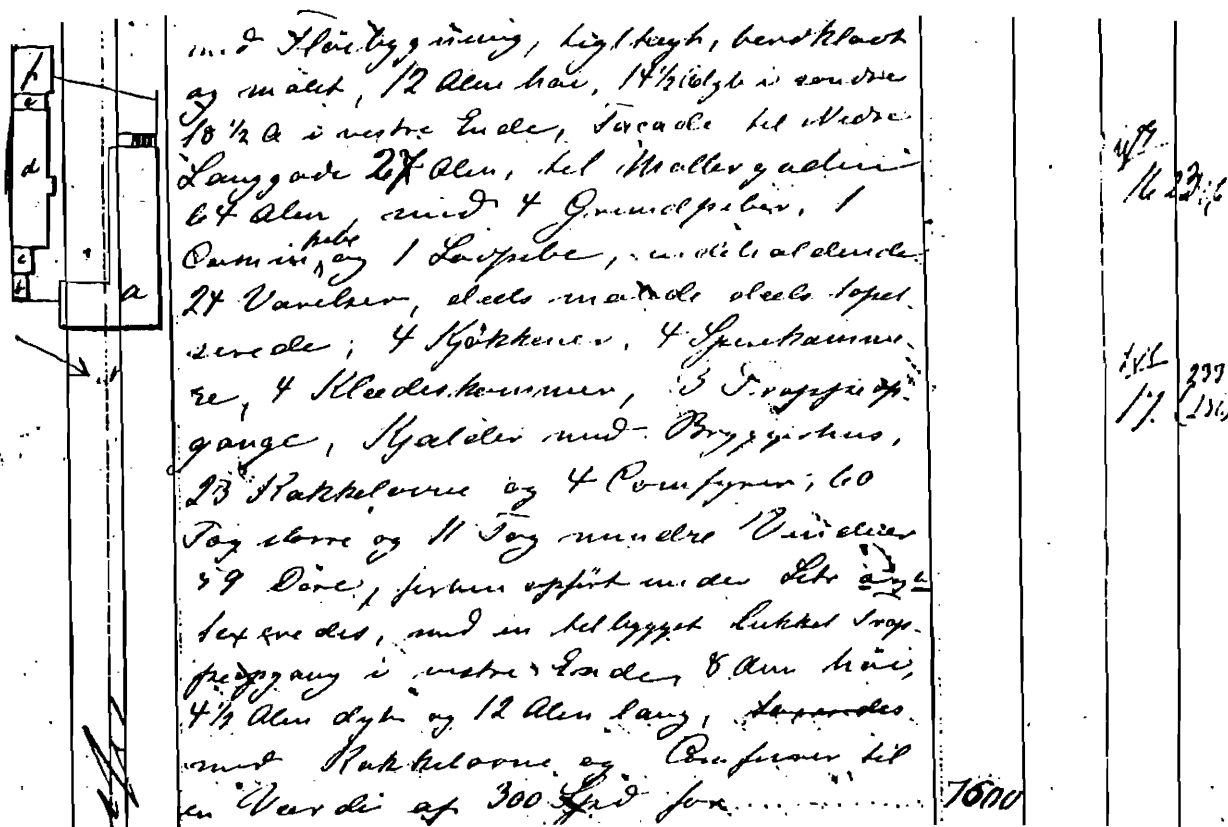

Fig 21. Udsnit af brandtakseringen for nr 15, konsul Holsts gård, Nedre Langgate 36, hvor der nu er parkeringsplads. Beskrivelsen ledsages af en planskitse af gården.

Protokollerne rummer et væld af oplysninger, der kan udnyttes ved undersøgelser af byen i ældre tid. De er blevet anvendt i Johnsens byhistorie og i præsentationer af enkelte bygninger som Nordbyen 16, Storgaten 55, Nedre Langgate 30 og 27 i serien "Gamle Tønsberg".⁷⁰ Men brandtaksterne er hidtil ikke

⁷⁰ Eriksen 1968, Eriksen i Broch & Eriksen 1969, Stenberg i Bugge m fl 1978 samt Hauglid i Eriksson m fl 1982

blevet kombineret med datidens bykort for at rekonstruere topografien i hele Tønsberg.

Tønsberg ved 1867-68

Netop ved 1867-68 har vi mulighed for at skabe et solidt udgangspunkt for retrospektive studier. Med planskitserne som mellemed kan vi forene oplysningerne fra Magnus' kort og brandtaksten til en helhed. Vi kan opnå et overblik over byens plan, tomter og bebyggelse.

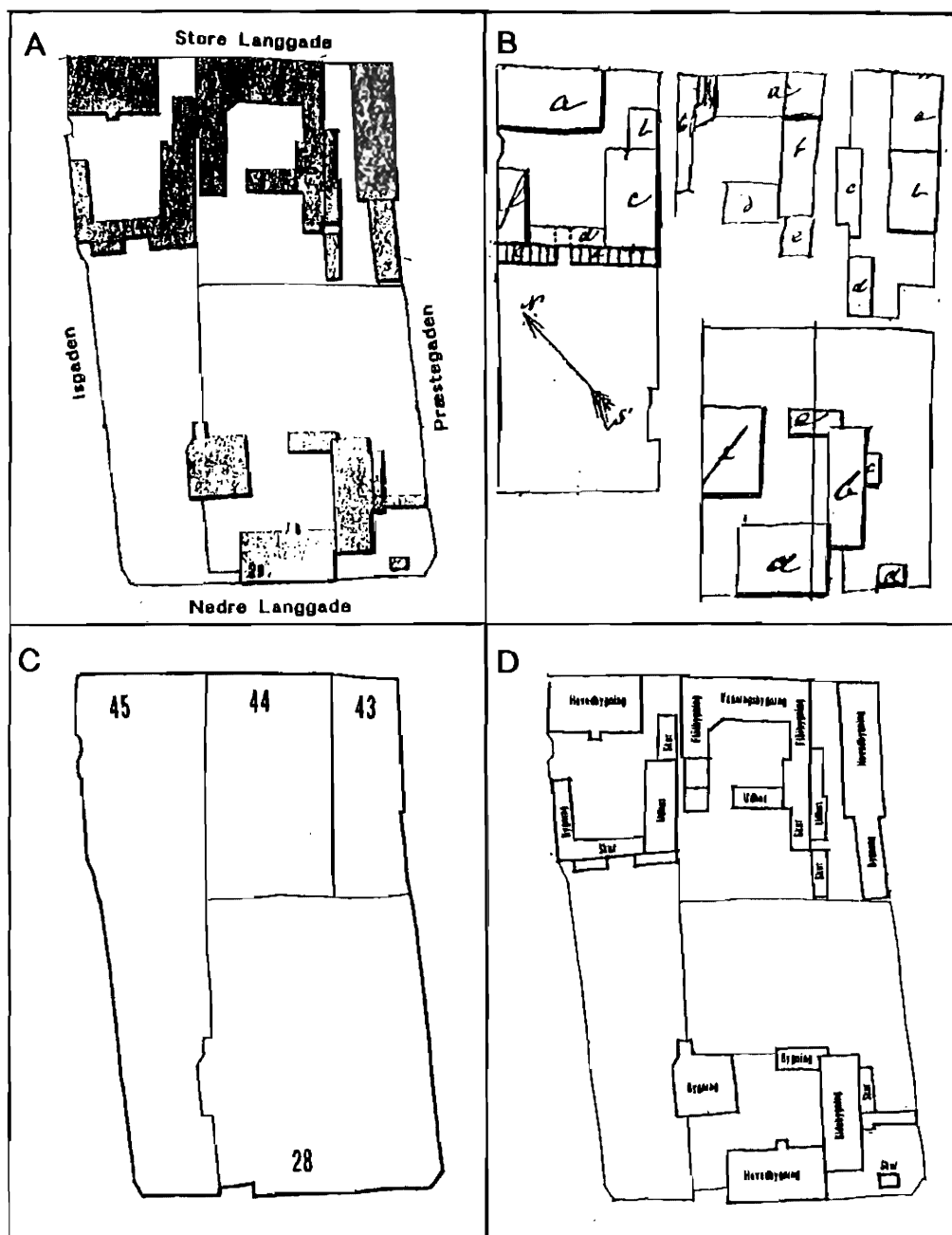

Fig 22. Kvarteret mellem Storgaten, Nedre langgate, Tjømegaten (Isgaden) og Prestegaten som metodisk eksempel: A Magnus' kort 1868; B Brandtakstens planskitser 1867-68; C Tomterne med Magnus' numre; D Bebyggelsen med brandtakstens benævnelser.

Arbejdsmetoden kan præsenteres med ét kvarter som eksempel (fig 22). Kvarteret mellem Storgaten, Nedre Langgate, Tjømegaten (Isgaden) og Prestegaten vælges, da vi her har planskitser for alle 4 ejendomme og dertil udgravningerne i Nedre Langgate 25-27 (Britannia) og Storgaten 24-26 (DnC).

Med Magnus' kort (A) kan vi identificere brandtakstens ejendomme. Dernæst kan vi med planskitserne (B) som hjælpemiddel let fastslå, hvilke af kortets bygninger og hegn, som hører sammen. Da kan vi også udskille grænselinjerne mellem tomterne (C), der oftest løb i dråbefald, langs stakitter og plankeværk. Videre kan vi overføre brandtakstens beskrivelser til kortets bygninger og således få et overblik over bebyggelsens karakter (D).

Helt så enkelt er det nu ikke altid. Da numrene på bykortet og i brandtaksten ikke følges ad, kan det være vanskeligt at identificere nogle af planskitserne. Britanniagården havde således hos Holter 1847 nr 136, hos Magnus 1868 nr 28, i brandtaksten nr 25, men lå i Nedre Langgate nr 27. Alle brandtakstens ejendomme ledsages heller ikke af skitser. De mangler især langs dele af Nedre Langgate og i Forstaden/Fjerdings. Mange skitser viser kun bygningerne og ingen hegn. Og benævnelserne afslører ikke altid en bygnings faktiske betydning og funktioner. I Britanniagårdens "sidebygning" skjulte sig således værelser, et vognskur, stald, fjøs, høløft, kornloft og priveter. Det bør nævnes, at de ubebyggede tomter ikke var medtaget i brandtaksten. Endelig noterer vi, at ikke alle stakitter og plankeværk indhegnede selve ejendommen. Nogle afgrænsede blot en have, græsmark eller dyrefold.

Med disse forbehold tillader en kombination af bykortene og brandtaksten mange nye studier i Tønsbergs ældre socialtopografi og bebyggelse. Det er muligt i detaljen at kortlægge udviklinger og variationer i besiddelsesforholdene, delinger og sammenlægninger af ejendomme, bygningernes værdi, materialer, opbygning og indretning. Og ved tålmodigt at læse sig bagud i pantebreve og skiftesprotokoller til 1600-årene, bør det være muligt at lokalisere nogle af middelalderens gårde. Her skal vi nøjes med betydeligt mindre.

Byplanen

I bogen "Beskrivelse over Den ældste Kiøbstæd i Norge, Tønsberg", udgivet i 1750 af den lokale provst Jens Müller, finder vi den første historiske og topografiske skildring af Tønsberg. Her beskrives omhyggeligt byplanen med dens gader:

"Byen gaaer, som før sagt er, opad i Øster fra Fiord-Armen i Vester, og har 3. temmelig ordentlige Gader fra Syden til Norden, hvilke ikke har andet Navn, end Nedre-Gaden, som er den ved Stranden, Stor-Gaden den dernæst, og Øvre-Gaden den der øven for, samme igiennemskières af mange andre smaa Gader, fra Østen til Vesten, som heller ikke have noget Navn, uden een eneste, som fordi den gaaer op fra Nedre-Gaden til Stor-Gaden, og der støder lige paa Frue-Kirke, kaldes Kirke-Gaden. Alle de andre kaldes ellers af en Mand, hvis Tompt dertil kand udstrekke, eller og virkelig boe der; Det er derfor ikke usædvanligt, at høre her samme Tvergaders Navne at forandres, saa ofte Beboernes Navne forandres; Herforuden ere endnu ikke alleene mange smaa Stræder ned til Stranden, hvilke, naar 5. undtages, ere uden Huuse, men de 5. har nogle faa Huse, og iblant dem

nogle ret smukke, og særdeles beleylige, siden de ligge tæt ved Stranden, men og findes Syden i Byen mange smaa Gader og Stræder, som nu har 1., nu 2., nu 3., nu 4. Huuse, men alle slette og ringe, og Nord i Byen fra Laurentii Kirke op i Øster og Nord-Ost, findes og adskillige Gaarder, af hvilke et par ere smukke, men de øvrige smaa og ringe."⁷¹

Fig 23. Tønsbergs gader ifølge Magnus' bykort 1868.

⁷¹ Müller 1750 s 58f citat

Müller skelnede altså mellem 1) de tre langgader (Storgaten, Øvre og Nedre Langgate), 2) Kirke-Gaden (Rådhusgaten), 3) tværgader uden navne eller opkaldt efter en nærliggende tomteejer og 4) de andre små gader og stræder.

Måske var der en forskel mellem øvrighedens og beboernes navneskik - eller Müller var dårlig underrettet. Navne på flere af tværgaderne kendes nemlig endog før Müllers beretning. Kogegaden og Nordre Gaden omtales således allerede 1697, Strandgaden 1708, Rådstuegaden 1712, Vandgaden 1722 og Kirkegaden 1728.⁷²

Ifølge brandtaksten 1767 lå Nordre Torv syd om Laurentiuskirken - og Søndre Torv nord om Mariakirken. 21 gader blev navngivet. Af disse var 19 "gader" og 2 "stræder". Gaderne var: Stoere Lang Gaden (Storgaten), Kongs Gaard Gaden (Kongegaten), Toldbod Gaden, Slots Bierg Strædet, Fattig Stue Gaden (nedenfor Laurentiuskirken), Strand Gaden (nord om Laurentiuskirken), Stoltenbergs Gade (senere del af Nedre Langgate), Nye Gaden (Farmannsveien), Kogegaden (nord om Kongegaten), Skolegaden (Anders Madsens gate), Store Tver-Gaden (Conradis gate), Kroge Gaden (Klostergangen), Skiden Strædet (Klostergaten), Nedre Lang Gaden, Iisgaden (del af Tjømegaten), Raadstue Gaden (Rådhusgaten),⁷³ Skibs Gaden (nord om Møllegaten), Møller Gaden (Møllegaten), Övre Lang Gaden, Kamme Gaden (Kammegaten/Fayesgaten) og Tjøme Gaden.

Holters bykort 1847 og Magnus' bykort 1868 (fig 23) giver et godt overblik over Tønsbergs byplan inden vor tids ekspansion og mange omlægninger. Magnus viser os det udvidede torv ved Mariakirken og 27 navngivne gader - nemlig 22 "gader", 4 "stræder" og 1 "vei". Vi kan følge gadernes krumninger og knæk, deres vekslende længde og bredde. Længst var naturligvis Storgaten med sine ca 820 m. Gadernes bredde varierede mellem ca 3 og 14 m. Ved Holters reguleringsarbejde blev det i 1848 bestemt, at de skulle have følgende bredde: Storgaten 17 alen, Nedre Langgate 14 alen, Øvre Langgate lige som de større tværgader 12 alen og de mindre tværgader 9 alen.

Disse mål forblev dog stort set en hensigtserklæring. I 1840'erne blev Prestegaten udvidet for at bedre forbinde Storgaten og Nedre Langgate. Hidtil havde to vogne ikke kunnet passere hinanden i de mindre tværgader. På Magnus' tid kunne vi endnu have fundet gader med rendestenen i midten. Og Gjerløw Meyers gate, et smug mellem Møllegaten og Rådhusgaten, blev navngivet så sent som i 1880'erne.⁷⁴ Traditionen var sejt.

Spørgsmålet er, om vi blandt de kendte langgader, tværgader og stræder med deres indbyrdes rangordning samt tilpasning til terrænet og tomterne kan skimte konturerne af middelalderens gadenet.

Bytomterne

Müller opregnede i sin beskrivelse af Tønsberg 1750 antallet af gårde og huse til 188, hvortil kom tinghuset, skolen og fattighuset, ialt 191. Sjøbodernes antal var da 24.⁷⁵ Ifølge brandtaksten 1767 var antallet ejendomme ialt 218. Af disse lå de

⁷² Johnsen 1934 s 436ff

⁷³ Det er påfaldende, at Raadstuegaden og Kirkegaden blev nævnt omtrent samtidigt i begyndelsen af 1700-årene, og at Rådhusgaten ikke lå ved den gamle Rådstue/huset på hjørnet af Storgaten og Prestegaten. Kan gadenavnet eller Rådstuen selv være blevet flyttet?

⁷⁴ Alment om gaderne i Schiørn 1933, Johnsen 1934 s 436ff, 1952 s 212ff, 305ff, 320ff

⁷⁵ Müller 1750 s 60

77 i nordre rode dvs i St Laurentius sogn, 135 i søndre rode dvs i Vor Frue sogn, dertil kom de 2 kirker og 4 ejendomme udenfor selve bebyggelsen, nemlig på Haugar, Gunnarsbø og Steensarmen. Fremme ved 1867-68 havde Tønsberg ialt 371 ejendomme eller bebyggede tomter ifølge brandtaksten (fig 24). Hertil kom 15-20 ubebyggede tomter.

Fig 24. Tønsbergs tomter ifølge Magnus' bykort 1868 og brandtaksten 1867-68.

Antallet af ejendomme eller bebyggede tomter blev altså radikalt forøget i århundredet frem til vor rekonstruerede oversigt. Væksten var reel nok. Forstadens ca 80 ejendomme voksede således frem i sidste halvdel af 1700-årene og ind i 1800-årene. Men en del af den øvrige vækst kan også være et udtryk for, at eksisterende tomter, der henlå ubebyggede, atter blev taget i anvendelse.

Desværre er det ikke let at følge udviklingen kartografisk fra 1867-68 og tilbage i tid, end ikke til 1767. Vi kan ikke umiddelbart følge de enkelte tomter, da numrene skiftede. Og det er sjældent muligt alene af kortet at afgøre, fra hvilken af flere mulige tomter en ny blev udskilt.

Næppe to tomter var identiske i bymidten 1867-68, altså i kvarterene mellem Anders Madsens gate (Almueskolegaden) og Conradis gate (Store Tvergaden). Langs Storgaten, Øvre og Nedre Langgate var tomterne ofte orienteret øst-vest på tværs af det skrånende terræn med smalsiderne til gaden eller vandet, men få var helt rektangulære. De kunne være kvadratiske, trapezoide, trekantede eller kort og godt uregelmæssige med knæk og udvækster. Og deres længde, bredde og areal varierede enormt. Én af de længste tomter (Magnus nr 45) var ca 102 m mellem Storgaten og Nedre Langgate. Den bredeste var Britannigården (nr 28) med ca 45 m og de smalleste (nr 26 og 114) blot 8 m. Størst var Madsegården i Storgaten 50 (Magnus nr 55) med en tomt på ca 4100 m². Og en af de mindste, på hjørnet af Rådhusgaten og Nedre Langgate (nr 26), var kun ca 100 m². Antallet af tomter mellem to gader kunne derfor variere fra 1 til 4.

Med god vilje kan en modul på ca 15 m skimtes i kvarterenes bredde. Men alle afvigelser og usikkerheder taget i betragtning, er det nok bedst at glemme metrologien en stund.

Det kan være fristende at lede efter et oprindeligt mønster, måske med et facit i baglommen. Er de aflange smalle tomter således middelalderlige? Vi véd, at tomter er blevet sammenslået, delt, udvidet og reguleret, købt og solgt. Er kortets kaos et resultat af utallige sådanne ændringer siden 1000-årene? Som nævnt, vi forudsætter ofte uretmæssigt en udvikling fra enhed til mangfold, fra det enkle til det komplicerede.

Kan vi ikke umiddelbart aflæse en middelalderlig tomteplan af 1800-årenes kort, så findes dog i rekonstruktionen et udgangspunkt for mere præcise spørgsmål. Vi kan fordybe os i arkivalierne for at kortlægge en nyere tids forandringer - eller som her udnytte kortet i vurderingen af arkæologiens spredte spor.

Bebyggelsen

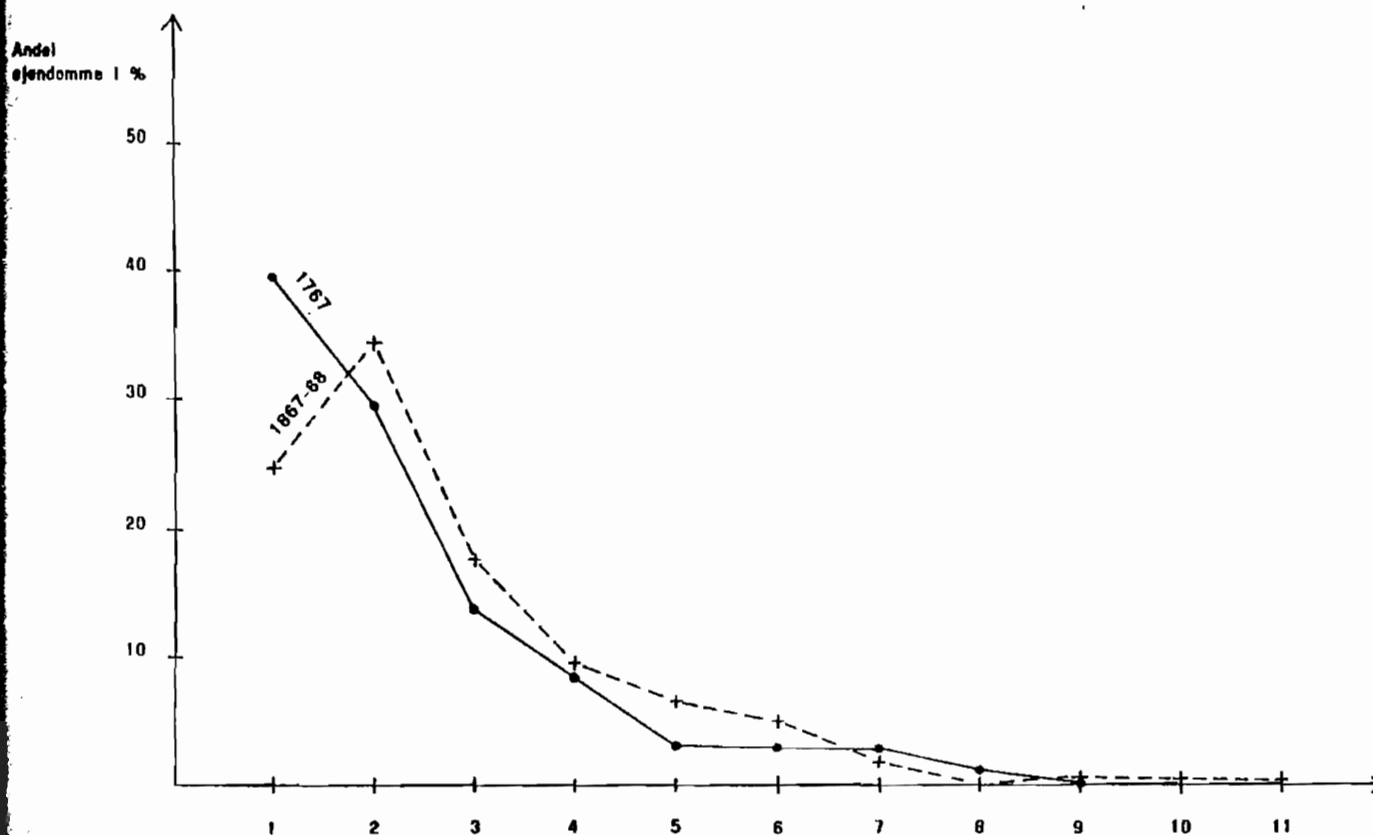
Müllers beskrivelse af Tønsberg 1750 rummer ikke blot oplysninger om antallet af gårde, huse og sjøboder, men også alment om bebyggelsens størrelse og tæthed, om arkitekturen og gårdsnavnene:

"Byens Længde er 1348. Skridt og dens Bredde 495. Skridt; men den er hverken i Længden eller Bredden overalt bebygget, thi foruden, at der ligger store Hauger allevegne ud til Gaderne, findes der overalt, endog i Stor-Gaden, store, med Planker indhegnede Pladser, hvis Eyere der enten pløyer og saar, eller og har Høe-Avling. Een af samme Pladser er ud til Storgaden 73. Skridt lang. En anden 49.; Den tredie 53. og saa fremdeles. Naar alle disse Pladser og store Hauger tilsammen regnes, befindes det, at neppe en tredie Deel af Byens Længde og Bredde er bebygget. Vare alle disse store Hauger og Løkker (Venger) bebyggede, var

Tonsberg en temmelig stor Bye.⁷⁶

"Som Gaderne nu ikke har noget vist Navn, saa har de og i gammel Dage ikke havt noget vist Navn; men da har hver Gaard havt sit eget Navn, enten af en vis Beskaffenhed og Omstændighed ved samme Gaard, saasom: Græs-Gaarden, Smør-Gaarden, Plomme-Gaarden, Laste-Gaarden, og saa videre, eller og af den Mand, som enten har bygd den, eller dog længe beboed den, saasom: Nordre Jons Gaard, Øvre Peters Gaard, Skrøder-Gaarden, Frønich-Gaarderne, Gaute-Gaarden."⁷⁷

Ifølge brandtaksten 1767 havde Tønsberg ialt 497 bygninger fordelt på 218 ejendomme dvs i gennemsnit 2,3 bygning på hver ejendom. Hele 86 (40 %) havde kun én bygning og 64 (30 %) blot 2 bygninger (fig 25). Flest havde Storgaten 48 (brandtaksten nr 40) tilhørende købmanden Jacob Stoltenberg, nemlig 8 bygninger. Fremme ved 1867-68 havde byen fået 840 bygninger på 313 (af ialt 371) ejendomme, hvilket i gennemsnit er 2,7 bygning på hver ejendom. Der savnes imidlertid oplysninger om 58 ejendomme, hvor protokollen henviser til ældre takseringer. Forudsætter vi nu samme gennemsnit for de uoplyste ejendomme, så kan vi beregne det totale antal bygninger til ca 996. 25 % af ejendommene havde kun 1 bygning og 34 % blot 2 bygninger. Det største antal bygninger, nemlig 11, var da at finde i Storgaten 40 (Magnus nr 50) tilhørende konsul Heinrich Holst.

Antal bygninger pr ejendom 1767 og 1867-68 i Tønsberg

Fig 25. Fordelingen af ejendommene i Tønsberg efter antal bygninger ifølge brandtaksten 1767 og 1867-68.

⁷⁶ Müller 1750 s 74 citat

⁷⁷ Müller 1750 s 59 citat

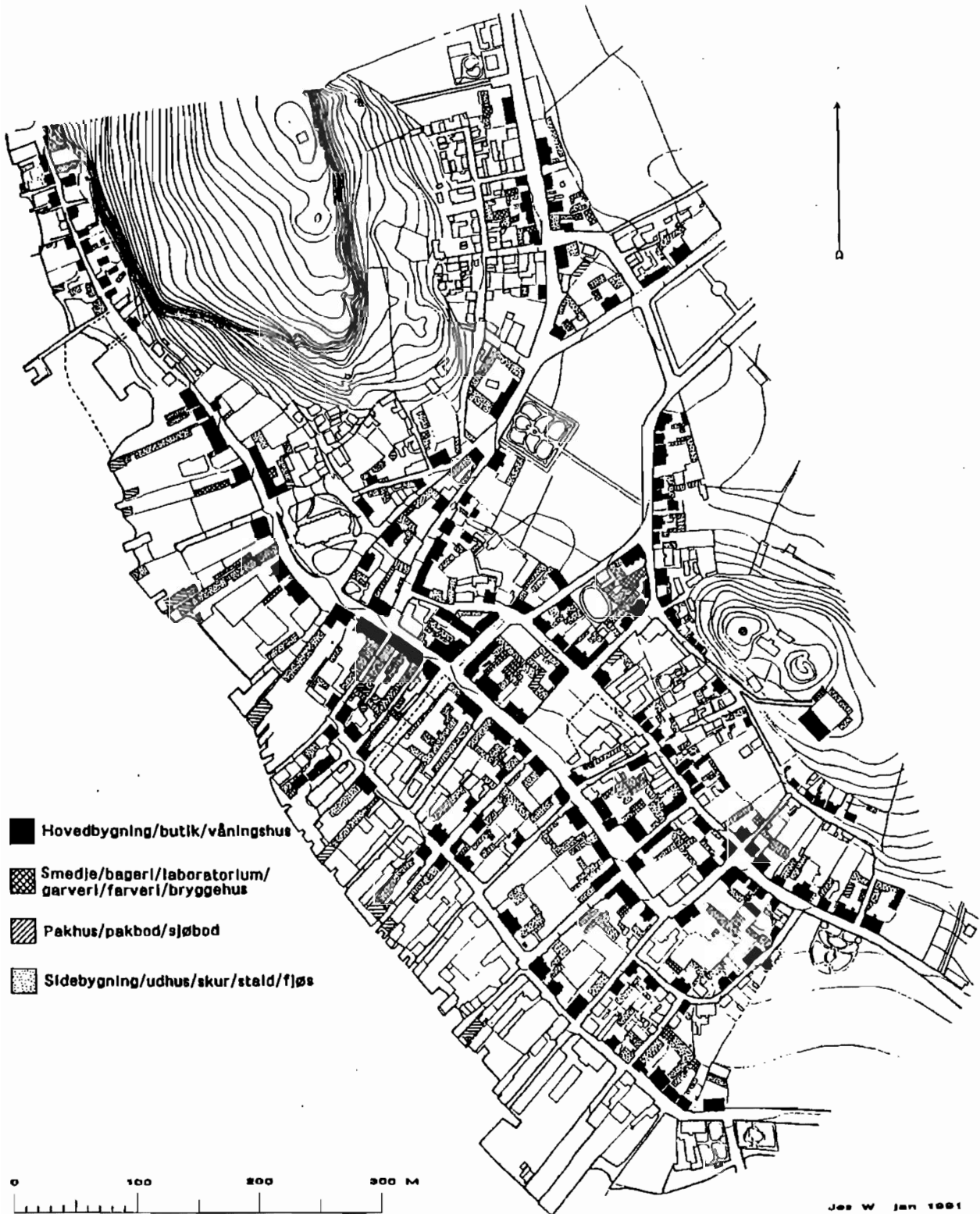

Fig 26. Tønsbergs bebyggelse ifølge Magnus' bykort 1868 og brandtaksten 1867-68.

Vi kan nu sammenfatte nogle tendenser i udviklingen. Antallet af ejendomme eller bebyggede tomter voksede fra 191 i 1750 til 218 i 1767 og 371 i 1867-68. Antallet af bygninger øgede fra 497 i 1767 til ca 996 i 1867-68. Samtidigt voksede folketallet fra 12-1300 (eller 215 familier) i 1750 ifølge Müller til 1281 i 1769 og 4541 i 1865.⁷⁸ Vi iagttager over et århundrede en reel ekspansion i antallet af ejendomme, bygninger og folk, som følges af en indre fortætning. Hver ejendom fik flere bygninger og endnu flere beboere. I 1765/67 boede der således i gennemsnit 5,9 personer på hver ejendom. Og i 1865/68 var tallet mere end fordoblet til 12,2. Ekspansion skete indenfor tomten, i højden og i byens udkant.

Hvordan skal vi så beskrive selve bebyggelsen på tomterne? Ved som nævnt at kombinere Magnus' bykort med brandtaksten kan vi få et overblik. En oversigt kræver imidlertid en forenkling, og efter hvilke principper skal den udføres? Resultatet afhænger af, hvad vi vælger at fremhæve.

I brandtaksten beskrives bygningerne efter rang og placering med hovedbygningen til gaden og derefter de fjernere udhuse eller boder. Betegnelserne er talrige og afslører ikke altid bygningens faktiske funktioner. Det er heller ikke let at presse brandtakstens beskrivelser ind i etablerede kategorier som indhus og udhus - eller stue, bod, loft og udhus. Her er forsøgt en opdeling i 4 grupper efter hovedfunktioner, nemlig 1) bolig dvs hovedbygning, butik eller våningshus, 2) håndværk og industri dvs smedje, bageri, laboratorium, garveri, farveri eller bryggehus, 3) handel og lager dvs pakhus, pakbod eller sjøbod og 4) øvrige dvs sidebygning, udhus, skur, stald eller fjøs.

Hvor brandtaksten ved 1867-68 havde planskitser, kan vi nu markere bygningerne efter hovedfunktioner. Oversigten (fig 26) viser en tendens til funktionelle eller snarere sociale zoner indenfor tomten med hovedbygningen ud til og parallel med især langgaderne. Bagved finder vi lejerne, arbejdslokalerne og udhusene. Og længst borte ligger sjøboderne.

Kan vi udskille nogle gårdstyper i bebyggelsens mangfoldighed? Umiddelbart er det vanskeligt. Hver gård synes udformet individuelt. Så meget kan dog konstateres, at ikke én eneste af gårdene tilhører typen "dobbelgård" efter gængse definitioner.

Vælger vi traditionelle gårdstyper som firkantgård, vinkelgård, rækkegård og klyngegård er det let hændt, at langt størstedelen af bebyggelsen havner udenfor vort skema i en opsamlingstype. Måske skyldes mangfolden, at vi befinder os i en periode og et urbant miljø, hvor en sådan formalistisk opdeling var intetsigende. Det er næppe tilfældigt, at samtiden ikke selv omtaler gårdstyper, men blot gårde og huse.

Istedet vil skriveren hævde, at tomterne og antallet af bygninger var afgørende for planløsningen. Gårdens udformning blev bestemt af tomtens størrelse og form samt af ejerens økonomiske formåen.

Gården blev placeret med den fornemste bygning synlig til gaden, helst centralt i byen. De øvrige bygninger blev "skjult" bagved. Alt efter antallet af bygninger kunne én, to eller flere sider af tomten udfyldes (fig 27). På en kvadratisk tomt kunne f.eks. 4 bygninger udfylde alle sider, mens de på en langsmal tomt blot udfyldte 2 sider. Firkant- og rækkegården repræsenterer således tilpasninger til forskellige tomter blandt de større gårde. I tilfælde af øget velstand kunne flere bygninger opføres, så en åben vinkelgård blev en lukket firkantgård. En velhaver

⁷⁸ Müller 1750 s 103 og Johnsen 1934 s 562ff, 1952 s 460 om folketallet

kunne også købe hele eller dele af en nabetomt. Variationen skyldes således ikke en blanding af forskellige formtyper, stadier i en udvikling eller funktionelle valg, men tilpasninger til store variationer i tomternes størrelse og form samt til ejernes økonomiske formåen. En inddeling af gårdene i nyere tid bør være kvantitativ.

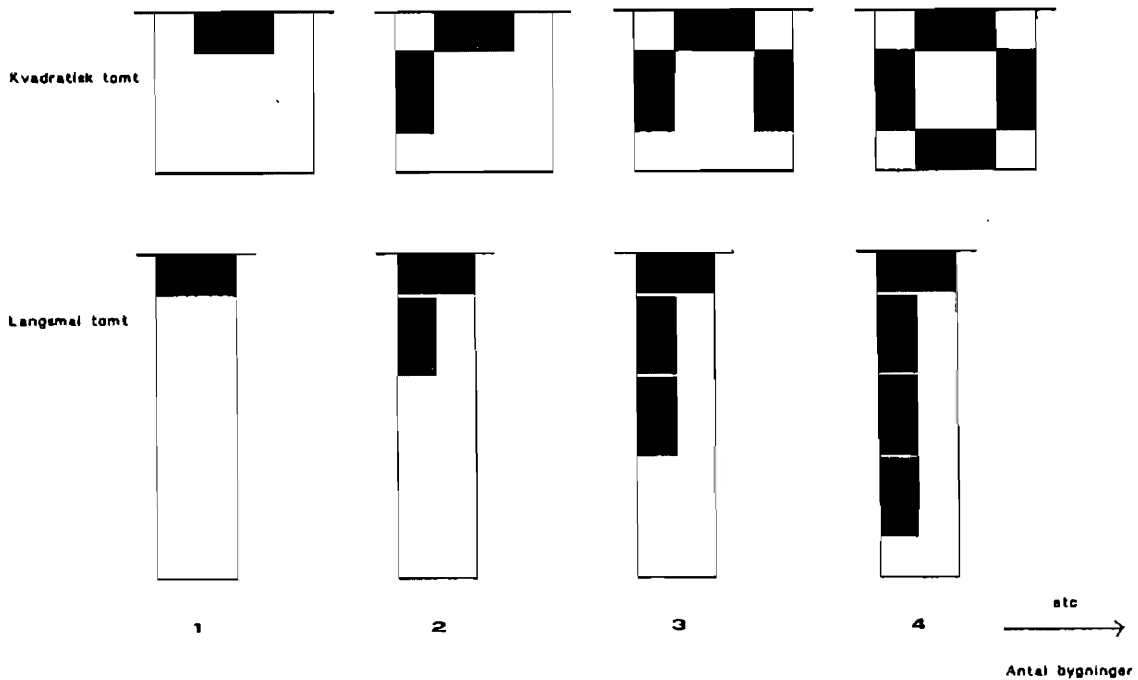

Fig 27. Gårdstyper i Tønsberg ved 1867-68 bestemt af tomtens udformning og antal bygninger.

Tidligere har vi bemærket en markant variation indenfor Tønsberg i både gaderne og tomterne. Bebyggelsen viser samme tendens med om muligt endnu større forskelle mellem købmandens store gård og håndværkerens hus i planløsning, opbygning, indretning, størrelse og værdi. Var denne ujævnhed også et middelalderligt fænomen, eller en sen udvikling? Og kan middelalderens gård også opfattes kvantitativt? Væksten fra Müllers til Magnus' tid må nødvendigvis lede til tvivl ved vore rekonstruktioner fra en nyere tid som repræsentative for middelalderens Tønsberg. Meget hændte på 100 år og mere kan have hændt inden da. Det er derfor nødvendigt at opsøge middelalderen selv, som vi møder den i de skriftlige kilder og de arkæologiske udgravninger.

3 Tønsberg fra Snorre Sturlasson til Peder Andersen

Sagaer, love, breve og jordebog

Arkæologien i Tønsberg har arbejdet i skyggen af de to historiske årstal 871 og 1536. Ifølge islændingen Snorre Sturlasson, der havde opholdt sig i byen, og som skrev sin Heimskringla i 1230'erne, skulle Tønsberg havde været købstad allerede ved 871 før slaget i Hafrsfjorden (Bilag 1). Og ved 1550 tilføjede lagmanden Peder Andersen et par linjer i et kalendarium. Han skrev, at St Peders aften 1536, da brændte Tønsberg by med klostre og kirker (B 198).

871 og 1536 er to skarpe brydningspunkter i Tønsbergs historie, som det har været vanskeligt at genfinde i bygrunden. Trods ihærdige anstrengelser kan Tønsberg som by ikke sikkert belægges arkæologisk længere tilbage end slutningen af 1000-årene. Og brandens omfang er ukendt. Det er vanskeligt at knytte fremgravede spor af en brand til et givet årstal. Annalerne nævner også andre brande (B 15, 16, 17, 20). Der kan have været flere brande, som aldrig blev fæstet på pergament. Men mellem Snorre Sturlasson og Peder Andersen findes mange andre skriftlige spor om Tønsbergs brygger, stræder, torv, tomter, gårde og huse, om byens kirker, kapeller, klostre, hospitaler, om dens kongsgård og slot - og ikke mindst om dens indbyggere.

Tønsberg optræder hyppigt i de skriftlige kilder. Sagaerne beretter om konger og stormænds besøg og strider både i en nær og fjern fortid. Bylivet reguleres af kongelige love og privilegier. Breve stadfæster retssager, testamenter og handler. Og i biskop Eysteins jordebog opregnes det kirkelige gods. Teksterne som vedrører Tønsberg er talrige, men kan selvfølgelig ikke anvendes ukritisk. Kildeværdien afhænger af vore spørgsmål, af kildens tilblivelse og overlevering.

De skriftlige kilder er blevet anvendt flittigt i artikler, bøger og eksamensarbejder. Her kan nævnes 6 studier: Arkæologen Nicolay Nicolaysen henviste til de skriftlige kilder i sin artikel "Om de norske Kjøbstæder i Middelalderen" (1890). Arkæologen Helge Gjessing skrev i en ung alder byhistorien "Tønsbergs historie i middelalderen til 1536" (1913), der hovedsaglig bygger på de skriftlige kilder. Bag i bogen findes som bilag nyttige optegnelser om byens rådmænd, borgmestre, byfogder, lagmænd, sysselmænd, fehirder, provster, præster, abbeder, gardianer - og bygårde. Inden historikeren Oscar Albert Johnsen skrev hovedværket om middelalderbyen, "Tønsbergs historie" (1929), foretog han en systematisk gennemgang af alle tilgængelige kilder. I den omfangsrige byhistorie findes en udvidet fortegnelse over bygårdene med henvisninger. Arkæologen Sigurd Grieg udnyttede Johnsen byhistorie for at skrive artiklen "Borgerhus i Tønsberg i middelalderen" (1971). Artiklen sammenfattede kundskaben om bebyggelsen, netop da Riksantikvaren indledte sine næsten årlige udgravningskampagner. Videre har historikeren Helge Nilsen i sin trykte hovedfagsopgave "Norrøne historieskriveres syn på de eldste norske byenes oppkomst og tidlige udvikling" (1974/76) citeret og vurderet oplysninger om topografien før ca 1200. Endelig præsenterer skriveren til disse linjer, arkæolog til uddannelse, i hovedfagsspecialet "De kirkelige institutioner i middelalderens Tønsberg" (1983/91) en så vidt mulig fuldstændig fortegnelse over skriftlige kilder, der vedrører kirken. Fortegnelsen bygger på en

ny gennemgang af alle tænkbare kildeværker.⁷⁹

Det er næppe muligt at finde hidtil oversete skriftlige kilder til Tønsbergs ældre historie. Og en gennemgang af de kendte tekster vil nok heller ikke kunne frembringe flere navne på gårde eller besiddere, end dem vi allerede kender. Derimod kan vi vurdere begreberne og de topografiske oplysninger i forhold til bykortene, brandtaksterne og de senere års udgravninger i bygrunden. Vi kan også forsøge at få et overblik over besidderne og besiddelsesforholdene. Endelig kan vi samle alle notitserne i et bilag, så de er lettere at anvende i det fortsatte studium af Tønsberg og andre middelalderbyer.

Registrering af kilderne

Som et led i arbejdet med denne rapport har skriveren efteråret 1990 foretaget en registrering af alle skriftlige kilder til og med 1552, som vedrører Tønsbergs bebyggelse. Undtaget er dog henvisninger til Tønsberghus, kongsgården, bispegården på Teie og de kirkelige institutioner. Grænsen fremad i tid er lagt ved den yngste henvisning i *Diplomatarium Norvegicum*.

Oversigten er i praksis gennemført ved at udnytte en desværre ikke afsluttet gennemgang af diplomatariet ved udgravningskontoret,⁸⁰ diplomatiets og andre kildeværkers egne registre, henvisningerne i Johnsens byhistorie, Nilsens hovedfagsopgave og egne notater fra studiet af de kirkelige institutioner. Registreringen har været mulig at udføre på forholdsvis kort tid, da kun to af de mange notitser er på latin. Alle de øvrige tekster er på oldnordisk eller især gammelnorsk, som med lidt god vilje endnu kan læses af en nordbo.

Kilderne præsenteres som et bilag (forkortes B) bagest i denne rapport. De er ordnet kronologisk og nummereret fortløbende. Først nævnes dateringen, som er ordnet efter begivenheden, dernæst i parentes eventuelt også tidspunktet for nedskrivningen. Indholdet refereres kortfattet. Vigtige ord eller afsnit citeres og oversættes enkelte gange. Sidst følger en henvisning, til hvor kilden er trykt.

Oversigten omfatter ialt 203 notitser. Af disse er 19 til sagaer, krøniker, annaler eller lignende, 5 til love og privilegier, 172 er til breve og 7 til biskop Eysteins jordebog. Alle kilder før byloven ca 1276 er sagaer, krøniker og annaler, der ofte er nedtegnet langt senere, end begivenheden som skildres. Den ældste og næsten samtidige optegnelse er beretningen om korsfareernes besøg i Tønsberg 1191 i "Historia de profectioe danorum in Hierosolymam" skrevet kort før 1202 af kanniken "X", måske Kristian, ved Olavsklosteret (B 10).

Fordelingen er særdeles ujævn gennem perioden (fig 28). Mængden af notitser om Tønsbergs bebyggelse stiger drastisk efter 1330 for at kulminere ved 1400. Derefter aftager antallet. Udviklingen afspejler næppe blot brevenes tilfældige overlevering. Antallet notitser blev påvirket af behovet for at nedskrive kongernes gerninger, da kongedømmet fik forandret indhold. Og nye rettigheder krævede beseglede breve som vidnesbyrd. Stablerne antyder således politiske, sociale og økonomiske tendenser i tiden. Samtidigt må vi være opmærksom på, at nok aftager

⁷⁹ Nicolaysen 1890, Gjessing 1913 især s 161ff, Johnsen 1929 især s 438ff, Grieg 1971, Nilsen 1976 s 63ff, Wienberg 1991a s 89ff; Arne Odd Johnsens byhistorie i anledning af jubilæet, "Tønsberg gjennom tidene" (1971), tilføjer intet nyt.

⁸⁰ Historikeren Per Thoresen ved Vestfold Fylkesmuseum påbegyndte i 1982 en registrering for udgravningskontoret af breve som vedrører middelalderens Tønsberg. Foreløbig omfatter registreringen de første 7 af diplomatiets 22 bind.

notitserne om bebyggelsen efter 1400, men næppe brevenes totale antal. En væsentlig årsag er, at de tidlige breves kundgørelse næsten altid blev knyttet til en navngiven gård, mens de senere kunne være lokaliseret alment til Tønsberg. Udviklingen kan antyde en gradvis overgang fra en agrar og mundtlig til en urban og skriftlig mentalitet i byerne. Vil vi anvende de skriftlige kilder, er mulighederne for at skabe et billede af Tønsberg således bedst i 13-1400-årene.

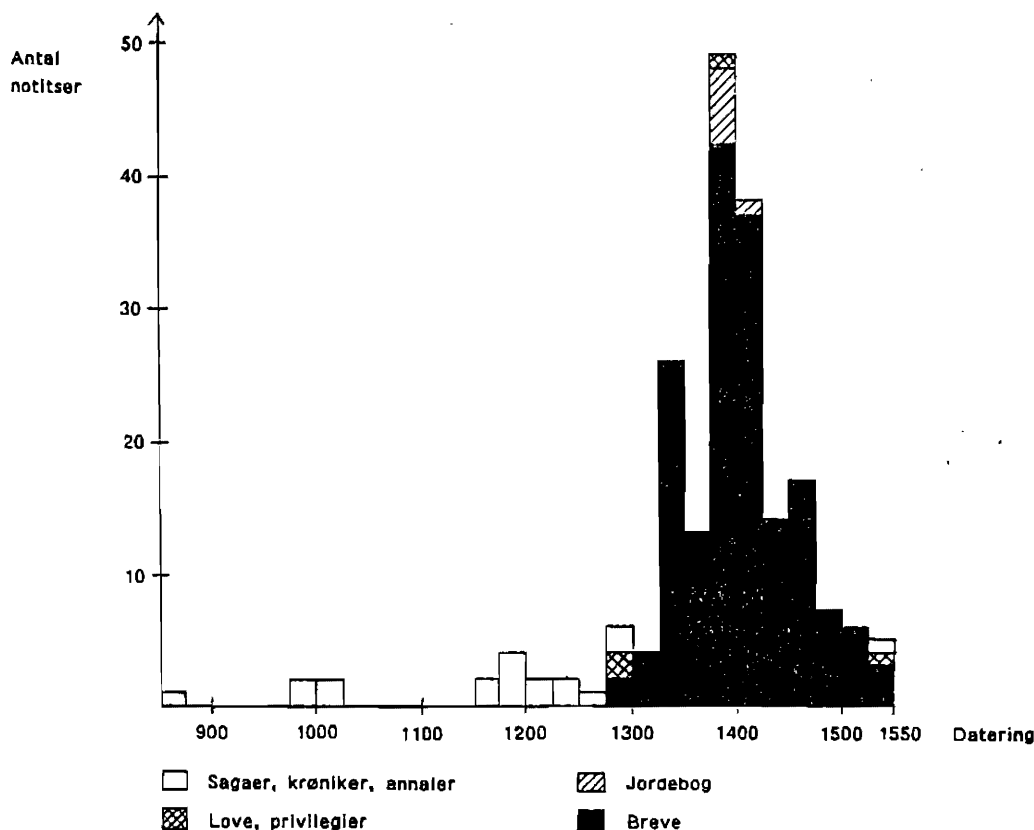

Fig 28. Fordelingen af notitser om Tønsbergs bebyggelse.

Bryggerne, Stræderne og Torvet

Tønsbergs brygger var en markant del af byens topografi. Her mødtes byboerne med fremmede for strid eller handel. Bryggerne omtales i 7 notitser, nemlig i 4 beretninger nedskrevet i 1200-årene, i Magnus Lagabøters bylov ca 1276 i dens to varianter og i et brev 1394, som kundgør et forlig (B 6, 8-10, 18-19, 89).

Bryggerne optræder altid i flertalsform. Hos "X" kaldes bryggerne på latin for "pontes", altså broer (B 10). Men notitserne fortæller os ikke meget om deres udseende. Fra byloven, der ikke blot omfattede Tønsberg, ved vi, at bryggerne i lighed med stræderne, skulle være 12 alen brede dvs 6,6 m, i Oslo dog 8 alen dvs 4,4 m.⁸¹ Bylovens ene variant kræver, at vægterne skulle gå ned til, men ikke nødvendigvis hen over, bryggerne. Den anden variant kræver, at vægterne skulle gå tilbage om bryggerne. Her antydes det altså, at vægterne skulle passere hen over bryggerne, der da bør have været nogenlunde sammenbyggede og jævnhøje. Ifølge byloven strakte bryggerne sig fra kongsgården i nord til Olavsklosteret i syd. I afgrænsningen af byens takmark nævnes også en "Farkarlsbryggiur". Takmarkens

⁸¹ Robberstad 1923 s 25 jfr byskipingen kap 4 - alenmålet 55,3 cm fra Steinnes 1936 s 150

udstrækning er omdiskuteret, men at dømme efter sammenhængen må, "Farkarlsbryggiur" have været et færgested mellem Teie og Ramberg på Nøtterøy (B 18).⁸² Endelig nævner brevet bryggerne ved Olavsklosteret (B 89).

I byloven bestemmes det, at de langsgående stræder skulle være 12 alen brede, dog 8 alen i Oslo, de tværgående almenningerne 8 alen brede og veiterne mellem gårdene kun 3 alen. Strædernes bredde skulle altså være 6,6 m, i Oslo 4,4 m, almenningerne 4,4 m og veiterne 1,7 m. Stræderne og almenningerne var fælles-eje, mens veiterne tilhørte nogen (Robberstad 1923 s 25f jfr byskipingen kap 4 og Steinnes 1936 s 150).

Tønsbergs gader nævnes i 9 af notitserne (B 4, 6, 18, 26, 42, 69, 80, 115, 166). Stræderne omtales i 8 af notitserne, almenningerne i to og veiterne blot i én. Bylovens vægterroute nævner et "strete", der må være nuværende Storgaten og et "æfra strete", der må være Øvre Langgate. Dertil nævnes flere "almenningi", der har gået på tværs, antagelig fra bryggerne til det Øvre Stræde (B 18). En almenning i syd og et stræde i øst omtales i et brev fra 1343 i forbindelse med afgrænsningen af en tomt mellem Einarsgård og Peters kirkegård (B 42). Videre nævnes i et brev fra 1378, at den nordre del af Jonsgården ved Mariakirken strakte sig fra det "nædri stræteno ok till thet øfwra", altså fra nuværende Storgaten til Øvre Langgate (B 69). I 1447 nævnes at samme gård strakte sig til "Langhstretet", altså Storgaten (B 166). Et brev fra 1391(?) nævner "wejden sem gengher mellom Sappen oc Baldtzgard" (B 80).

Der er en smuk overensstemmelse mellem gadernes betydning og antallet af vore notitser, nemlig jo bredere gader, des flere omtaler. Vi finder også, at bylovens alméne bestemmelser og notitserne stemmer godt overens med oplysningerne hos Müller i 1750 og Holters regulering 1848. Gadenettet var hierarkisk opbygget med langgader, større og mindre tværgader, tredelt i middelalderen, senere firedelt. Og kun de større gader blev navngivet.

Middelalderens bytorv optræder uhyre sjældent i de norske kilder. Tydeligvis var bryggerne det dominerende sted for handlen. Tønsbergs torv nævnes i bylovens varianter, som en mødesplads for vægterne (B 18-19). Formodentlig lå det foran Mariakirken, altså omtrent som nu.

Tomterne

Tønsbergs tomter optræder i 21 af vore notitser, nemlig i Magnus Eriksson og hans søn Håkons retterbod 1362 og i 20 breve mellem 1343 og 1510 (B 42-45, 58, 64, 69-70, 74-75, 80, 112, 120, 162, 166-167, 169, 175, 187, 192-193). Da kun ét brev nævner flere tomter, men adskillige breve omtaler samme tomt, skjuler der sig blot 12 tomter bag de 21 notitser. Af de 12 tomter er de 5 "anonyme", mens 7 direkte kan knyttes til navngivne gårde.

En tomt mellem Einarsgård og St Peters kirkegård sælges for 2 engelske pund i 1343. Tomten strakte sig "fra de søndre husene på strædet og ret nord efter den vestre husvæg på Einarsgården i Tønsberg og nord ret i vitnergærdet, som nu er fæstnet i 'orguuidargarden' og vest i Peters kirkegård og syd helt til almenningen og øst ret til gadehusene, der hvor nu 'orguuidargarden' er" (B 42-45). Skrивeren

⁸² Lokalteterne, som nævnes i afgrænsningen af takmarken, må nødvendigvis komme i en rækkefølge, hvor de danner en lukket cirkel. Ramberget er det første punkt og Farkarlsbryggen det sidste efter Teie. Det er derfor rimeligt, at bryggen ligger mellem Teie og Ramberg, der begge er på Nøtterøy.

tør ikke rekonstruere tomten med omgivelser fra den flertydige beskrivelse.

Kongen overlod i 1362 byboerne en tomt ovenfor Bardagård helt op til kartararhusene, dvs vognmagernes huse, og smedjeboderne for opførelsen af et malthus. På grund af brandfaren måtte det placeres udenfor byen. Tomten var 14 alen lang og bred dvs 7,7 m lang og bred (B 58).

Et forsvundet brev fra 1401-01, eller 1292-93, omtalt i Akershusregisteret fra 1622, angik "trende husstuffer wdj Krogskougen i Tunssberg" (B 120). Denne Krogskov er imidlertid helt ukendt i andre kilder og terrænet. Og tomterne kan næppe have ligget i selve byen. De øvrige 7 tomter kan som nævnt knyttes til navngivne gårde.

Sappens tomt nævnt i 1372 var 15 favne lang, dvs 24,9 m, og omfattede alt nedenfor den store sten ved Thorgil Torleifssons hus og ned til kælderens (B 64).⁸³

Tomten til Jonsgårdens nordre del nævnes i 1378, 1379, 1384 og måske også 1447, for at beskrive gårdens bestanddele, "steinkellerom husum ok tuptum" og som led i salgsformularer, "mæder husum ok tuptum gardhom ok allum adrum lutum ok kunnenn dom som til thes gardz ligger ok leighit hefuir fra forno ok nygiu" (B 69-70, 74-75, 166). På samme måde som ved Jonsgården Nordre nævnes begrebet tomt også i forbindelse med salgsformularer ved Gautagård i 1399 og Bratten Nordre i 1446 (B 112, 162).

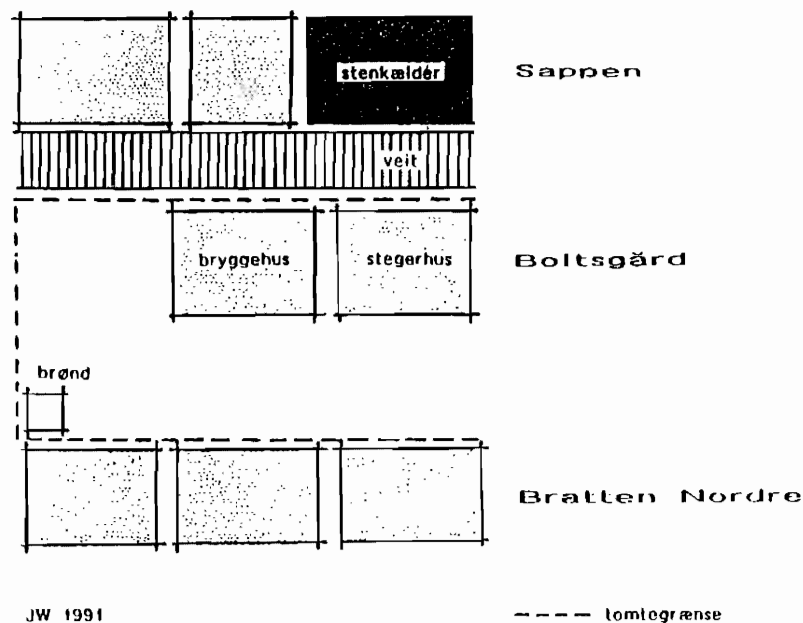

Fig 29. Rekonstruktion af forholdet mellem Sappen, Boltsgård og Bratten Nordre 1391(?) jfr DNI 532 (B 80) efter skitse af Per Thoresen.

Ærkebispens af Nidaros overdrog i 1391(?) en "tuft then som Kallatz Baldtzgard med bronne oc them tueim hwsom kallatz stegerhuus oc hedaskaal", altså med brønd, stegerhus og bryggehus. Tomten strakte sig mellem Bratten Nordre og stenkælderen i Sappen, så langt fra væggen som til brønden og til veiten mellem Sappen og Baldsgård (fig 29). Vi bemærker, at begrebet tomt her anvendes synonymt med gård, og at veiten danner grænse. Men i 1450 oplyses det, at tomten, stegerhuset, bryggehuset og brønden tidligere havde ligget til Boltsgården. At

⁸³ Favnmålet 165,9 cm fra Steinnes 1936 s 150

tomten kaldes Boltsgård i 1391 kan altså skyldes, at den allerede da var udskilt fra gården, blot hang navnet ved. Tomten nævnes sammen med hus og brønd i 1452. Og endelig kaldes den "Boltztuvt" i 1464 (B 80, 167, 169, 174).

Jakob Bager overlod i 1491 den nordre halvdel af Nygården, som han havde opført på "war frw twmpt", til sognepræsten for sjælemesser for han og hans hustru (B 187). Endelig fik Jeppe Michelsson og hans hustru Thora Thorstensdatter i 1510 leje en tomt tilhørende Peterskirken som "kalles sødre Skullten", der åbenbart tidligere havde henligget som Humlegård, for at opføre et passende hus derpå (B 192-193).

De skriftlige kilder giver således kun få oplysninger om tomterne i Tønsberg. Vi møder blot 12 af byens tomter, egentlig færre. Ser vi bort fra Krogskovens tre hustomter og brevenes standardudtryk, så reduceres antallet til 7.

Gården var langt den vigtigste enhed. Tomten nævnes eventuelt som en af gårdens bestanddele. Tomten i betydning af jordstykke optræder kun selvstændigt i kilderne, når den er udskilt fra en gård, atter eller endnu ubebygget, måske henligger som græs- eller humlegård.

Det var sjældent nødvendigt at præcisere noget så selvklart for byboerne som tomtens udstrækning og nøjagtige placering. Vi kender kun størrelsen af en lille tomt i byens udkant, 14 alen x 14 alen, hvor et malthus skulle opføres, og så længden af Sappen nemlig 15 favne. Vi lærer fra tomten mellem Einarsgård og St Peters kirkegård, fra Jonsgård Nordre samt Boltsgård, at en tomt kunne afgrænses af en kirkegård, et stræde, en almenning, en veit, en husvæg, en stenkælder, en "vattagard" (måske en fletværksrende), en "orguuidargard" (måske et særligt gærde) og markeres af et træ og en sten.

Endelig bemærker vi, at stavemåden varierede mellem "tompt", "tumpt", "tpumtt", "twmpt", "tuft", "tuft", "tuftt", "twpth". Tomt og toft var jo identiske.

Gårdene

Gården optræder fra de ældste optegnelser om Tønsberg til vor egen tid. Første gang er ca 975, da ifølge Færeyinga Saga nedskrevet ca 1220, styrmanden Ravn Holmgardsfarer "atti gard i Tunsbergi", altså ejede en gård i Tønsberg (B 2). Begrebet gård nævnes i 116 af vore notitser mellem ca 975 og 1526. Stavemåden varierer mellem "gard", "gaard", "gardh", "gaar", "garth", "gargh", "gaardt", "ghard", "ghardd" og "ghordh". Dertil omtales i 61 notitser mellem 1322 og 1499 et antal gårde, hvor selve begrebet gård ikke er en del af navnet. Endelig antydes gårde indirekte fra 34 notitser mellem 1018 og 1552, hvor istedet begreber som herberg, stue, hus eller bod optræder.

Vi møder gårdene i alle vore kildetyper - i sagaerne, byloven, brevene og jordebogen. Der findes tre hovedårsager til at gårdene omtales: Gården nævnes - 1) for at kendetegne en person, 2) for at lokalisere en begivenhed, 3) som ejendom.

I 21 notitser, især i 1300-årenes første årtier, nævnes, at personer, ofte vidner, var knyttet til en navngiven gård. Langt oftere, nemlig i 156 notitser, nævnes et rum eller en gård for at stedfæste en vigtig begivenhed - kundgørelsen af en handel, afsigelsen af en dom, indgåelsen af et forlig, aflæggelsen af en ed eller udstedelsen af et brev. Det første eksempel er fra 1294, hvor et brev dateres i "malstofonni" (B 22), og fra 1318 nævnes også en gård nemlig "Jokels garde" (B 25). Endelig kan gården selv være i fokus i teksten, når den i 34 notitser fra 1304

og senere enten købes, sælges, bortgives, ejes, lejes, opregnes eller omtvistes.

Hvilke af gårdene kender vi så fra de skriftlige kilder? Med udgangspunkt i registreringen frem til 1552 kan følgende oversigt opstilles (tabel 1). I de skriftlige kilder kan vi altså tælle 64 bygårde i Tønsberg, men antallet skal formodentlig reguleres både ned og op. Nogle af de nævnte gårde, stuer, huse og boder, hvor selve gårdsnavnet er ukendt, kan jo allerede være opført på listen under en anden betegnelse. Gårde kan have skiftet navn. Og f.eks. Heradsgården kan være en gård i Sande. Samtidigt kan der selvfølgelig have været mange navngivne gårde, som ikke er blevet omtalt i de kendte tekster.

Jonsgården nævnes i flest notitser, nemlig 24 gange. Men hele 29 gårde nævnes blot 1 gang og 9 blot 2 gange. De omtalte tilhører nok de politisk og socialt vigtigste gårde i byen. Der kan altså have været talrige, vi ikke kender ved navn. Müller (1750) opregner jo hele 188 gårde og huse og nævner nogle ved navn: Græs-Gaarden, Smør-Gaarden, Plomme-Gaarden, Laste-Gaarden, Nordre Jons Gaard, Øvre Peters Gaard, Skrøder-Gaarden, Frølich-Gaardene og Gauta-Gaarden.⁸⁴ Vi genkender Græsgården, Jonsgården, Petersgården og Gautagården, men andre som Smørgården, Plommegården og Lastegården kan også have sin oprindelse i middelalderen.

Antallet på 64 bygårde kan ikke umiddelbart sammenlignes med byhistoriernes gårde, da kriterierne varierer. Gjessing (1913) skrev, at man kender omkring 50 bygårde, men optegner selv 63 navne i sit bilag inklusive Brynjulfshusene (Provstegården), Brødregården (Gråbrødreklosteret), Laurens Holks gård, Rådstuen (antagelig Haralden) og bispegården Teie.⁸⁵ Johnsen (1929) nævner tallet 64, men i fortegnelsen kan vi tælle 72 navne, hvilket er inklusive Brynjulfshusene, Brødregården, Guttorm lagmanns loft, Orguvidargården, Rådstuen, Sjukestugan, Vattagård og Teie.⁸⁶

Johnsen (1929) mente også, at Købmændenes gård var identisk med Rostockergården, nævnt første gang 1661. Denne var dog næppe opkaldt efter købmændene i hansebyen Rostock. Snarere var Rostockergården opkaldt efter besidderen lige som de fleste andre gårde. Der kendes således i 1621 en købmand Hans Rostocker i Tønsberg.⁸⁷

De kendte punkter i topografien er bryggen, stræderne, Torvet, kirkerne, klostrene, kongsgården, Tunsberghus, Haugar og Teie. Derimod har ingen af de middelalderlige gårde overlevet, og ingen af de gamle gårdsnavne er overbevisende blevet stedfæstet i byplanen. Vi kender dog sognet for 14 gårde:

Til Peterskirkens sogn hørte Gautagård Nordre 1507 (B 191), Gresgården 1414 og 1442 (B 147, 160), Gudlaugshusene 1465 og 1474 (B 177, 183), Haralden 1479 (B 184), Kronen 1375 (B 66), Prestgården 1333 og 1407 (B 32, 134), Rauden 1510 (B 192) og Skulten Søndre 1510 (B 193).

⁸⁴ Müller 1750 s 59f

⁸⁵ Gjessing 1913 s 92 note og bilag XII

⁸⁶ Johnsen 1929 s 445ff

⁸⁷ Jfr Johnsen 1929 s 456, 1934 s 94

Tabel 1: Gårde i Tønsberg i de skriftlige kilder 871-1552

NAVN	TIDSPUNKTER	HENVISNINGER
Alf Rysans stue	1399	110
Asleifsgård	1197	11
Bardagård	ca 1276, 1362	18, 58
Barkeboder	1399	107
Blomegård	1412, 1431, 1446	141, 155, 162
Baldsgård/Boltsgård	1391?, 1450, 1452, 1462	80, 167, 169, 175
Bratten	1396, 1446, 1452, 1470	95, 162, 169, 180
Dvergstuen	ca 1322	13
Einarsgård	1343, 1347	42-45, 49
Enride Peines stue	1317	24
Ervingen	1349	51
Furten	1447	165
Gautagård	1348-49, 1351, 1379, 1384-85, 1398-99, 1300-årenes slutning, 1405, 1469, 1507	50, 52-53, 70-71, 75-76, 105-06, 112, 114, 129, 179, 191
Glødesgård	1340	38-39
Græsgård	1340, 1362, 1414, 1442	40, 59, 147, 160
Gudlaughshuse	1465, 1474	177, 183
Guldslagerhuse/Guldsmedegård	1359-61	55-57, 116
Gunnars gård	ca 1015	4
Hallagård	1343	46
Haralden/Rådstuen	1381, 1397, ca 1445, 1446, ant 1450, 1455, 1457, 1459-60, 1479, 1494, 1499, 1552	73, 100, 161, 163-64, 168, 170, 172-74, 178, 184, 188-90, 202-03
Henrik Dammubondes gård	1304	23
Heradsgård	1522	196
Jokelsgård	1318	25
Jon Jonssons hus	1514	194
Jonsgård	1346, 1369, 1378, 1384, 1394-98, 1403, 1405-06, 1408-09, 1447	48, 63, 69, 74-75, 88, 94, 97-100, 102-03, 105, 122-25, 128, 130, 133, 135-36, 166
Kamben	1343, 1368, 1390	44-45, 61, 79
Kartarahuse	1362	58
Keiken	1429	154
Knappen	1349, 1399	51, 108
Kolbensgård	ant 1317, 1329-30, 1333	24, 28, 30, 33
Kronen	1322, 1334, 1375, 1404	26, 34-35, 66, 125
Købmændenes gård	1526	197
Leifsgård	1294	21-22
Magen	1346	47
Margrete Hermundsdatters stue	1397	101
Matrauden	1336, 1369, 1376, 1380, 1392, 1395, 1400, 1402, 1413, 1421, 1465	36, 62, 67-68, 72, 84, 90-91, 93, 115, 117, 121, 143, 151, 176
Musan	1325, 1349, 1396, 1401	27, 51, 96, 119
Målstuen	1294	22
Nygaard	1481, 1491	185, 187
Ogmundargård/Amundargård	ca 1276, 1343	18, 42
Peder Lyneborgs gård	1456	171

Peder Smeds gård	1474	182
Petersgård	1391, 1400, 1411-12, 1416, 1464	83, 118, 140, 142, 148, 175
Prestgård/Styngsgård i Mariakirkens sogn	1399, 1450, 1481, 1516	112, 167, 185, 195
Prestgård/Presthuse i Peterskirkens sogn	1333, 1398-99, 1407, ca 1410, 1413, 1434	32, 104, 107, 134, 138, 143, 156
Provstgård	1407, 1409, 1434, 1490	134, 137, 157, 186
Rauden	1340, 1405, 1510	38-39, 131-32, 192
Ravn Holmfarers gård	ca 975	2
Rifen	1340	41
Rimildar badstue	1362	59
Sandin	1497	189
Sappen	1330, 1372, 1436, 1510	30, 64, 158, 192
Skiptunsstue	1304	23
Skomakergård/Sudergård	1395, 1404(?)	92, 127
Skulten	1304, 1510	23, 192-93
Smedeboderne	ca 1276, 1343	19, 43
Smogsgård	1374, 1388, 1390-91, 1393, 1399, 1410, 1425	65, 77-79, 81-82, 85-87, 110-11, 113, 139, 153
Steinbjørnsgården	1334, 1336, 1356/57, 1363, 1399, 1419, 1474	34-35, 37, 54, 60, 109, 150, 181-82
Surten	1343, ca 1410	43, 138
Tales stue	1543	200
Torgil Thorleifssons hus	1372	64
Torstein Dromunds gård	ca 1015	4
Torvid Trondssons gård	1325, 1330	27, 29, 31
Æskjelen	1413-14, 1417, 1424, 1439, 1442	144-46, 149, 152, 159-60

Og til Mariakirkens sogn hørte Boltstomt 1464 (B 175), Bratten 1446 og 1470 (B 162, 180), Gautagårdens nedre stue 1384 og 1405 (B 74-75, 129), Jønsgården 1384 og 1447 (B 74-75, 166), Peder Lyneborgs gård 1456 (B 171) og præstegården Styngsgård 1450 og 1516 (B 167, 195). Men da sognenes udstrækning i middelalderen nærmest er ukendt, hjælper ikke disse oplysninger meget.⁸⁸

Af bylovens to varianter ca 1276 fremgår det, at Bardagård lå ovenfor Laurentiuskirken, antagelig nær Smedieboderne, og at Amundargård lå ovenfor Torvet nær Gråbrødreklosteret (B 18-19). Af retterboden 1362 ser vi videre, at en tomt strakte sig ovenfor Bardagård til Kartarahusene og Smedeboderne, videre til Barda badstue i øst (B 58). Og af et brev fra 1343 erfarer vi, at Surten lå nær Smedeboderne (B 43).

I brevene læser vi, at Henrik Dammubondes halve gård 1304 lå syd for Skulten ved Skiptunsstuen (B 23). Kronen lå 1322 ved stræderne (B 26). En tomt adskilte i 1343 St Peters kirkegård og Einarsgård i øst med en almenning i syd (B 42-45). Sappen lå 1372 nedenfor Thorgil Thorleifssons hus (B 64). Mellem Sappen i nord og Bratten Nordre i syd lå en veit og Baldsgård ifølge et brev 1391 (B 80). Jønsgård lå 1378 og 1447 ved Mariakirken mellem det Nedre Stræde dvs Storgaten og det Øvre Stræde (B 69, 166). Ved (eller måske i) Gråbrødreklosteret lå Margrete Hermundsdatters stue (B 101). Og Sandin Søndre lå nedenfor Olavsklosteret i 1497 (B 189).

⁸⁸ Jfr Wienberg 1991a s 57ff og bilag 4 s 114

Videre hævder Johnsen (1929) i sin byhistorie, at Gautagård lå mellem Storgaten og Øvre Langgate, antagelig nord om Torvet, at Kamben måske lå nord om Torvgaten, der tidligere blev kaldt Kamme-gaten, og at Musan med betydningen mose (myr) kan have ligget ved Høtorvet/Kremmertorvet, hvor der har været en sump.⁸⁹

Der findes en udtalt ambition om at stedfæste de kendte gårde, så det bliver muligt at forene eller konfrontere teksterne og arkæologien.⁹⁰ Bedst er vel mulighederne ved Einarsgård, tomten ind til St Peters kirkegård og ved Jonsgård. Men endnu tillader kilderne ikke helt overbevisende rekonstruktioner. Vi savner flere oplysninger, gerne fundet af de nævnte stenkældre, smedeboderne eller en bearbejdning af de skriftlige kilder fra 16-1700-årene, så en sikker forbindelse skabes mellem de middelalderlige gårdsnavne og en nyere tids brandtakster og bykort.

Vi bør ikke blot være opmærksomme på gårdenes antal og placering, men også på deres navne. Alene det faktum, at gårdene frem for andre elementer i bebyggelsen havde egne navne, viser, at de havde en social og mental betydning, som strakte sig langt ud over det funktionelle og juridiske. Især kan vi iagttage, hvor tæt gårdene og nogle af byens beboere var forbundne. Gårdene blev henført til og direkte opkaldt efter personer. Og disse navngivne gårde blev siden anvendt for at kendetegne personer i byen.

Vil vi vurdere navnene, kan vi udnytte de etymologiske bestemmelser i Johnsens (1929) byhistorie. Hele 35 (55 %) af gårdene var navngivet efter en person eller æt. Af disse knytttes 13 direkte til en besidder i kilderne, 16 var opkaldt efter et fornavn, 3 efter et ættenavn og 3 efter et tilnavn. Og omvendt, hvor selve begrebet gård optræder er 21 (66 %) af navnene knyttet til en person eller æt. 3 gårde var benævnt efter præsten/provsten, 1 gård efter købmændene fra Gotland og 5 efter et håndværk eller håndværkeren, nemlig garveren, guldsmeden, skomageren, smeden, vognmageren. 7 navne var knyttet til gårdens udformning, og 7 var naturnavne. 4 navne falder udenfor disse kategorier, og 2 er usikre.

I brevene fra 1300-årene og senere møder vi en lang række gårdsnavne, men hvornår blev de fastlagt? Sammenfalder navnedannelsen med gårdens etablering, eller viser den til en senere forandring? Gårdene fik kun undtagelsesvis et nyt navn med en ny besidder, da vi kan følge samme gårdsnavne i op til 200 år og længere.

Ved et fåtal gårde kan selve navnet antyde tidspunktet for dannelsen. Bratten havde således navn efter ætten Bratt eller Bret, som fandtes i Tønsberg ved 1300. Gautagård kan have navn efter lagmanden Gaute Aslaksson, der optræder i gården 1348 (B 50). Jokelsgård kan være opkaldt efter faderen til den ældste kendte besidder Erik Jokelsson 1318 (B 25). Det samme kan gælde for Kolbensgård, hvor besidderen 1330 antagelig hed Guttorm Kolbjørnsson (B 28 jfr 33), for Steinbjørns-gården med besidderen Thorald Bonde Steinbjørnarsson 1334 (B 34 jfr 36) og Æskjelen 1417, hvor besidderen måske var Håkon Eskilsson (B 149). Nygården nævnt 1481 og 1491 blev opført af værgen Jakob Bager på Mariakirkens grund, måske udskilt fra Jonsgården (B 185, 187). Den fik hverken navn efter lejeren eller ejeren, men efter at være atypisk ny. Endelig antyder kilderne et navneskifte, hvor en tomt, der tidligere havde tilhørt Boltgården, ved 1450 eller senere blev udnyttet for præstegård under navnet Styngsgård (B 167, 195). Tomten kan imidlertid være

⁸⁹ Johnsen 1929 s 448, 452, 454

⁹⁰ Jfr Brendalsmo 1982 s 17ff

udskilt blot som en del af Baldsgårdens større grund. Og præstegården har snarere haft et dobbelt navn end egentlig skiftet betegnelse.

Ser vi bort fra Æskjelen, Nygården og måske Styngsgården, så finder vi en etablering af gårdsnavne i årtierne efter 1300. Tidspunktet er næppe tilfældigt, men behøver ikke betyde, at gårdene blev opført da. Når bygårdene nu opkaldes efter en æt eller "stamfader", kan det ses i sammenhæng med etableringen af en selvbevidst og arvelig herrestand fra 1200-årenes senere del. Stormænd fører nu faste våbenmærker og nye titler som ridder, væbner og svend.⁹¹ Muligheden findes også, at kongen samtidigt har overført nogle af sine rettigheder over byen, dens tomter eller gårde, til sine folk. De som fik nye rettigheder, navngav da deres gamle gård, byggede måske nyt og lagde dermed grunden til en arvelig besiddelse i byen, der var en parallel til landets herregårde. Og spredningen af brevskikken i 13-1400-årene udtrykker da et behov for at sikre på pergament de nye rettigheder til ejendom.

Endelig bør det bemærkes, at de hyppige gårdsnavne er et særegent norsk fænomen. I Sverige og Danmark fremtræder istedet gadenavne ved lokaliseringen. Gårdsnavne kendes, men de er få. I Lund havde således blot 20 (5 %) gårde navne.⁹² Og i det nordtyske område, blandt hansestæderne finder vi ikke gårdsnavne, men husmærker.⁹³ De norske gårdsnavne kan vise en overføring af traditioner fra landet til byen, og at den individuelle gård her forblev den vigtigste mentale enhed. Byen selv med dens fælles gader havde endnu ikke kunnet erstatte gården som identitet.

Hvad kan vi så finde om gårdens udformning i de skriftlige kilder? Som elementer i gårdene nævnes følgende begreber: Stue, storstue, setstue, hvilestue, sovestue, stævnestue, rådstue, målstue, loft, stegerhus, ildhus, bryggehuis, herberg, (sten)kælder, brønd, port, humlegård og tomt. Bedst lærer vi at kende Gautagård, hvor både den nordre og søndre del havde en setstue, dertil fandtes et nedre herberg, to stenkældre, huse og tomter (B 50, 52-53, 70-71, 75-76, 105, 112). Stenkældre kendes kun fra 3 gårde, nemlig foruden Gautagård også Jonsgård og Sappen (B 13, 53, 64, 70, 74-75, 112, 166). Men ofte kender vi ingen af gårdens dele eller blot setstuen, det hyppigst nævnte rum i kilderne, der blev anvendt for sammenkomster, domme, handler etc. Yderligere optræder begreberne bod og badstue uden direkte at kunne knyttes til en gård (B 19, 43, 58-59, 107).

Af kilderne får vi bekræftet, at bygården var sammensat af et flertal bygninger-/rum med adskilte funktioner, men vi får intet at vide om deres samlede antal, størrelse, opbygning eller placering. Og kilderne fortæller ikke, hvilke elementer som eventuelt var nødvendige for at etablere en gård.

Endelig, kan de skriftlige kilder fra Tønsberg afklare spørgsmålet om dobbeltgårdens eksistens? 15 (23 %) af bygårdene fremtræder som delte (tabel 2).

Notitserne om de delte gårde er absolut flertydige. De 15 gårde afviger tilsyneladende ikke fra de øvrige. Her er mere og mindre betydningsfulde gårde med varierende navneformer. Men de delte er jo i klart mindretal. Samtidigt kan det ikke udelukkes, at de andre også er blevet delt. Hvis gårdene fik nye navne ved deling, bliver forandringen vanskelig at påvise. Hvor ufuldstændigt kilderne viser bebyggelsen, fremgår alene af det forhold, at de 15 delte gårde tilsammen må have

⁹¹ Jfr Helle 1974 s 203f

⁹² Jfr Andrén 1984 s 31 og oversigten s 67ff

⁹³ Meckseper 1982 s 148f

udgjort mindst 35 gårdsdele, men vi hører direkte blot om de 21 (60 %).

Udviklingen er heller ikke entydig. Som vi måske kunne forvente gik Kronen og Nygård fra at være hele til til at være delte. Guldslagerhusene gik omvendt fra del til helhed. Bratten gik fra helhed til del til helhed igen. Mens Steinbjørnsgården kun udtagesvis beskrives som delt.

Tabel 2: Delte gårde i Tønsberg ifølge de skriftlige kilder 871-1552.

NAVN	DEL OG TID	HENVISNINGER
Bratten	Nordre 1446, 1452	162, 169
Gautagård	Nordre 1348	50
	Søndre 1379, 1385, 1398	71, 76, 105
	Halvdele af nordre 1507	191
	Brynhilds del af søndre 1379	71
Glødesgård	Søndre 1340	38-39
Guldslagerhusene	Nordre 1359	55
Haralden	Nedre ca 1445	161
Henrik Dammubondes gård	Halvdel 1304	23
Jonsgård	Nordre 1346, 1369, 1384, 1394-98, 1403, 1405, 1408-09	48, 63, 69, 74-75, 88, 94, 97-99, 102-03, 105, 122-25, 128, 130, 135-36
	Øvre af nordre 1447	166
Kronen	Øvre 1404	126
Magen	Nordre 1346	47
Nygård	Nordre 1491	187
Petersgård	Søndre 1400	118
	Øvre 1416	148
	Nedre 1391, 1411-12	83, 140, 142
Sandin	Søndre 1497	189
Skomakergård	Halvdele 1395	92
Skulten	Søndre 1510	192-93
Steinbjørnsgård	Øvre 1356/57	54
	Halvdele 1474	181

Spørgsmålet er så, hvordan gårdene blev delt. Vi kan forvente, at især store gårde er blevet delt ved arv for at tilfredsstille flere børn eller ved salg. Men har delingen da alene været juridisk i tilhørsforhold og beskatning - eller også topografisk og funktionel? I 5 tilfælde synes delingen alene juridisk og økonomisk: Således da Henrik Dammubonde og hans hustru 1304 solgte sin halve gård (B 23). Brynhild Skjeggsdatter havde før 1379 fået en del i Gautagård Søndre som medgift til en værdi af 6 mark guld (B 71). Birgitta Knutsdatter gav i 1395 den ene halvdel af Skomakergården straks for sin sjæl til Mariakirken og den anden halvdel efter sin husbondes død (B 92). Ligeledes når før 1474 Amund Bonde havde givet den ene halvdel og hans hustru Margit den anden halvdel, dog så hun skulle beholde det hele til sin død (B 179). Og når Gautagård Nordre 1507 blev solgt til Amund Agesson og hans søn Heming, med en halvdel til hver (B 191).

At abstrakte delinger, der ikke satte synlige spor, faktisk har forekommet i Tønsberg, ses også, når "halfua tha bryggiu pannuna", altså en halv bryggepande indgik i et salg 1378 (B 69). Salget kan ikke gælde en privat ejendomsret til

bryggepanden som ting. En håndfast opdeling af panden ville være meningsløs. Det gælder altså en ret i bryggepandens brug.

I de øvrige 13 (af 64) tilfælde, hvor delene benævnes nordre, søndre, øvre og nedre, kan vi imidlertid, som det fremgår af begreberne, regne med en topografisk og funktionel opdeling. Af vægterruten ca 1276 (B 19) og brandtaksterne fremgår det entydigt, at nord-syd er langs stræderne, altså hverken på tværs af terrænet eller korrekt efter verdenshjørnerne. Og øvre-nedre kan kun betyde op-ned, altså nu nordøst-sydvest. Vi finder da, at Bratten, Gautagård, Glødesgård, Guldslagerhusene, Magen, Nygård, Sandin og Skulten var delte i en nordlig og sydlig del. At Haralden, Kronen og Steinbjørnsgård var delte i en øvre og nedre del. Og at Jonsgård og Petersgård var tre- eller firedelte i både nord-syd, øvre og nedre.

Den hypotetiske mulighed findes også, at dobbeltnavnene ikke henviser til en deling, men til opkøbet af en nabogård, altså til en sammenlægning. Hvis besidderen af f eks Jonsgård opkøbte nabogården i nord, fik denne navn som Jonsgård Nordre.

Kilderne fra Tønsberg antyder, at dobbeltgårde har eksisteret, men at de sandsynligvis var undtagelsen, og intet om deres faktiske udformning. Kilderne afslører en mangfold, hvor de fleste var enkeltgårde, nogle to-, tre- eller endog firedelte, både på langs og på tværs af byens stræder (fig 30). Og dertil kunne gårdene deles ikke blot topografisk og funktionelt, men også juridisk og økonomisk uden at det nødvendigvis satte synlige spor.

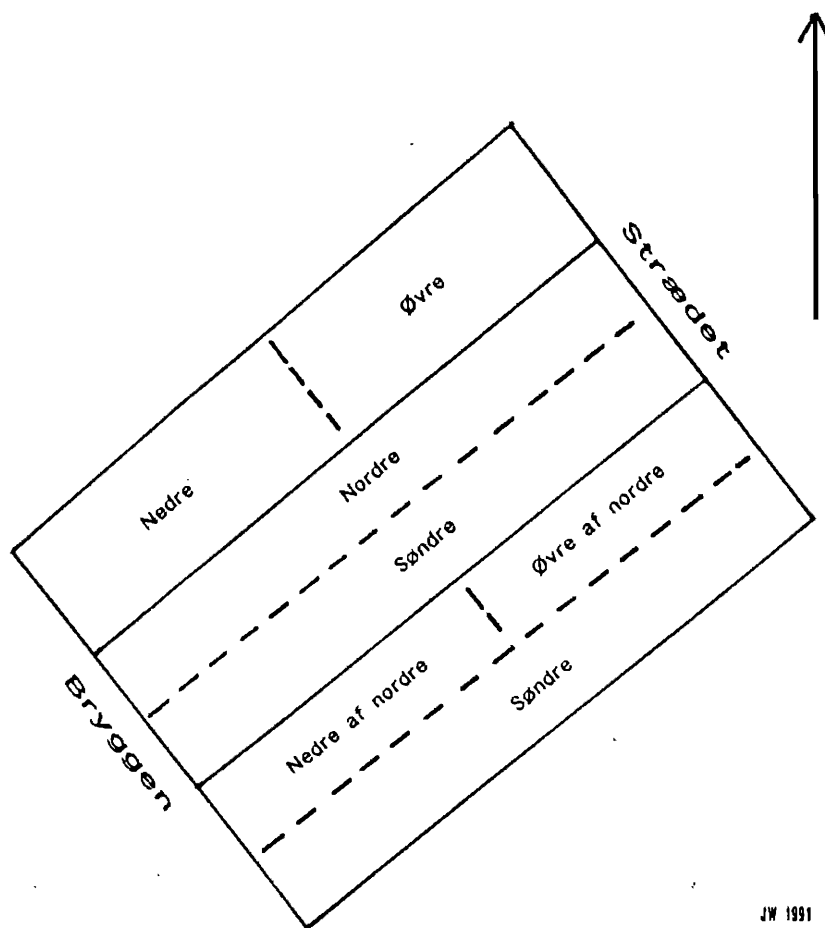

Fig 30. Eksempler på delinger af gårde.

Besidderne

I Gjessing (1913) og Johnsen (1929) omtales udførligt, de navne vi kan knytte til tomterne og gårdene i Tønsberg. Oplysningerne er her samlet på nyt fra kilderne for at skabe et overblik (tabel 3). Beskrivelsen af personernes eventuelle titel og slægt er dog hentet fra byhistorierne.

Oversigten viser, at vi kender en eller flere besiddere fra 47 ejendomme, ialt 101 personer, dertil de tre sognekirker i Tønsberg, nemlig Laurentiuskirken, Peterskirken og Mariakirken, samt Mariakirken i Oslo. Men flere besiddere gemmer sig utvivlsonst i kilderne blandt vidner og andre nærværende, hvor breve udstedes i navngivne gårde.

Selv om vi ikke kan fastlægge oplysningernes repræsentativitet i tid og rum, kan vi dog iagttage nogle klare tendenser. Mændene dominerer langt til antal med 76 personer i kilderne, mens kvinderne blot er 26. Og blandt gårdene opkaldt efter personer finder vi alene mænd! Ofte ved vi ingenting om personen, men blandt navnene finder vi kongen, rigsråder, riddere, fehirden, sysselmænd, lagmænd, høvedsmænd, hirdmænd, kongens svend og tjener, ærkebisp, provster, sognepræster, en nonne, borgmestre, byfogder, rådmænd, en købmand og herremænd - med få undtagelser alle norske. Den eneste konge som omtales er Magnus Eriksson 1362 (B 59).

Kilderne efterlader klart det indtryk, at besidderne tilhørte de tre øvre stænder, bellatores, oratores og mercatores, altså de som kriger, beder og handler. Det er jo også i denne miljø, vi finder brugen af skrift, der når os som kilder. Her findes altså næppe småfolk blandt brevenes navne. Og personerne synes nært forbundne gennem embeder og slægt med ejendomme både i byen og på landet. Måske tilhørte man lavadelen på landet og afsatte så sine agrare produkter som borger i byen.⁹⁴

Enkelte gange påtræffer vi personer, som besad flere gårde, antagelig samtidigt, således Gesa Vedikesdatter til både Baldsgård og Bratten, Einar Simunsson og Tora Nikulasdatter til Kamben, Ogmundsgård og en tomt, endelig Gunhild til både Sappen og Skulten.

Sjældent kan vi følge samme gård over længere tid. Det bedste eksempel er nok Gautagård. Den gik fra Gaute Aslaksson og Margrete Hermundsdatter efter 1348 til sønnen Amund Gautesson og hans hustru Brynhild Skjegsdatter, der 1379 testamenterede hele gården til Mariakirken. Datteren Thora Amundadatter døde her i 1300-årenes slutning. Efter 1398 at have modtaget den søndre del solgte kirken allerede 1399 gården til Jon Reidarsson Darre, der 1405 solgte den videre til Gaute Eiriksson Galtung. Gården havde altså mindst 5 besiddere på blot 57 år og forblev ikke i kirkens eje, når engang modtaget.

En desværre upubliceret jordebog fra 1794, der vist er en afskrift fra 1667, antyder et helt andet billede af besidderne. Grevskabet Wedel-Jarlsberg modtog da grundafgift af kongens gamle tomter i Tønsberg, nemlig 12 tomter som oprindeligt havde tilhørt Olavsklosteret, 8 tomter som havde tilhørt St Annae gilde og 71 andre tomter der havde tilhørt kronen, altså ialt 91 tomter i selve byen. Afgifterne var "latterlig lave", fra 4-20 skilling årligt for de fleste, og kun 4 tomter nåede op på 1-2 mark.⁹⁵

⁹⁴ Jfr Johnsen 1929 s 469ff - også Wienberg 1991b

⁹⁵ Johnsen 1934 s 414 med citat jfr 1929 s 251f og UB ms 514 og 305; Jordebøgerne bør studeres nærmere for at vurdere forskellene i afgift og om muligt lokalisere tomterne.

Tabel 3: Ejendomme og deres besiddere i Tønsberg i de skriftlige kilder 871-1552

EJENDOM	BESIDDERE	KOMMENTARER	HENVISNINGER
Alf Rysans stue	Alf Audensson Rysan + Ingiborg 1399	storbonde	110
Asleifsgård	Asleif 1197	leder i kamp	11
Barkeboderne	Steinar Thorgilsson før 1399	sognepræst	107
	Peterskirkens mensa 1399	kirken	-
Boltsgård	Guthorm Eivindsson ant før 1348	ridder	175
	Mariakirken før pesten	kirken	80
	Vinald Henriksson til 1391	ærkebiskop	-
	Peder Stint + Gesa Vediksdatter fra 1391		-
Bratten	Laurentiuskirkens fabrica før 1396	kirken	95
	Torgeir Haraldsson 1396	sognepræst/provst/ kannik i Oslo	-
	Gesa Vediksdatter + hennes broder Vedik til 1446		162
	Anders Eggertsson fra 1446	rådmand	-
	.... Torsteinsson 1470		180
Tomt mellom St Peters kirkegård og Einarsgård	Einar Simonsson + Tora Nikulasdatter til 1343		42-45
	Tord Olavsson fra 1343		-
Enride Peines stue	Enride Peine 1317	hirdmand	24
Ervingen	Olav 1349		51
Furten	Sarias 1447	rådmand	165
Gautagård	Gaute Aslaksson + Margrete Hermunds- datter ant 1348	adel/lagmand	50
	Amund Gautesson + Brynhild Skjeggs- datter 1379, til 1398	rådmand	70-71
	Thora Amundadatter 1300-årenes slutning		113
	Mariakirkens mensa fra 1398 til 1399	kirken	105, 112
	Eilifuær + Astridh før 1399		106
	Jon Reidarsson Darre fra 1399 til 1405	ridder/rigsråd/fehirde/ sysseimand	112, 129
	Gaute Eiriksson Galtung fra 1405	rigsråd/ridder/fehirde	-
	Jens Laurensen til 1507		191
	Asmund Agesson + søn Heming fra 1507		-

Græsgård	Gudrun Anna til 1340	nonne i Oslo	40
	Botulf fra 1340		-
	Margrete		59
	Brynjulfsdatter + Amund Borgarsson før 1362	ridder	
	Orm Eysteinnsson før 1362	drottsete/syssel-/ høvedsmann	-
	Magnus Eriksson til 1362	konge	-
	Lemike af Bokem fra 1362	kongens svend	-
	Henrik van Bokæm til 1414		147
Jon Karlsson fra 1414	Jon Karlsson fra 1414	lagmand	-
	Gunvor Jonsdatter + Erlend Skrap før 1442		160
	Håkon Eskilsson før 1442	byfoged/rådmand	-
Guldslagerhuset	Hermund Bergsson 1361	lagmand	57
Gunnars gård	Gunnar ca 1015		4
Hallagård	Sigurd Erlingsson 1343	kongens ombudsmand	46
Henrik Dammubondes gård	Henrik Dammubonde + Adalis til 1304	ant købmand fra Flandern	23
	Torgeir Klemetsson fra 1304		-
Heradsgård	Sigurd 1522		196
Jon Jonssons hus	Jon Jonsson Pakke 1514	lagmand	194
Jokelsgård	ant Eirik Jokelsson 1318		25
Jonsgård	Olaf Helgesson til 1378		69
	Ivar Lodviksson + Sunniva Erlingsdatter fra 1378	kongens tjener	-
	Lodvig Ivarsson + Sunniva Erlingsdatter + Ingeborg		74-75
	Sigurdsdatter til 1384		-
	Strange Klausson + Sigrid Gunnarsdatter fra 1384		-
	Sigrid Gunnarsdatter + Thore		102
	Ammundsson 1397		-
	Margrete		166
	Strangesdatter før 1447		-
	Mariakirkens mensa	kirken	-
	Thord Thorbjørnsson før 1447		-
Thorstein Thorgilsson til 1447		-	
Mariakirkens fabrica fra 1447	kirken	-	

Kamben	Einar Simunsson + Tora Nikulasdatter 1343 Nerid 1390		44-45 79
Knappen	Bertol + Ingeborg før 1399		108
Kolbengård	ant Guthorm Kolbjørnsson 1330	ridder/lagmand/rigsråd	28-30
Kronen	Eirik Thordsson 1334		34-35
Lagmandsgård	Torvid Trondsson 1330	lagmand	27, 29, 31
Leifsgård	Orm 1294		21-22
Peder Lyneborgs gård	Peder Lyneborg 1456	rådmand	171
Magen	ant Åshild Halvardsdatter 1346		47
Margrete Hermundsdatters stue	Margrete Hermundsdatter (+ Gaute Aslaksson) 1397	(lagmand)	101
Matrauden	Gudthorm 1336		36
Musan	Nikulas Thoresson Bonde + ant Brynhild 1325		27, 51, 96, 119
Nygård	ant Erik Nielsen 1481	sognepræst/kannik i Oslo	185
	Jakob Bager 1491	kirkevæрге/rådmand/ borgmester	187
	Lafran Henriksson efter 1491	sognepræst	-
	Mariakirken efter 1491	kirken	-
Ogmundsgård	Einar Simonsson + Tora Nikulasdatter 1343		42
Petersgården	Herman Laupare + Gro Thoraldsdatter 1391		83
	Beneke Brøker 1464	rådmand	175
Peder Smeds gård	Peder Smed 1474		182
Prestgården ved Peterskirken	Peterskirkens mensa 1399, 1407	kirken	107
	Hallbjørn Bjørnsson til 1407?	provst	134
	Nikolas Ambjørnsson + Ingebjørg fra 1407, 1413		134, 143
Ravn Holmgardsfarers gård	Ravn Holmgardsfarer ca 975	styrmand	2
Rauden	Finkel 1340		38-39
Rimildar badstue	Magnus Eriksson til 1362	konge	59
	Lemike af Bokem fra 1362	kongens svend	-
Sappen	Olaf Grimarsson 1330		30
	Andres Pålsson 1372		64
	Mariakirken efter 1372	kirken	-
	Eivind Olsson + Gunhild 1510	borgmester	192

Skomakergård	Birgitta Knutsdatter Porse + Jon Hafthorsson 1395. Mariakirken i Oslo efter 1395	kirken	92 -
Skulten	Gunhild (enke efter Knut Eriksson, gift med Eivind Olsson) 1395 Peterskirken fra 1510 Jeppe Michelsson + Thora Thorstensdatter fra 1510	(borgmester) kirken	192 192-93 -
Steinbjørnsgård	Thórald Bonde Steinbjørnsson 1334 Asmund Bonde + Margit før 1474 Margit + Peter Olafsson før 1474 Peter Olafsson + Gudrun Thorgilsdatter 1474	lagmand/borgmester	34 181-82 - -
Surten	Hartigh ca 1410		138
Torgil Thorleifssons hus	Thorgil Thorleifsson 1372		64
Tales stue	Tale (+ Jon Jonsson Pakke, senere Søfren Jensson)	lagmand/borgmester	200
Torstein Dromunds gård	Torstein Dromund ca 1015	islænding	4
Æskjelen	ant Hákon Eskilsson + Ingeborg 1417, 1424	byfoged/rådmand	149, 152

Med udgangspunkt i de senere kendte 188 gårde og huse⁹⁶ skulle altså 6 % have tilhørt Olavsklosteret, 4 % St Annae gildet og ikke mindre end 38 % kronen. Jordebogen må utvivlsomt henvise til en situationen senest i 1500-årene. Men i vore notitser møder vi aldrig Olavsklosteret eller St Annae gildet som besiddere og knapt heller kongen. Hvorfor da denne åbenlyse modsætning?

Flere tolkningsmuligheder kan findes: 1) Måske er vore notitser ikke repræsentative for byen som helhed. Hvor klosteret, gildet og kronen var i besiddelse af tomter, var det hverken aktuelt eller nødvendigt at udstede breve. 2) Jordebogen kan vise til en tid efter hovedparten af vore notitser, ved reformationen, hvor klosteret, gildet og kronen var kommet i besiddelse af flere gårde. 3) Besiddelsen af tomter i betydning jordstykker og gårde i form af bygninger kan også have været adskilt. Altså klosteret ejede jorden, men en herremand bygningerne. 4) Kronens tomter kan være konfiskeret fra sognekirkerne ved reformationen.

En forskel i topografien, i tiden eller i besiddelsen? Løsningerne er vidt

⁹⁶ Müller 1750 s 60

forskellige og kan få konsekvenser for synet på den middelalderlige udvikling: Var kronen i besiddelse af både jorden og bygningerne ved grundlæggelsen og afhændede gradvist 3/5 heraf? Var udviklingen den modsatte, at kronen efterhånden, lige som kirken, erhvervede besiddelser i byen? Fik kronen først besiddelser ved reformationen? Var tomt og gård adskilte, som de lave afgifter kan antyde? Eller var ret til afgift og ejendom forskellige sfærer?

Besiddelsen

Der findes talrige oplysninger i de skriftlige kilder fra Tønsberg, om hvordan byboerne og kirken besad gårdene, og hvordan de overførte deres ejendom fra en til en anden. Emnet har imidlertid ikke tidligere været undersøgt. Johnsen (1929) skriver kort og enkelt følgende: "men størsteparten av bygårdene eide borgerne selv. Bygrunnen tilhørte derimot oprinnelig kongen; men tomtene innenfor den bebyggede del av byområdet var dog i nogen utstrekning gått over i privat eie."⁹⁷

Besiddelsen får forskellige sproglige udtryk, afhængig af hvilken sammenhæng den optræder i. Vi kan finde 4 hovedformer, enten som præposition, som genitiv- (endelser), som pronomen eller som verbum:

I 20 tilfælde viser et "a" eller især "j", at en gård tilhørte nogen, eller rettere omvendt, at nogen tilhørte en gård. Disse præpositioner optræder mellem 1294 og 1522, men først og fremmest i 1300-årene, ved domme, vidnemål, udstedelse af breve og handler. Vi møder også præpositionen "hoss". Genitivendelser som "s", "x" eller "z" udnyttes i 10 tilfælde mellem 1197/1220 og 1474, også når nogen optræder som vidne, eller når hændelser beskrives. Pronomener som "hans", "sin" og "vara" optræder 4 gange. 12 gange finder vi verbet "eje" i varierende sproglig dragt, som "atte", "atti", "atthe", "eigo", "eigha", "æyghia", "æigher", "ægu", "æigho" eller "ægæ" (B 2, 42, 59, 80, 102, 160, 162, 166, 185, 191, 192). Begrebet optræder første gang med Ravn Holmgardsfarer ca 975 i Færeyinga Saga nedskrevet ca 1220 (B 2) og ellers fra 1343 (B 42). Det omstridte begreb findes mest, hvor notitsen direkte handler om overføring af ejendom, altså i testamenter og andre breve om arv, køb og salg. Endelig anvendes verbet "sither" dvs sidder en gang og "tilhører" to gange.

Bag den rige sproglige variation kan vi dog ikke iagttage nogle faktiske forskelle i, hvordan nogen besad sin gård. Og af præpositionerne kan vi strengt taget ikke skelne mellem en person, som ejede en gård, lejede som håndværker eller indgik i et hushold som tjenestepige. Men vi kan bemærke den klare og utvetydige anvendelse af begrebet eje, hvilket kan retfærdiggøre begrebet ejendom i denne rapport.

Når det gælder overførelsen af ejendom, viser kilderne både en sproglig og reel bredde. Overdragelsen kunne selvfølgelig ske ved arv som det fremgår både direkte af breve og indirekte af navnene på besidderne. Overførelsen kunne ske ved "kaup" og "sælt" (B 23, 42-45, 59, 69, 112, 129, 138, 147, 160, 191) altså køb og salg, ved at "giffuæ" eller "vnte oc gaf" (B 59, 71, 112, 162, 175, 181, 185) dvs unde og give eller ved at "afhende" (B 106, 112, 166). Videre kunne en gård "falle vnder" eller "falla til" (B 92, 187, 193), altså tilfalde f.eks kirken efter besidderens død.

⁹⁷ Johnsen 1929 s 462

En testamentarisk overdragelse kunne ske som gave eller betaling for et gravsted og for sjælemesser. Ofte fandtes da betingelser, så kirken kun gradvist overtog gården, eventuelt som en slags aftægt. Enken fik sidde i sin halvdel, måske også hendes nye mand og dennes senere hustru (Jfr B 181). En gård kunne også tildømmes ved tvist, som Jonsgården Nordre i 1384 mod betaling af 1/2 stykke klæde til kirkens fabrica og en pilgrimsfærd til Aachen (B 74-75, 102).

Enkelte gange kender vi værdien eller prisen på en ejendom eller en del af den. Henrik Dammubonde og hans hustru Adalis solgte således i 1304 sin halve gård for 50 mark hvide penge (B 23). Tomten mellem St Peters kirkegård og Einarsgård blev solgt for 2 engelske pund i 1343 (B 42). Brynhild Skjeggdatters del af Gautagård Søndre, som hendes husbonde havde overladt hende som medgift, var værd 6 mark guld ifølge et testamente 1379 (B 71). Gautagård blev senere i 1399 solgt for 134 mark penge (B 112). Endelig blev Jonsgården Nordre sammen med en halv bryggepande og et markebol jord solgt i 1378 for 15 brændte mark (B 69).

Besidderen var dog ikke suveræn som individ. Gården kunne være knyttet til slægten. Ved salg indhentes samtykke ikke blot fra en hustru og eventuelle børn, men også fra andre slægtninge. Vi kan altså anvende begrebet ejendom, men næppe som Johnsen, uden at være anakronistiske, anvende begrebet "privat" ejendom for middelalderens Tønsberg.

De tre lejemål, vi kender, er alle påfaldende sene og knyttet til kirken. Sognepræsten Erik Nilsson betalte 3 norske mark i "gardzleighæ" til kirken ifølge et regnskab 1481 (B 185). Og sognepræsten Lafrans Henriksson fik 1491 den nordlige del af Nygården mod årligt at give 1/2 mark til kirken for afholdelse af sjælemesser (B 187). Endelig fik den beskedne Jeppe Michelsson og hans hustru Thora Thorstensdatter i 1510 opføre et passende hus på Søndre Skulten, som tilhørte kirken, mod at de og deres børn i sin livtid betalte en årlig leje af 4 skilling. Derefter skulle hus og tomt falde tilbage til kirken, men de nærmeste arvinger skulle være næst til leje mod en rimelig afgift (B 193). Grænsen mellem eje og leje kan således synes flydende i vore øjne, når vi møder næsten tidsubegrænset leje mod fast afgift.

Kun tre kilder antyder usikkert, at tomten og bygningerne var adskilte, nemlig da Niklas Arnbjörnsson købte nogle gamle huse af provsten og ca 1410 testamenterede dem til Peterskirken (B 138). 1481 oplyses det, at præsten Erik Nilsson, som fik lov at bo, eller lejede, en gård af kirken, skulle overdrage de af ham opførte nye bygninger til kirken ved sin død (B 185). Og Jakob Bager, der havde bygget Nygården på Mariakirkens tomt, testamenterede halvdelen af gården til sognepræsten mod sjælemesser (B 187).

Sammenfattende får vi altså et billede af mangfoldige rettigheder, mellem individer og slægt, mellem ejer og lejer, måske mellem konge og husbonde, altså både vertikalt og horisontalt. Rettigheder, der ikke udelukker begrebet "ejendom", men dog privat ejendom i vor tids forstand.

4 Tønsberg i grunden

Arkæologien i Tønsberg

Jens Müller erindrede i sin byhistorie, at da kaptajn Gabriel Christiansen i 1735 lod omgrave sin have ved Olavsklosteret "fandtes Grunden fuld af døde Menniskers Been."⁹⁸ Det er den første arkæologiske iagttagelse, vi kender. Egentlige udgravninger, eller rettere fremgravninger, blev indledt med arkitekten Håkon Thorsens undersøgelser af Mikaelkirken, Teglkastellet og Olavsklosteret 1877-78. Den unge middelalderarkæologi fokuserede således her som på andre steder på fremtrædende nationale monumenter. Også i det følgende århundrede blev der især gravet ved monumenterne.⁹⁹

Undersøgelser i selve "svartjorden" begyndte for alvor i 1971, da Tønsberg kommune ønskede at arkæologisk både bevise og markere byens 1100-års jubilæum. Udgravninger blev foretaget i Storgaten 16-18 og 47. Siden har der været små og store arkæologiske undersøgelser næsten hvert år, som har samlet et stort antal studenter fra Norge og udlandet. Endelig etablerede Riksantikvaren et eget udgravningskontor i Tønsberg i 1975 og dermed et udgangspunkt for kontinuerlig forvaltning og udforskning af "forminnesområdet".

Udgravningerne har været mange, men er særdeles ujævnt fordelt (fig 31).¹⁰⁰ Deres lokalisering har været bestemt af interessen for Slottsfjellet og Olavsklosteret, af byfornyelsen, kloakarbejder og enkelte brande. Vi savner helt udgravninger i centrale dele af byen nemlig i området mellem Peterskirken, Torvet og Nedre Langgate. Videre må vi være opmærksom på, at nogle af felterne var præget af moderne forstyrrelser, og at ikke alle udgravninger blev ført til bunds.

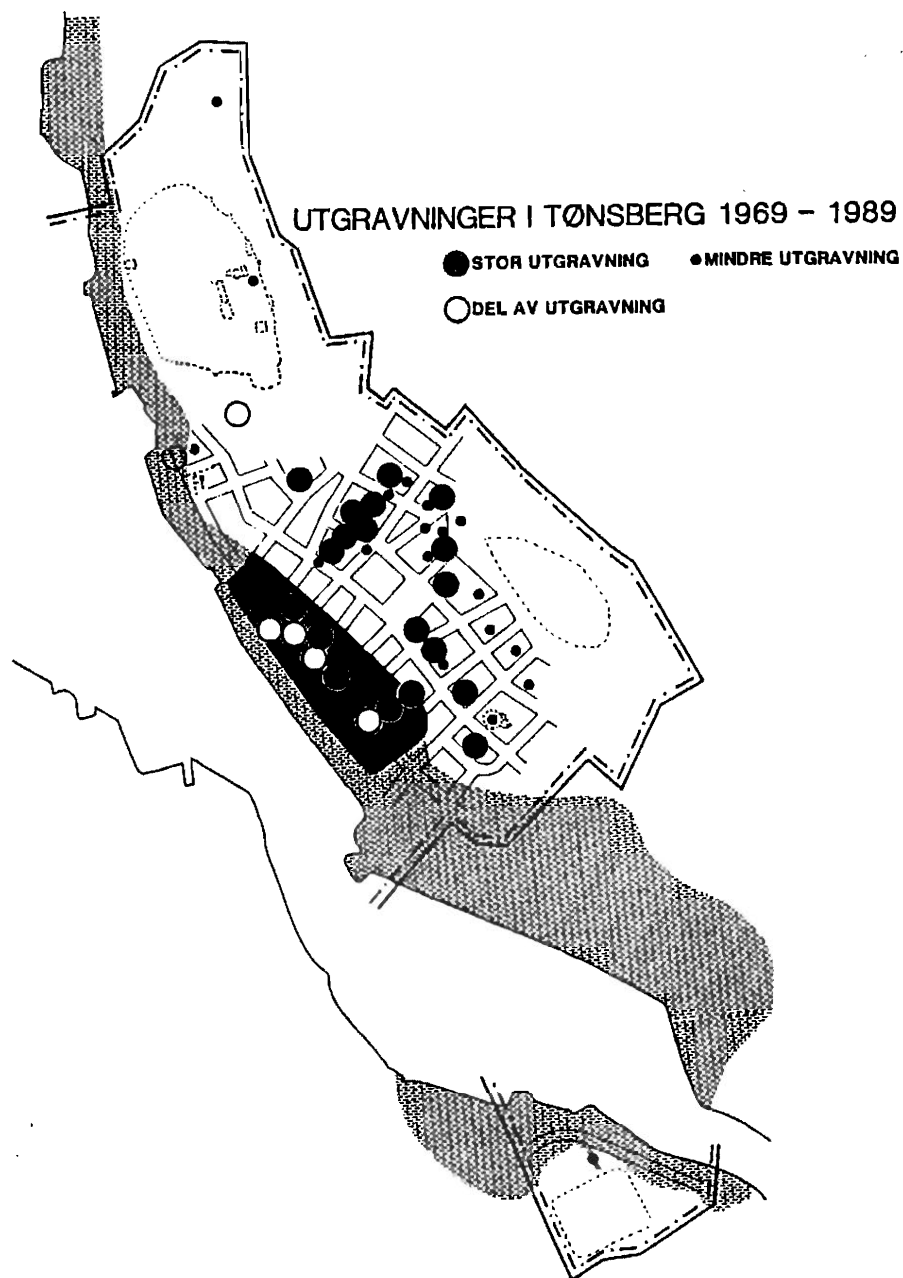
Her er skal vi hastigt gennemgå alle de større udgravninger i Tønsberg (fig 32), som kan tænkes at yde oplysninger om byplanen, tomterne og bebyggelsen. Udgravningerne præsenteres i det følgende ikke enkeltvis eller tematisk, men i fem topografiske grupper sammenholdt af deres indbyrdes nærhed og lighed: 1) "Olavsklosteret": Storgaten 16-18, Conradis gate 5-7; 2) "Langs Bryggen": Nedre Langgate 27, 41 og 45, grøften i Nedre Langgate, Storgaten 24-26; 3) "Mellem Olavsklosteret og Torvet": Storgaten 23-25, 33, 35-37; 4) "Ovenfor Torvet": Øvre Langgate 57-59, Torvgaten 2 og 6, Kammevægen 5-6, 10, Baglergaten 1; 5) "Ved Peterskirken": Storgaten 47, Øvre Langgate 50, 65-67, Tollbodgaten 9-11, Baglergaten 2-4 og 3, Møllegaten. Dertil vurderes Baglergaten 2-4 mere omhyggeligt i et eget afsnit.

Områderne med deres udgravningsfelter indtegnes på et kort med gaderne, tomterne og bebyggelsen ved 1867-68. Derved kan udgravningerne med deres middelalderlige spor vurderes i forhold til en senere tid. Præsentationen af de arkæologiske udgravninger ledsages af ensartede "tidskomprimerede" topografiske billeder. Alle middelalderlige passager/gader samt grøfter, render og gærder, der kan indicere grænser, udtegnes uanset fase. Videre markeres på samme måde alle tydelige spor af bygninger og brønde. De sidstnævnte medtages uanset dateringen.

⁹⁸ Müller 1750 s 32 hvor stedet fejlagtigt identificeres som "Barfod Brødre Kirke"

⁹⁹ De arkæologiske undersøgelser frem til 1980 præsenteres i Eriksson 1986 med henvisninger - se også Eriksson 1979, Brendalsmo & Lindh 1982

¹⁰⁰ Et kort over alle de arkæologiske undersøgelser i Tønsberg 1877-1982 præsenteres i Wienberg 1991a fig 3 s 10

Fig 31. Udgravningerne i Tønsberg 1969-89. Efter Eriksson 1991.

Hensigten med denne oversigt er arkæologisk at fastlægge hovedlinjerne i byplanen, tomterne og gårdene. Vi leder efter byens brygger og gader, tomternes afgrænsning, orientering og størrelse, udnyttelsen af tomterne samt ikke mindst gårdenes plantyper. Vi forsøger altså at bestemme bebyggelsens opbygning, variation og kontinuitet.

Hvor løb de middelalderlige brygger og gader? Hvordan var tomterne markeret? Fulgte tomterne det naturlige terræn? Hvor lange og brede var de? Hvor tæt var bebyggelsen? Kan vi genfinder enkeltgården, dobbeltgården, firkantgården eller måske andre typer? Var bebyggelsen ensartet eller bestod den af bydele med forskellig karakter? Var byplanen, tomterne og gårdene stabile gennem århundrederne? Finder vi mindre flytninger eller måske radikale ændringer?

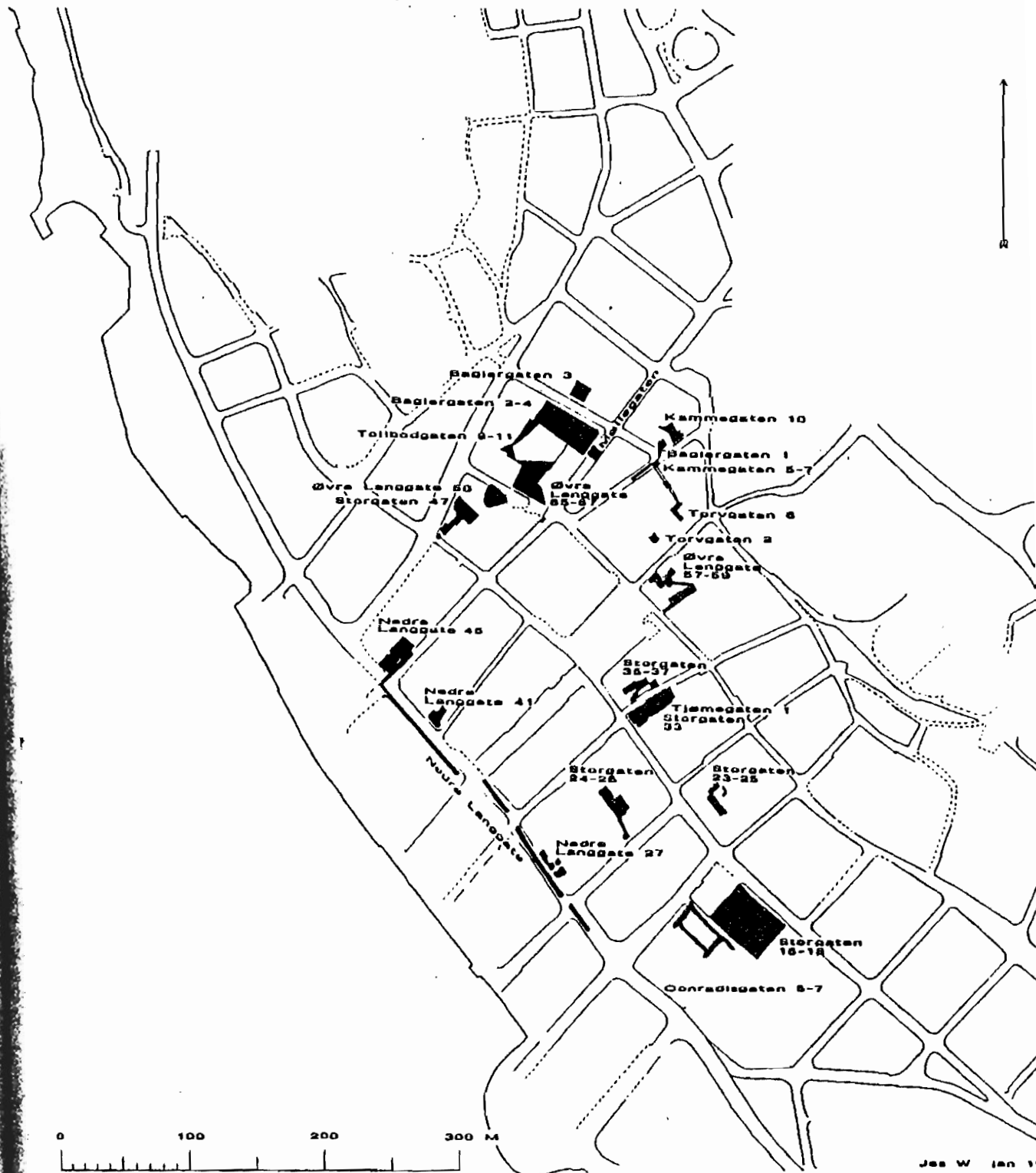

Fig 32. De større udgravninger i Tønsberg medtaget i oversigten.

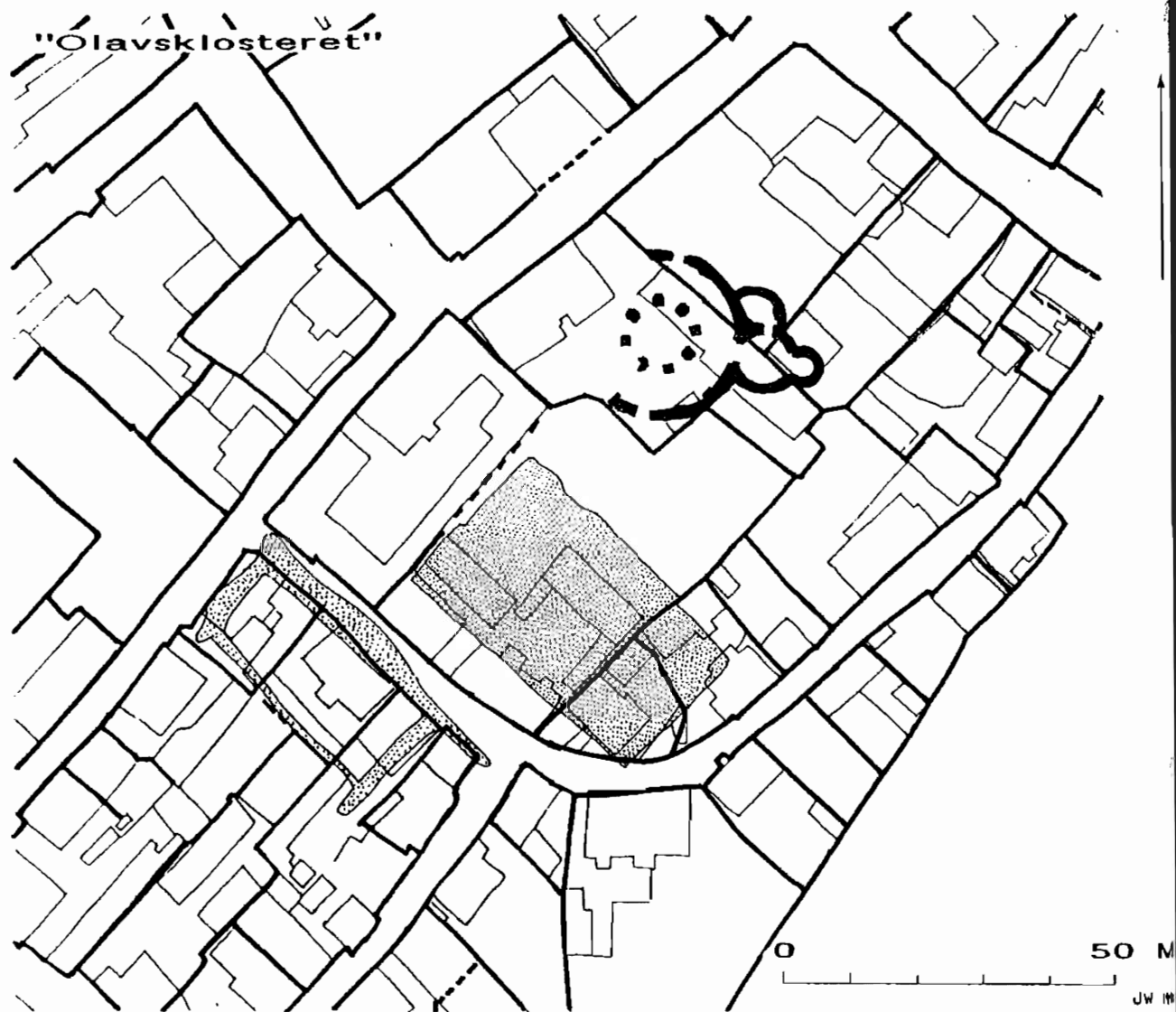

Fig 33. Bebyggelsen ved "Olavsklosteret" ifølge Axel Magnus kort 1868 med kirkeruinen, tomterne og udgravningsfelterne i Storgaten 16-18 og Conrads gate 5-7 markeret.

Olavsklosteret

Præmonstratensernes rundkirke blev undersøgt af Håkon Thorsen 1877-78, men atter overdækket. Gerhard Fischer lod foretage prøvegravninger i 1929. Ruinen blev fremgravet og restaureret 1963-67, og Øivind Lunde foretog mindre udgravninger inde i kirken 1969-70.¹⁰¹

Vi skal imidlertid fokusere på området nedenfor kirken (fig 33). Søgegrøfter blev udlagt i 1970 i Storgaten 16-18, på den såkaldte "Esso-tomt", efterfulgt af en større udgravning i jubilæumsåret 1971. De fundne ruiner blev imidlertid skjult igen. Ind for opførelsen af et nyt bibliotek og parkeringshus blev et større areal udgravet 1987-88 i samme område samt i Conrads gate 5-7, ialt ca 1325 m². Undersøgelserne er blevet præsenteret og bearbejdet i flere artikler og rapporter.¹⁰²

¹⁰¹ Lunde 1971b, Wienberg 1991a s 38ff

¹⁰² Lunde 1971a, Eriksson 1986 s 73f, Dahlin 1987, Nordman 1989 - også Pettersson 1991

De undersøgte områder kan helt eller delvist have tilhørt Olavsklosteret, der omtales første gang i slutningen af 1100-årene. Overraskende blev to skibsgrave samt tre jordfæstegrave fra vikingetiden påtruffet, men iøvrigt synes klosteret at være blevet anlagt på tidligere dyrket mark udenfor byen. Som allerede bylovens vægterroute antyder, afgrænsede klosteret byen og Strædet mod syd. Øvre Langgate, Conradis gate (Store Tvergaden) og den nu forsvundne Klostergangens krumme forløb kan have begrænset klosterets område. Tomtegrænserne, som vi kender 1867-68, tilhører her formodentlig tiden efter reformationen.

I Conradis gate (fig 34) blev påvist en pæle- og stolperække (fase I) langs den oprindelige strandlinje samt en dræneringsgrøft (fase II). Den førstnævnte grøft har omtrent samme placering og orientering som den såkaldte "sjømur" (fase II), der enten har afgrænset klosteret mod fjorden, eller indgået i en af dets bygninger. Disse linjer sammenfalder omtrent med Klostergangens nedside.

I Storgaten 16-18 er undersøgt en delvist stenbygget klosterfløj i nord (fase IV-V), en brønd (fase V) og to bygninger af mere uvis karakter, dels en let bygning på syldsten (fase III) og en stenkælder (fase V). Mens kirken var orienteret omtrent øst-vest, som traditionen bød, fulgte de andre bygninger terrænet og var orienteret mod vandet.

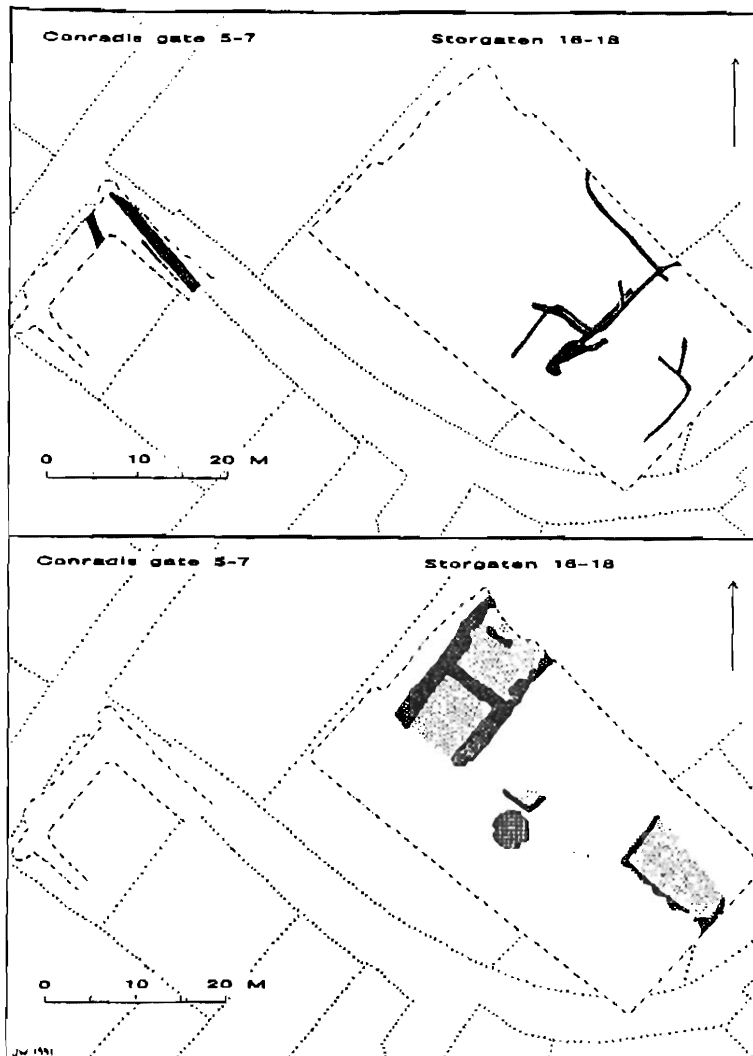

Fig 34a-b. Udgravningerne i Storgaten 16-18 og Conradis gate 5-7: A Grøfter, træ- og stensatte render, gærder samt "sjømuren"; B Spor af bygninger, brønd.

Vi bemærker, at tre forbundne afløbsrender med rester af træforing (fase IV) er fundet omtrent, hvor vi senere finder en tomtegrænse. De gravede render blev afløst af flere stensatte render (fase V) knyttet til bygningerne i området. Stenkælderen kan således have påvirket udlægningen af tomterne efter klosterets sekularisering.

Udgravningerne ved Olavsklosteret oplyser os om en gravplads fra vikingetiden, om klosteret selv og middelalderbyens afgrænsning mod syd. Brevenes stuer og stenhuse er antagelig at finde blandt de fremgravede bygninger. Men udgravningerne kan ikke bidrage afgørende til diskussionen om bryggerne, gaderne, tomterne eller gårdene.

Langs Bryggen

Fem større og mindre arkæologiske undersøgelser (fig 35) er blevet foretaget langs Tønsbergs middelalderlige brygger i årene 1972-81. Udgravningerne ligger alle nedenfor Storgaten og indrammes iøvrigt af den forsvundne Skibsgaten, der løb mellem Toldbodgaten og Møllegaten, videre af Nedre Langgate og Conradis gate. Området omfatter således næsten hele bykernen nedenfor middelalderens Langstræde mellem Kongsgården i nord og Olavsklosteret i syd. Sporene er fra ca 1100 til ind i 1600-årene.

I Nedre Langgate 45, den såkaldte Kjølnertomt, blev ialt ca 190 m² undersøgt i 1972-73. Da en kloakledning skulle anlægges i 1976-77 måtte en grøft med en længde af ca 235 m gennem Nedre Langgate og op i Møllegaten undersøges arkæologisk under yderst besværlige forhold. Og da Nedre Langgate skulle udvides mellem Tjømegaten og Prestegaten i 1978, blev den bevaringsværdige Britannia-gård i nr 27 flyttet. Under nedtagningen blev en arkæologisk undersøgelse foretaget, ialt ca 250 m². I Storgaten 24-26, den såkaldte DnC-udgravning, blev i 1979 undersøgt 285 m². Endelig blev i 1981 udgravet 85 m² i Nedre Langgate 41. Hvis vi regner grøftens bredde til i gennemsnit 1,5 m bliver det samlede udgravede areal langs bryggen ialt ca 1150 m².

Udgravningerne varierer ikke blot i størrelse, men også i dokumentationsniveau, bevaringsforhold og tilgængelighed. I skråningen nedenfor Storgaten er kultur-lagene tykke og konstruktionerne mange. Med tidnød og indstrømmende vand måtte arkæologerne opgive at undersøge de dybeste lag i Nedre Langgate 41 og 45. Heller ikke Nedre Langgate 27 blev undersøgt til bunds. Og egentlige udgravnings-rapporter findes kun for Nedre Langgate 41¹⁰³ samt Storgaten 24-26.¹⁰⁴ For at kunne udnytte de afgørende iagttagelser fra grøften i Nedre Langgate har skriveren derfor været tvunget til hastigt at bearbejde noget af feltmaterialet. 155 plantegninger er således blevet nedkopieret og sammenklistret samt konstruktionerne foreløbigt identificeret. Korte præsentationer findes dog af alle undersøgelserne i spredte artikler.¹⁰⁵ Videre har Jan Lindhs projekt, artikel og bog om "Søndre bydel" været til stor nytte, da den i tekst og billeder netop sammenfatter flere udgravninger.¹⁰⁶

¹⁰³ Hodkinson 1982

¹⁰⁴ Lindh 1984

¹⁰⁵ Eriksson 1973, 1974, 1976, 1977a, 1977b, 1979 s 16ff, 1982 i Eriksson m fl 1982, 1986 s 75, 77ff,

Brendalmo & Lindh 1982

¹⁰⁶ Lindh 1988, 1992

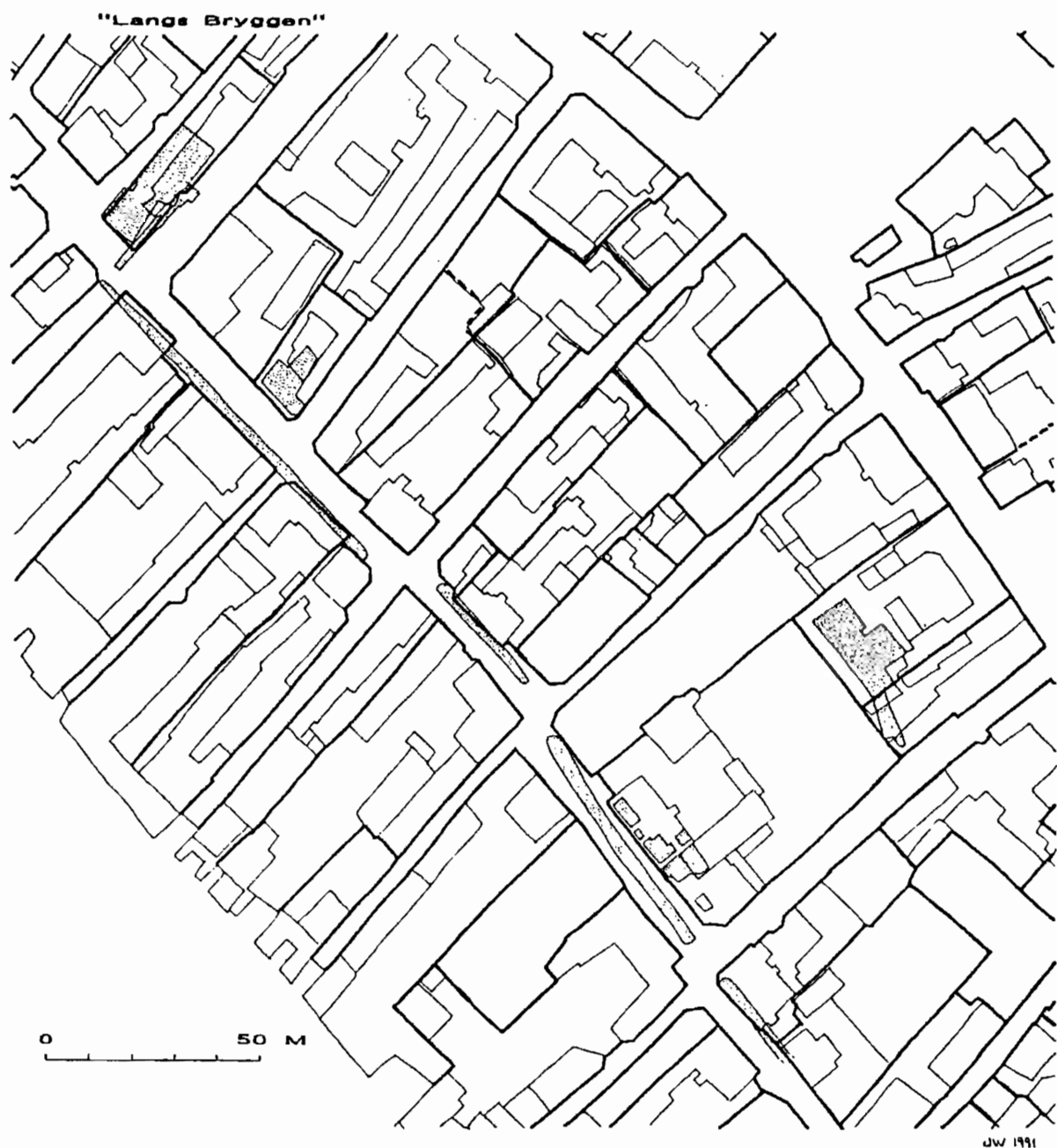

Fig 35. Bebyggelsen "Langs bryggen" ifølge Axel Magnus kort 1868 med tomterne og udgravningsfelterne i Nedre Langgate 27, 41, 45 og ude i gaden samt i Storgaten 24-26.

To udgravninger har naturligt stået i centrum, når det gælder ikke blot området langs bryggen, men middelalderbyen Tønsberg som helhed, nemlig grøften i Nedre Langgate og feltet i Storgaten 24-26. I det første tilfælde får vi en profil langs bryggen og i det andet tilfælde en til areal stor undersøgelse i bykernen. For grøften må vi dog nøjes med at vise et udvalg af konstruktioner, som har været muligt let at identificere, da her jo savnes en rapport. For Storgaten 24-26 findes derimod en fyldestgørende præsentation. De to udgravninger adskiller sig således på flere vigtige punkter.

Grøften i Nedre Langgate og op i Møllegaten er en enestående undersøgelse, da den giver et længdesnit gennem højmiddelalderens Tønsberg ved havnen. Her får vi et stort antal passager, fletværksrender, bryggekar og bygninger som kan afsløre

bebyggelsens udformning. Grænsen for byens brygger i syd blev således påvist midt imellem Prestegaten og Conradis gate. Regelmæssigheden gav anledning til at beskrive sporene, som rester efter dobbeltgårde. Videre har kontinuiteten i grænser fra middelalderens til nyere tid været bemærket. I fire tilfælde skulle således render sammenfalde med senere ejendomsgrænser, nemlig ved Møllegaten/Nedre Langgate 43, 43/41, 39/37 og 29/27.¹⁰⁷

I Storgaten 24-26 sammenfalder flere afgørende forhold - et stort areal med tykke kulturlag, gode bevaringsforhold, en velskrevet rapport og flere opfølgende studier.

Bebyggelsen i Storgaten 24-26 er blevet tolket i lighed med Bryggen i Bergen. Gårdene bestod af parallelle husrækker omkring en træbrolagt passage i midten. Dette mønster af dobbeltgårde skulle være synligt fra slutningen af 1100-årene til ind i 1300-årene, men var især tydeligt i 1200-årene (fase 2c). I hovedtræk skulle feltet således have afdækket spor af en dobbeltgård i dens fulde bredde omkring en midtpassage og på hver side heraf omtrent halvdelen af to andre dobbeltgårde. De tre gårde kaldes nordre, midtre og søndre "eiendommen". Først ind i 1400-årene skulle mønsteret med dobbeltgårde brydes, da vi hen over midtpassagen fik bygninger omkring en gårdsplads (fase 8).¹⁰⁸

Tomtebredden i den ældste bebyggelse i Storgaten 24-26 fra ca 1050 eller det følgende århundrede (fase 1 - eller 2?) bestemmes til 8,5 m ved at måle afstanden mellem et gærde og nogle markante sten. Bredden af den komplette dobbeltgård omkring midtpassagen kan måles mellem to dråbefald til ca 14,5 m fra 1100-årene og ind i 1300-årene. Efter at et område have henligget ubebygget foretages en forskydning nord om midtpassagen på 3-4 m i 1300-årene (fase 6) ind på en da ubebygget tomt, så dobbeltgårdens bredde øges til ca 18 m.¹⁰⁹

Iagttagelserne i Storgaten 24-26 er videre blevet knyttet til grøften i Nedre Langgate. Et passageområde længst nord i feltet er blevet forbundet med dræningsrender ved Nedre Langgate 29/27. Ejendomsgrænserne omkring dobbeltgården skulle således have strakt sig helt fra Storgaten ned gennem feltet til bryggen i Nedre Langgate.¹¹⁰ Endelig påpeges kontinuiteten frem til idag, f eks hvor dråbefaldet i syd omtrent sammenfalder med grænsen mellem Storgaten 24 og 26.¹¹¹

Projekt "Søndre bydel" har med udgangspunkt i Storgaten 24-26 inddraget undersøgelserne i Nedre Langgate 27 og 41 samt grøften i Nedre Langgate for at beskrive den topografiske udvikling i hele området. Hermed præsenteres også for første gang en mere systematisk beskrivelse samt forenklet plantegning over de vigtige spor i Nedre Langgate. Som hovedlinje følger projektet tolkningen i rapporten om Storgaten 24-26. Bebyggelsen inddeles altså i dobbeltgårde.¹¹²

Men lad os nu se nærmere på de arkæologiske spor, først passagerne: Langs sydsiden af feltet i Nedre Langgate 45 blev i flere niveauer (fase 4-6) afdækket dele af en op til 3,4 m bred passage med retning mod havnen (fig 36). Passagen, der løb ind under Møllegaten, beskrives som en almenning. Passager blev også påvist i grøften i 1976 oppe i Møllegaten, måske midt for Nedre Langgate 43, mellem 43

¹⁰⁷ Eriksson 1976, 1977a, 1977b, 1979 s 20f, 1986 s 77f

¹⁰⁸ Brendalmo & Lindh 1982 s 17ff, Lindh 1984 s 11, 17, 24, 39ff, 1992 s 24ff, Eriksson 1986 s 81

¹⁰⁹ Lindh 1984 s 39ff; i Brendalmo 1989 s 49f dateres den ældste inddeling til 1100-årene

¹¹⁰ Lindh 1984 s 42 jfr fig 44

¹¹¹ Eriksson 1982 i Eriksson m fl 1982 s 10ff, Lindh 1984 s 43

¹¹² Lindh 1988, 1992 s 21ff

og 41, mellem 39 og 37 og midt for 37. Videre er i Nedre Langgate 27 afdækket usikre spor af passager både i nord og syd (niveau II-III).

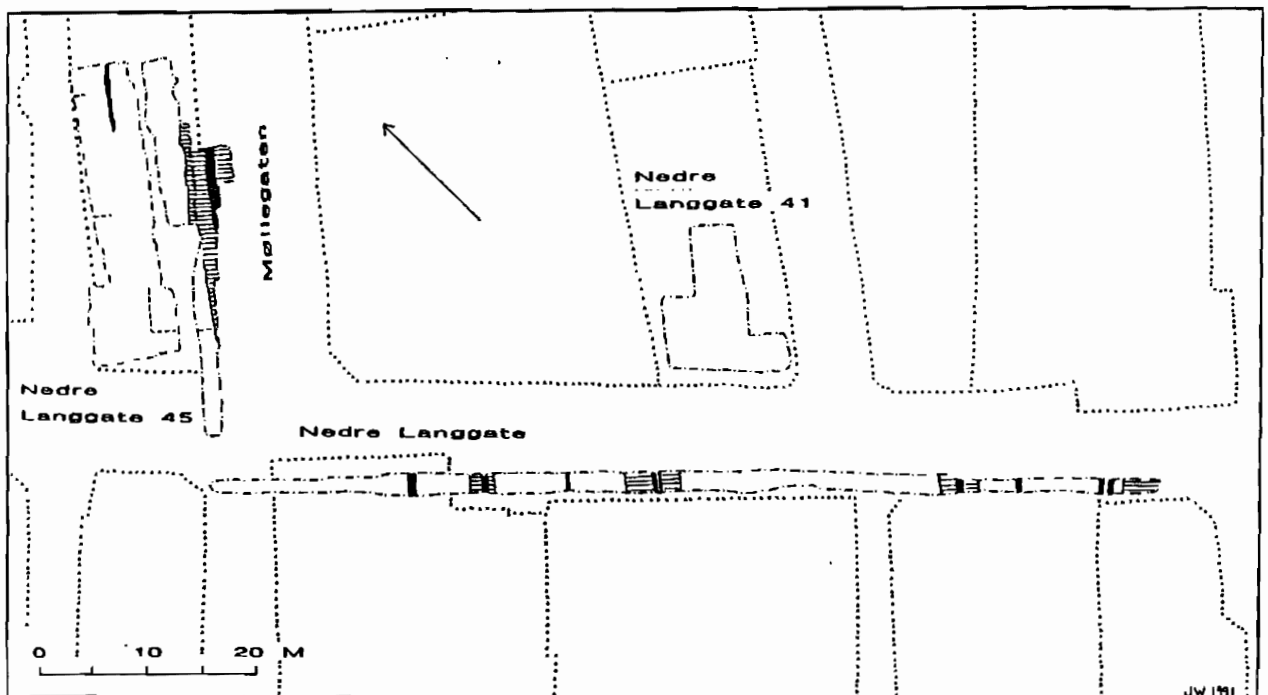
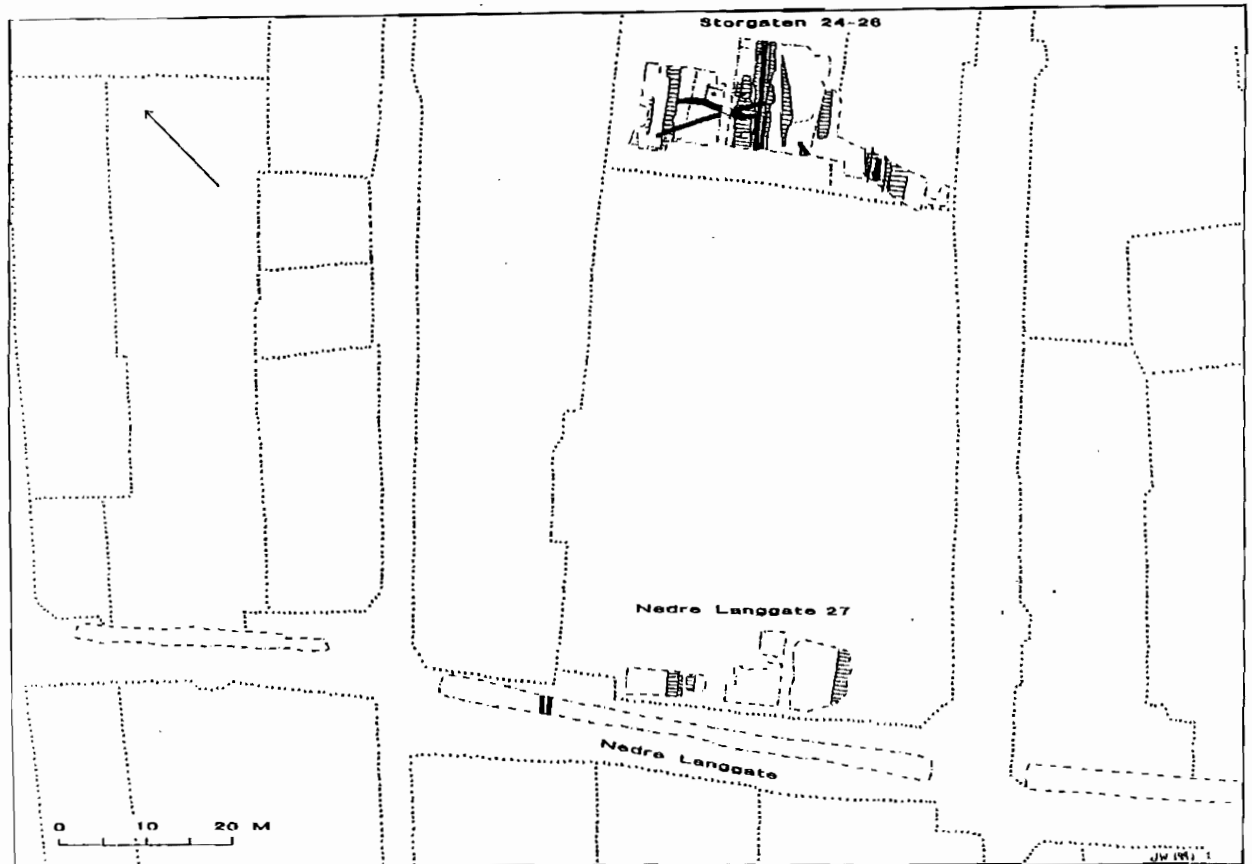

Fig 36a. Udgravningerne i Nedre Langgate 27, 41 og 45 og ude i gaden samt i Storgaten 24-26: Grøfter, fletværksrender, gærde og passager.

I Storgaten 24-26 er fremgravet tydelige spor af ca 1,6-2,7 m brede passager med retning mod havnen. Midt ned gennem feltet løb en smal passage fra 1100-årenes slutning til 1300-årenes slutning (fase 2a-c, 3b, 4a, 5, 7a-b). Længst i syd fandtes også en ca 1,9-2,8 m bred passage med samme retning (fase 2c-3a, 4a-b). Dertil fandtes mere sporadiske passager i andre områder, (fase 2c-3a, 4a, 7a), også med retning mod havnen, samt gårdsrum eller brolagte områder ind til bygninger (fase 4a-b og 8).

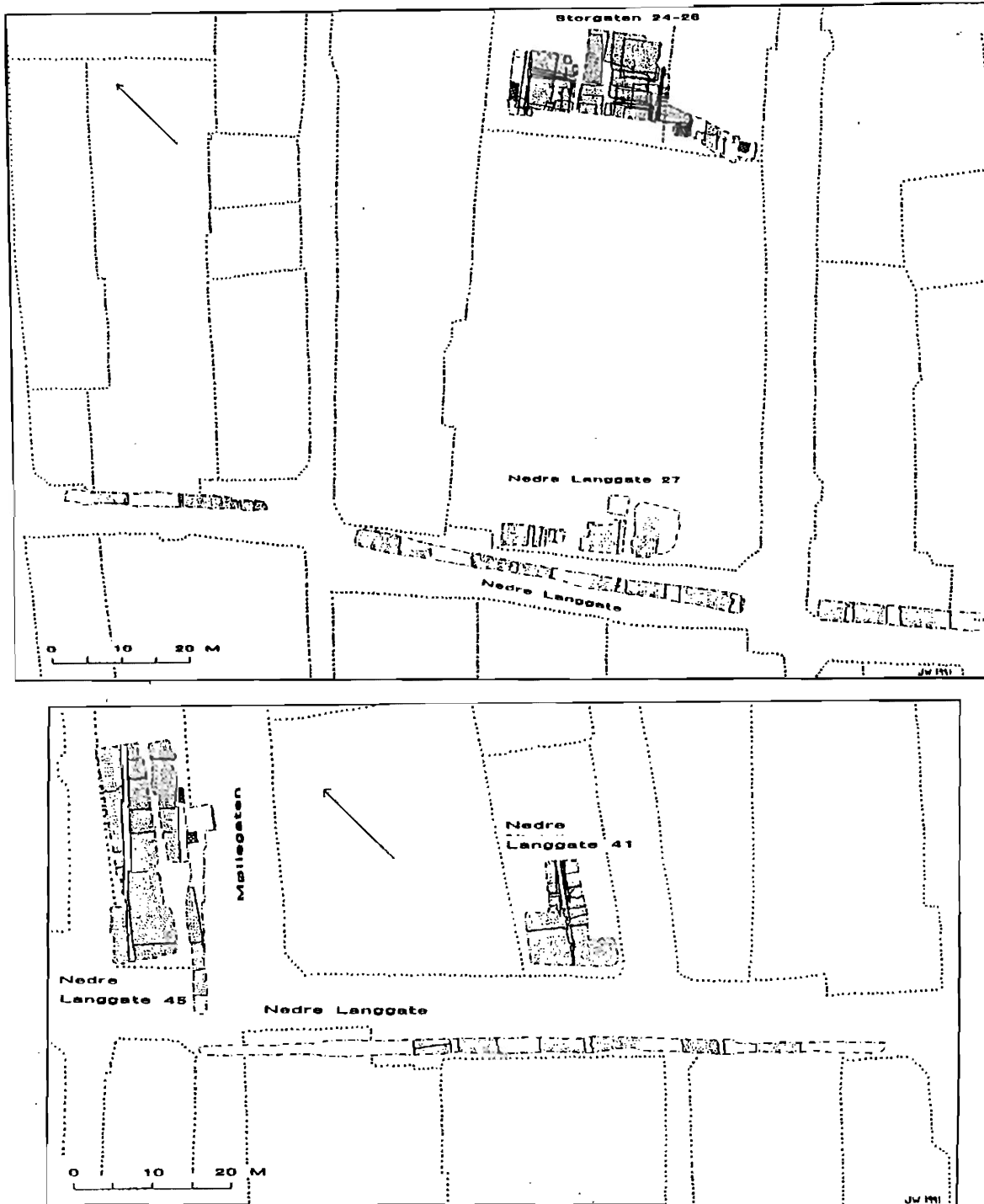

Fig 36b. Udgravningerne i Nedre Langgate 27, 41 og 45 og ude i gaden samt i Storgaten 24-26: Spor af bryggekar, bygninger og brønde.

Midt ned gennem Nedre Langgate 45 blev afdækket en tomtegrænse med retning mod havnen, på land som en fletværksrende og i vandet som et ophold mellem to bryggekar. På samme sted fandtes senere et dråbefald. Mindre strækninger med fletværk syntes alene at fastholde husgulve.

I grøften langs Nedre Langgate og op i Møllegaten er påvist adskillige fletværksrender, der kan markere tomtegrænser. De er fundet langs Møllegatens nordside, ud for Nedre Langgate 43, mellem 43 og 41, mellem 39 og 37, ud for 37 samt mellem 29 og 27. Grænser markeres også af dråbefald på flere steder, således tydeligt midt for Nedre Langgate 41. I princippet kan dog alle ophold i bryggekarrene og husrækkerne repræsentere tomtegrænser.

Jan E G Eriksson har rekonstrueret en ejendom langs Møllegatens middelalderlige forgænger til ca 13 x 100 m eller ca 1300 m². Og i projektet "Søndre bydel" vurderer Jan Lindh bredden af tomterne, dvs dobbeltgårdene, i grøften gennem Nedre Langgate til ca 15-16 m, men med talrige variationer. Knap to skulle være identiske.¹¹³

I Nedre Langgate 27 er ikke fundet grøfter og fletværksgærde, men passerne, bryggekarrene og de usikre spor af bygningerne kan som helhed antyde, hvor grænserne har løbet.

Storgaten 24-26 viser som nævnt adskillige grænselinjer fra 1000-årene og frem i tid. Flere sten lige som et gærde ud i vandet (alt i fase 1) kan have markeret en første inddeling af strandzonen med en tomtebredde på 8,5 m.¹¹⁴ Iøvrigt finder vi to parallelle stolpehegn (fase 3a) med en indbyrdes afstand af ca 6,5-7,0 m nord om midtpassagen, fletværksrender under eller langs passerne (fase 3a og fase 4b) samt dråbefald mellem bygninger, der også kan markere grænser (i nord i fase 2c og i syd mere kontinuerligt i fase 2c-8). Alle disse er orienteret efter havnen. Dertil fandtes afløbsrender (fase 3a-b, 5, 7a) på tværs af og under bebyggelsen, som ikke har markeret grænser, og mindre fletværk (fase 2a, 2c), der kan have holdt jordgulve på plads.

I Nedre Langgate 41 er påvist et dråbefald, først mellem bryggekar og senere to husrækker, som strækker sig fra 1200-årene og til senmiddelalderen og senere på samme plads. Dette dråbefald kan også følges ude i grøften, som et ophold i konstruktionerne. Grænselinjen løber midt ned gennem nr 41 og deler den i to tomter,¹¹⁵ der hver kan have haft en bredde af ca 5,5 m.

Endelig til sporene af gårdsbebyggelsen: Adskillige bryggekar og velbevarede husgulve blev afdækket i Nedre Langgate 45, men da en rapport endnu savnes, er her kun tegnet sporene i to (fase 5-6) af de 5 middelalderlige faser. Konstruktionerne lå med retning mod vandet på hver side af et dråbefald og senere passage, der kan følges gennem alle faser fra ca 1100 til 1600.

Bryggekarrene og bygningerne er også mange i Nedre Langgates grøft, men de skal ikke beskrives her, istedet må henvises til den eksisterende litteratur og en fremtidig rapport. Videre blev i Nedre Langgate 27 afdækket dele af store bryggekar og usikre spor af flere bygninger.

Den ældste fase af Storgaten 24-26 viser en stolpebåret bygning i selve strandzonen (fase 1) og i den følgende periode tømmerkister (fase 2a) som støtte for flere bygninger. Siden følger et stort antal bygninger, der alle er orienteret

¹¹³ Eriksson m fl 1990 s 134, Lindh 1992 s 60ff

¹¹⁴ Lindh 1984 s 39, 1988 s 23f

¹¹⁵ I rapporten misvisende kaldt "west" og "east" property.

nordøst-sydvest efter terrænet og havnen, ofte i rækker og stadig på omtrent samme plads (fase 2c-7b). Først ind i 1300-årene brydes mønsteret, men kun delvist. Nord om midtpassagen forskydes husrækken 3-4 m (fase 6). Og senere placeres en bygning (fase 8), hvor vi før havde midtpassagen. Derimod ligger de øvrige bygninger langs samme dråbefald i syd som tidligere.

I Nedre Langgate 41 er som nævnt afdækket adskillige bryggekar (fase 1-2) og bygninger (fase 1-6) over hinanden på omtrent samme plads med orientering mod vandet. I den ældst påviste periode synes bryggefronten at have gået tværs gennem feltet fra nordvest til sydøst (fase 1), hvorefter den forlænges mod sydvest ud i havnen (fase 2).

En brønd, som gennemskar en tidligere passage, blev påvist i Nedre Langgate 45 ud til Møllegaten. I Storgaten 24-26 blev længst nord i feltet påvist en stor laftet kumme, måske en brandbrønd (fase 7b), og to moderne brønde i henholdsvis laft og stavværk længst i syd.

Langs bryggen er det altså muligt at få et enestående overblik over byplanen, tomterne og bebyggelsen i 11-1300-årene. Udgravningerne har afdækket mindst 10 passageområder, alle med retning mod bryggerne. Langs med eller under ikke mindre end 8 af passagerne løber fletværksrender, som ofte vil markere tomtegrænser. De øvrige to passager lå, hvor vi i andre faser fandt dråbefald. Passagerne har altså ikke samlet, men afgrænset bebyggelsen.

Afgrænsningen for mange tomter langs bryggen afsløres gennem passager, render og dråbefald. Tomterne har formodentlig været langsmalle og alle haft retning mod bryggerne. Af måske 14 grænselinjer finder vi de 8 ved bykortenes og brandtaksternes senere kendte tomtegrænser, som et klart udtryk for kontinuitet. De øvrige 6 grænselinjer viser, at tomterne i middelalderen var flere og betydeligt smallere, end dem vi kender fra nyere tid. Her synes hovedtendensen altså at have gået mod stadig færre og større tomter.

Når det gælder bebyggelsen, er skriveren enig i bestemmelsen af de enkelte fragmentariske konstruktioner som brygger og huse, men opdelingen i dobbeltgårde er tvivlsom. Der kan ikke være tvivl om, at dråbefaldene har adskilt tomter, men der er ikke meget i de arkæologiske spor, som antyder, at passagerne har samlet to husrækker til en enhed, til en dobbeltgård. Faktisk er det kun to render i 1300-årene (K 71 i fase 5 og K 85 i fase 7a), der antyder en samordning, da de løber tværs under midtpassagen i Storgaten 24-26.

Istedet kan vi her ved bryggen have rækker af enkeltgårde, der har en passage med rende langs den ene væg og et dråbefald til den anden side. Hvor bebyggelsen i Storgaten 24-26 tidligere er blevet tolket som en komplet dobbeltgård omgivet af to halve dobbeltgårde, kan vi altså hellere iagttage 5 rækker af enkeltgårde på samme areal.

Er der da noget, som viser, at passagerne skiller gårde? Fra Boltsgård nævnt i et brev vistnok 1391 (B 80 jfr fig 29) ved vi jo, at en veit, altså en smal passage, kunne danne grænse til den ene side, mens en husvæg afgrænsede tomten til den anden side.

Der er også arkæologiske iagttagelser, som støtter, at passager kunne skille gårde. I Storgaten 24-26 bemærker vi, at den første grænsemarkering, stenene i strandkanten (fase 1 eller 2), netop stod, hvor vi senere fandt midtpassagen. I 1200-årene fik vi så en situation, hvor to parallelle gærder (fase 3a) klart afgrænsede et område nord i feltet, en ca 6,5-7,0 m bred tomt. Det nordligste gårde

afløste et dråbefald (fase 2c) og blev erstattet af en passage (fase 4a). Og det sydligste gærde løb netop, hvor vi både inden og efter afdækkede midtpassagen (jfr fase 2c og 4a).

De tætstillede fletværksrender, der på hver side har smalle passager, f.eks. i Storgaten 24-26 længst i syd i 1200-årene (fase 3a), er også et argument for at passager kunne adskille gårde. Hver gård kan altså have haft sin passage og dræneringsrende, også selv om de ligger ind til hinanden. Endelig ser vi, at flere passager sammenfalder med en nyere tids tomtegrænser.

Langs bryggen har vi altså arkæologiske spor af passager og langsmalle tomter med tætte ensartede rækker af enkeltgårde orienteret efter vandet. Der er i hovedtræk kontinuitet til en nyere tids topografi, blot blev gadernes antal mindre og tomterne ved sammenlægninger færre og dermed bredere. De tætte husrækker overlevede på de smalle tomter, mens andre plantyper blev mulige på de større tomter.

Mellem Olavsklosteret og Torvet

Tre større udgravninger (fig 37) er blevet udført mellem Olavsklosteret og Torvet i årene 1974 og 1985-87. Udgravningerne ligger i hver sit kvarter i et område indrammet af Storgaten, Torvet med Mariakirken, Øvre Langgate og Conrads gate ved klosteret. Fælles for udgravningerne er således, at de alle ligger ovenfor middelalderens Langstræde.

I Storgaten 35, den såkaldte Hvistendahl-udgravning, blev en undersøgelse af ca 200 m² foretaget i 1974. Udgravningen i Storgaten 33-Tjømegaten 1 af 374 m² blev udført i 1986. Endelig blev en udgravning gjort af i Storgaten 23-25 i 1985 og 1987 af 148 m², hvoraf kun 33 m² med uforstyrrede spor. De tre udgravninger omfatter således ialt ca 600-720 m².

Udgravningerne er halvstore til udstrækning, men kulturlagene og konstruktionerne var kun bevaret i mindre opsplittede partier. Sporene tilhørte hovedsaglig tiden efter ca 1100. Udgravningerne er alle blevet præsenteret i rapporter, mens alene den første, i Storgaten 35, er blevet omtalt i artikler.¹¹⁶

Udgravningerne har fået begrænset opmærksomhed, da de arkæologiske spor var særdeles fragmentariske og vanskelige at bestemme. Yderligere falder området tilsyneladende udenfor, eller rettere imellem, de etablerede spørgsmål om centrum og periferi, "vestkant og østkant", opkomst, vækst og tilbagegang. Bebyggelsen er forholdsvis sen og ophører aldrig. Og her er hverken brygger eller smedehåndværk af betydning. Når fragmenterne skulle tolkes, har det nærmeste og næsten selvklaare udgangspunkt dog været iagttagelserne nedenfor strædet i Storgaten 24-26 fra 1979. Ellers bør det bemærkes, at udgravningerne i Storgaten 33/35/37 kan have afdækket dele af Jonsgården, der antagelig lå netop sydøst for Mariakirken mellem Storgaten og Øvre Langgate.

¹¹⁶ Eriksson 1975, 1979 s 18ff, 1986 s 75ff, Nordman m fl 1986, Karlberg 1988, Tjeldvoll 1990

"Mellem Olavsklosteret og Torvet"

Fig 37. Bebyggelsen "Mellem Olavsklosteret og Torvet" ifølge Axel Magnus kort 1868 med tomterne og udgravningsfelterne i Storgaten 23-25, 33 og 35-37.

Med udgangspunkt i passageerne og i lighed med Storgaten 24-26 tolkes bebyggelsen i Storgaten 33 i rapporten som en dobbeltgård med en bredde af ca 14 m samlet omkring en midtpassage og senere brønd. Netop anlæggelsen af en brønd, der skærer en tidligere passage, skulle vise, at området var privat og altså kunne disponeres frit. Efter ca 1250 (efter fase 3) ændres mønsteret til en smal enkeltgård, måske 8-10 m bred, afgrænset af to passageer. Den nordre passage beskrives som en almenning, der kan have fortsat, hvor vi finder dagens Tjømegaten. En eventuel udvidelse af den nærliggende St Maria kirkegård kan have givet anledning til forskydelsen i bebyggelsen. Videre antydes, at dagens opdeling i Storgaten 33 og Tjømegaten går tilbage til en deling af Jonsgården i halvgårde.¹¹⁷

¹¹⁷ Nordman m fl 1986 s 37ff, også Tjeldvoll 1990 s 32ff

Der er fundet rester af passager i alle tre felter (fig 38): I Storgaten 23-25 nogle usikre planker (fase 3). Plankelægninger i Storgaten 33 gennem flere faser og på forskellig plads, først en 2,9 m bred passage midt ned gennem feltet (fase 3), siden langs kanterne i syd (fase 4b-5) og nord (fase 5-6). De senere træplanker kan dog også være rester af husgulve. Endelig i Storgaten 35 en 2,2-2,4 m bred og utvetydig passage langs feltets sydside i flere niveauer på samme plads (fase 4-7). Med undtagelse af de tvivlsomme rester med også en afvigende orientering i nordsiden af Storgaten 33, kan passagerne dog knyttes til områder med grøfter eller fletværksrender, som de enten dækker eller løber langs med. Endelig er alle de påviste passager uden undtagelse orienteret i nordøst-sydvest som dagens gader med retning mod fjorden.

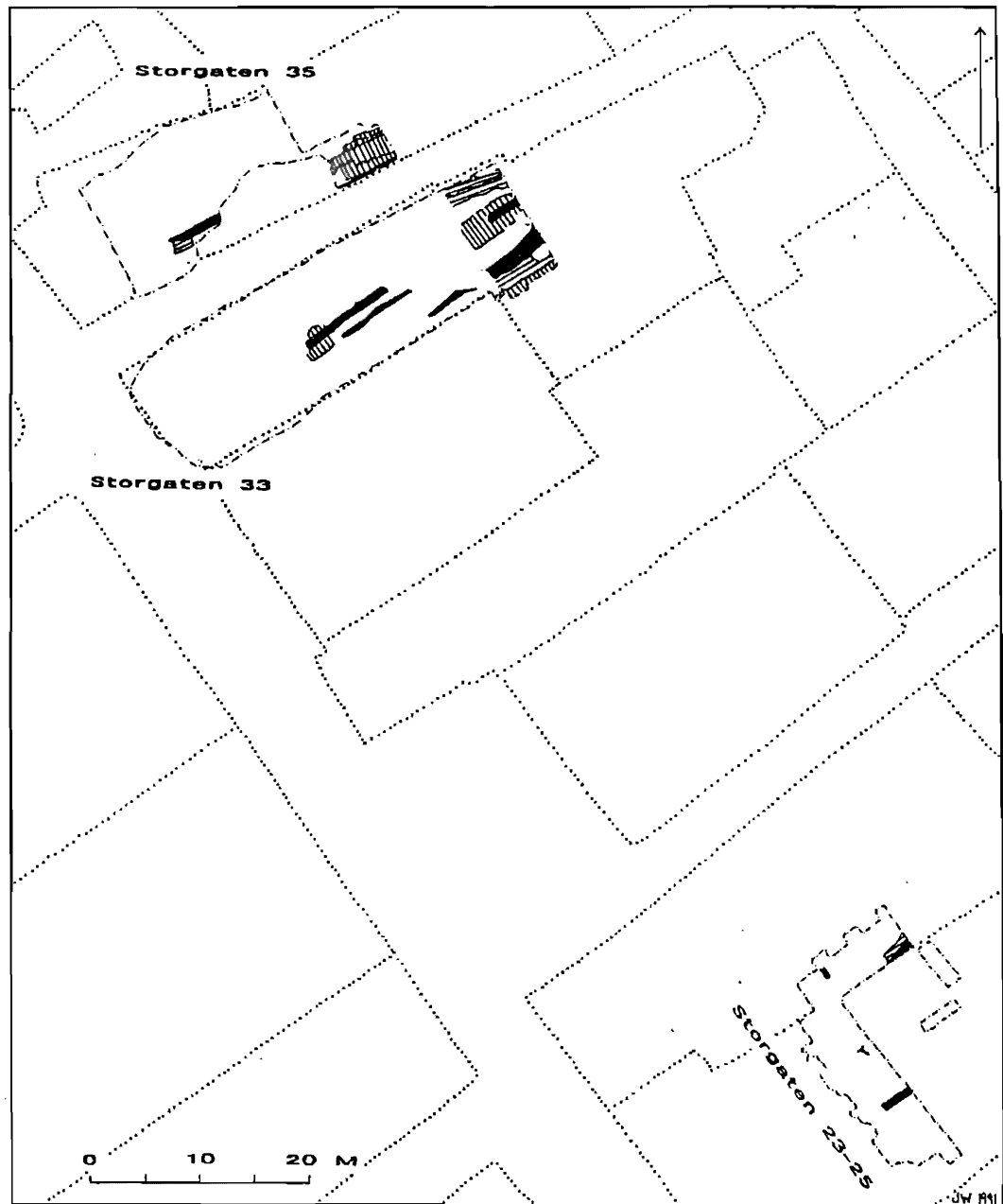

Fig 38a . Udgravningerne i Storgaten 23-25, 33 og 35-37: Grøfter, fletværksrender, gærde og passager.

Indikationer af tomtegrænser i form af grøfter og fletværksrender er også blevet påvist i disse udgravninger: I Storgaten 23-25 pinde efter en fletværksrende i nordøst-sydvest C14 dateret til 670-980 (fase 2a), og to grøfter (fase 2b). I Storgaten 33 er påvist 4 stumper af vel 3 grænselinjer, nemlig to parallelle, men næppe samtidige grøfter (fase 2) og en fletværksrende (fase 3) under midtpassagen. Sidst, i Storgaten 35 to stumper af fletværksrender under og langs passagen, der synes parallelle, men også hypotetisk kan være dele af samme (fase 4-5). Af de ialt 6 grøfter og render som løber på tværs af terrænet i nordøst-sydvest synes de tre at omtrent sammenfalde med tomtegrænserne på Axel Magnus tid, mens de tre andre løber omtrent midt i tomterne. Her antydes det måske, at både Storgaten 23 og 33, som vi kender dem, er opstået ved sammenlægning af to tomter. De oprindeligt langsmalle tomter kan have haft en bredde på ca 8 m, som var afstanden mellem de parallelle fletværksrender under passagerne i Storgaten 33 (fase 3) og 35 (fase 4-5).

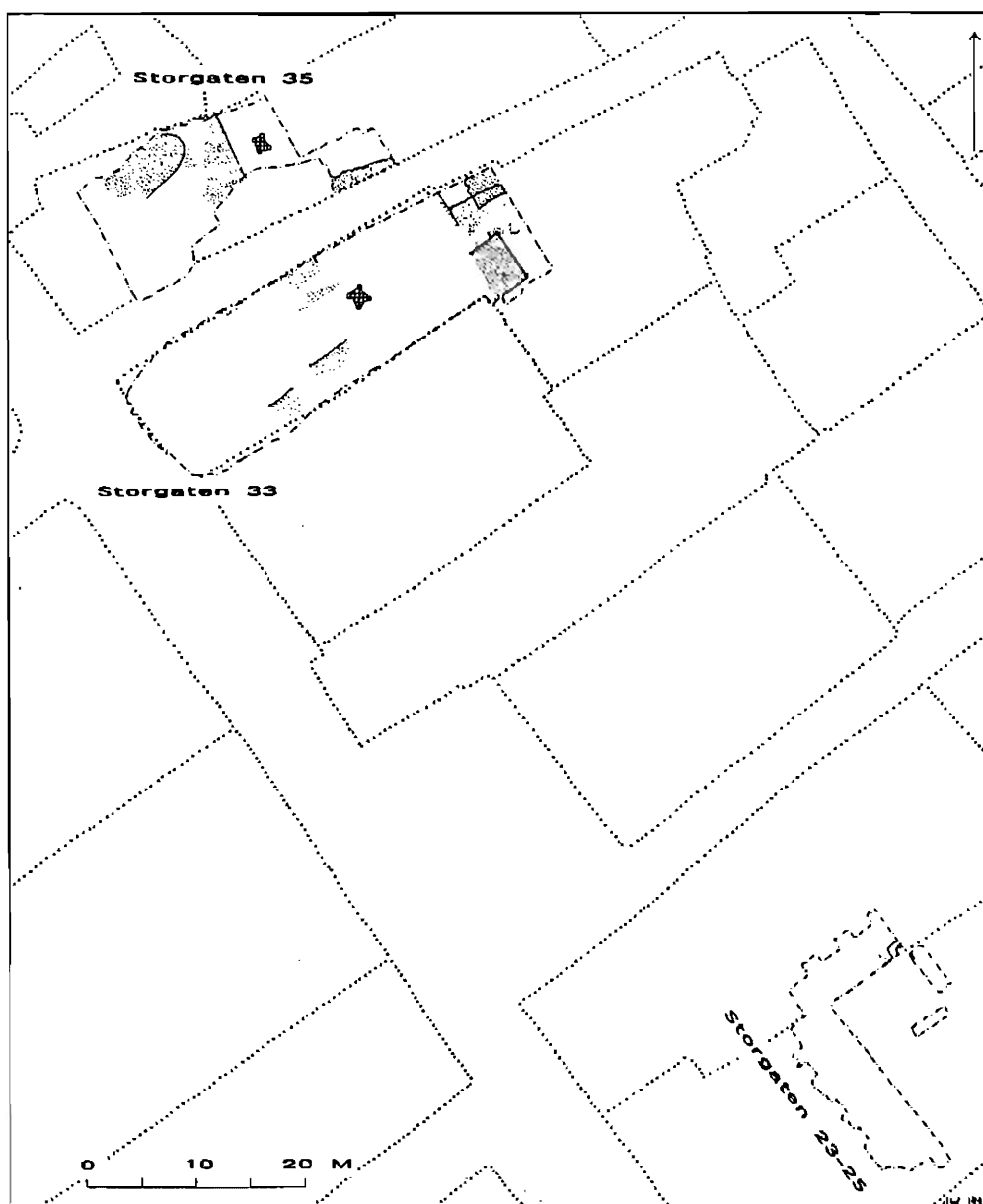

Fig 38b. Udgravningerne i Storgaten 23-25, 33 og 35-37: Spor af bygninger og brønde.

Husresterne er så få og dårlige, at de med få undtagelser ikke skal omtales her. Blandt sporene bør nævnes fundet i Storgaten 35 af en vægggrøft og et ildsted (fase 2), der er blevet tolket som et hus fra vikingetiden med omtrent oval grundplan og gavlen til vandet.¹¹⁸ I samme felt er afdækket to laftehuse ud til passagen (fase 5 og 7). Videre kan fremhæves to tydelige bygninger i Storgaten 33 (fase 3) på hver side af midtpassagen. Alle de middelalderlige træbygninger er orienteret som passagerne og renderne, altså omtrent nordøst-sydvest. Området synes intensivt udnyttet, men sporene tillader ikke at bestemme gårdenes plantyper.

To brønde blev fundet i henholdsvis Storgaten 33 (fase 4) og 35 (udenfor fase), den førstnævnte i skiftesværk, den sidstnævnte i laft med en underdel af sten. De ligger lige langt fra Storgaten og begge omtrent midt på de kendte tomter.

Der er ikke foretaget ændringer i bebyggelsens retning, men utvivlsomt i selve mønsteret. Altså, enten er en dobbeltgård blev reduceret til en (eller to) enkeltgård(e), en nordre og søndre del - eller to smalle gårde er blevet samlet til en lidt bredere. Og omtrent samtidigt er passager blevet enten opgivet eller flyttet. I Storgaten 33 blev området for midtpassagen således bebygget. En bygning i Storgaten 35 synes at kollidere med Tjømegaten. Enten er bygningen (fase 7) fejltolket, eller så er Tjømegaten sen i sit nuværende forløb, ihvertfælde senere end ca 1250. Sidst bør det fremhæves, at med tanke på udstrækningen af St Maria kirkégård må Storgaten 35 være stedet for den middelalderlige Jonsgård.

Skal vi nu kort sammenfatte vore iagttagelser mellem Olavsklosteret og Torvet, så finder vi passager, grænselinjer og bebyggelse, som passer vel med den senere kendte topografi. De langsmalle tomter med tætte og regelmæssige rækker af huse påmindrer os om, hvad vi fandt nedenfor Storgaten. Og både ovenfor og nedenfor Storgaten finder vi, at smalle tomter blev lagt sammen til større. Området mellem Olavsklosteret og Torvet samt langs bryggen har således samme topografiske karakter.

Ovenfor Torvet

I et område afgrænset i syd af Torvet med Mariakirken, i vest af Peterskirken, i nord af Fischers "Dam" samt i øst af Gråbrødre klosteret og Haugar er foretaget flere arkæologiske undersøgelser (fig 39), som her skal vurderes samlet. Udgravningerne var temmelig små til areal, kulturlagene tynde og konstruktionerne få. Sporene tilhørte overvejende tiden ca 1150-1400.

I kvarteret mellem Torvgaten og Kamme­gaten blev mindre udgravninger og overvågninger foretaget i årene 1976-82, ialt ca 225 m². I Torvgaten 2 i 1976, ud for Kamme­gaten 5-7 i 1977, i Torvgaten 6 og på baggården til Kamme­gaten 7 og Torvgaten 6 i 1978 og i Baglergaten 1 i 1980. Velkendt for skriveren er udgravningen på ialt 79 m² i Kamme­gaten 10 i 1981. Samme år blev Øvre Langgate 57 og 59 hærget af en forrygende brand. Inden nybyggeriet blev dele af tomterne, ialt 259 m², undersøgt i 1982. Alle disse udgravninger er blevet præsenteret i rapporter, og de er også delvist blevet bearbejdet i flere artikler.¹¹⁹

¹¹⁸ Eriksson i Tjeldvoll 1990 bilag 3

¹¹⁹ Brendalmo 1979, 1982, 1986a, Lindh & Wienberg 1982, Flodin m fl 1983, Wienberg 1983, Eriksson 1986 s 78, 80

Fig 39. Bebyggelsen "Ovenfor Torvet" ifølge Axel Magnus kort 1868 med tomterne og udgravningsfelterne i Øvre Langgate 57-59, Torvgaten 2 og 6, Kammegaten 5-7 og 10 samt Baglergaten 1 markeret.

Jan Brendalmo har hævdet, at området ovenfor Torvet udgjorde en topografisk og funktionel udkant af selve middelalderbyen. Her var fundene færre og sparsomme, udnyttelsen af tomterne mindre intensiv og retningen lidt anderledes. I modsætning til Tønsbergs "vestkant" med tætte rækker af købmandsgårde ned til vandet var byens "østkant" for arbejdsfolk og fattige. Brendalmo nævner også gårdene, kendte fra skriftlige kilder, som kan have ligget her oppe - Einarsgården, Kamben, Musan og Ogmundergården. De fremgravede spor kan have tilhørt én eller flere af disse navngivne gårde.¹²⁰

¹²⁰ Brendalmo 1979, 1982, 1986c

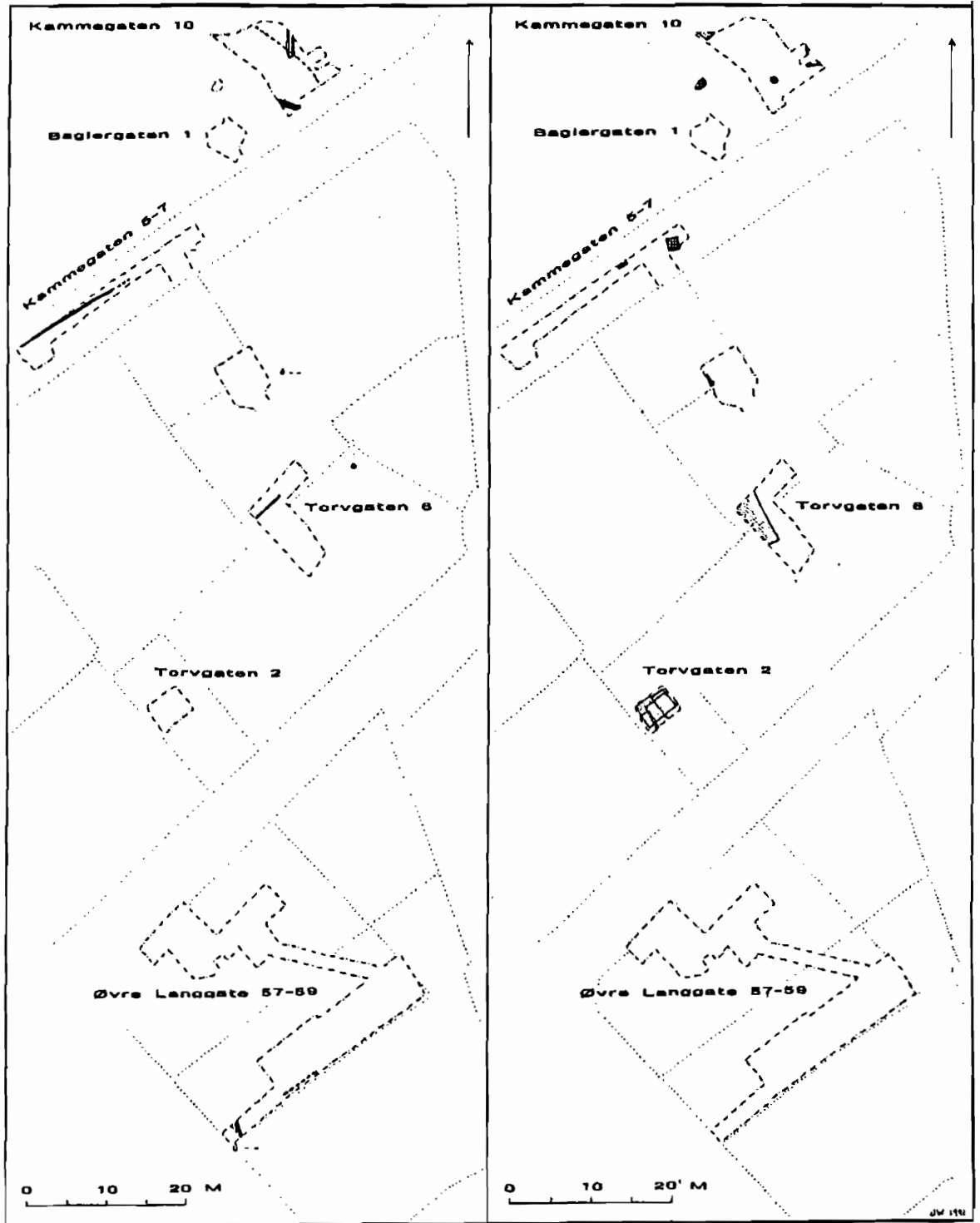

Fig 40. Udgravningerne i Øvre Langgøte 57-59, Torvgaten 2 og 6, Kammegeaten 5-7 og 10 samt Baglergaten 1: Grøfter, fletværksrender, gærder og passager; Spor af bygninger og brønde.

Der er ikke fundet sikre spor af gader ovenfor Torvet. En smal plankevej i Kammegeaten 10 (fase 5) skulle hjælpe færdslen i et fugtigt område, der også blev dræneret med grene og sand (fig 40). Derimod er der flere indikationer på tomtegrænser.

og
10

isk
ar-
I
til
så
en,
én

I Øvre Langgate 57 blev således på omtrent samme sted fundet en rende (fase 3) og en spinkel stolperække (fase 4), der kan have afgrænset tomten mod det Øvre Stræde. Og vinkelret herpå fandtes en vægrende eller grøft (fase 1), som kan have afgrænset tomten mod Øvre Langgate 55. I Torvgaten 6 blev en rende (fase 4) afdækket, netop hvor vi 1867-68 finder en tomtgrænse. Ude i gaden ved Kamme-gaten 5-7 fandtes en fletværksgrøft over en strækning af 15 m og i forlængelse heraf en stolperække fra et gærde eller bygning.¹²¹ Endelig fandtes i Kamme-gaten 10 dele af et mere end 11 m langt raftehegn (fase 3) vinkelret på gaden. Her var også en plankedækket fletværksgrøft (fase 4) orienteret øst-vest.

De dårlige bevaringsforhold i Øvre Langgate 57-59 tillader ingen sikre rekonstruktioner af den middelalderlige bebyggelse. I Torvgaten 2 fandtes 4 laftebygninger (fase 1-4) over hinanden med omtrent samme orientering, men lidt forskellig placering. I Torvgaten 6 fandtes to bygninger, en noget usikker stolpebygning (fase 1) og en laftebygning på syldsten (fase 2), der tidligere fejlagtig er blevet tolket som en stald. Begge disse bygninger lå med en anden orientering end renden i feltet og de senere kendte tomtegrænser. I Kamme-gaten 10 blev afdækket hjørnet af en laftebygning (fase 3), der havde samme retning som raftehegnet i feltet. En stolpebåret bygning (fase 5) viser sammen med plankevejen og fletværksgrøften en ændring i bebyggelsens orientering.

Fletværksbrønden (fase 1) i Kamme-gaten 10 er C14 dateret til AD 881-984. Den kan således tilhøre en ældre gård før byens tilkomst. I Baglergaten 1 blev fundet dele af en middelalderlig stavværksbrønd, i Kamme-gaten 5-7 to middelalderlige bulværksbrønde og på gården til Kamme-gaten 7 og Torvgaten 6 yderligere to bulværksbrønde fra nyere tid.

Vi finder, at sporene af middelalderens grænser og bebyggelse ovenfor Torvet viser omtrent samme retning som de senere kendte tomtegrænser. I Øvre Langgate 57, Torvgaten 6 og Kamme-gaten 5-7 sammenfalder delvist grænserne. Hegnet i Kamme-gaten 10 passer også ind i dette mønster. Sporene tillader næppe rekonstruktioner af de enkelte tomter, men vi kan notere en afstand på ca 33 m mellem grøfterne i Torvgaten 6 og Kamme-gaten. Og de små og spredte felter hindrer iagttagelser om tomternes udnyttelse og gårdenes udformning.

Området ovenfor Torvet viser imidlertid nogle påfaldende forandringer. I Torvgaten 6 lå grøften og den senere kendte tomtegrænse således skråt hen over de ældre bygningsfaser. Her antydes en regulering, og måske også opdeling, i 1200-årene af et tidligere mere ekstensivt udnyttet område. Og i Kamme-gaten 10 var det tværtom. Det ældre hegn og laftebygningen fra 1200-årene passer til forløbet af Kamme-gaten, men brydes af fletværksgrøften, plankevejen og stolpehuset fra ca 1300 og senere, der har en helt anden retning. Vi kan altså sporadisk påvise en diskontinuitet ovenfor Torvet i grænserne, orienteringen og udnyttelsen.

Ved Peterskirken

Fem større arkæologiske undersøgelser (fig 41) fordelt på flere delfelter er blevet gennemført omkring den forsvundne Peterskirke i årene 1971-85. Udgravningerne indrammes af Storgaten, Møllegaten, Kong Sverres gate og Tollbodgaten. Området tilhører middelalderbyens udkant ovenfor Torvet og Storgaten, delvist på bagsiden

¹²¹ Med henvisning til iagttagelser i Storgaten 24-26 og Baglergaten 2-4 blev fletværksgrøften i Kamme-gaten 5-7 ikke tolket som en grænse, men som midtaksen i en ejendom jfr Brendalmo 1986a s 32ff

af Peterskirken. Sporene er fra ca 1100 og til nutiden.

I Storgaten 47, også kaldet Forende Liv-tomten, blev ca 300 m² undersøgt i 1971-72 og i Baglergaten 3 i 1979-80 ialt 110 m². Tønsbergs hidtil største udgravning var 1981-82 i Baglergaten 2-4 med 725 m², hertil kommer et mindre felt på 50 m² ude i Møllegaten. I Tollbodgaten 9-11 og Øvre Langgate 65 blev efter nedrivningen af bykernens eneste Kino undersøgt 3 felter i 1983 på ialt 141 m². Da har vi set bort fra arealet på ca 500 m² under selve biografen, hvor kulturlagene var fjernet. Endelig blev i Øvre Langgate 65-67 i 1985 undersøgt 416 m² fordelt på 3 felter. Sammenlagt omfatter udgravningerne således ca 1740 m².

Fig 41. Bebyggelsen "Ved Peterskirken" ifølge Axel Magnus kort 1868 med tomterne og udgravningsfelterne i Storgaten 47, Baglergaten 3, 2-4, Møllegaten, Øvre Langgate 65-67 og Tollbodgaten 9-11 markeret.

Udgravningernes bevaringsforhold og karakter varierede væsentligt. I Storgaten 47 var kulturlagene dybe, men undersøgelsen kunne ikke føres til bunds i hele feltet. Baglergaten 3 var en vanskelig undersøgelse i vinterhalvåret delvist indendørs i en kælder, delvis ude under telt, og med dårlige bevaringsforhold. Den store udgravning i Baglergaten 2-4 havde ikke helt så tykke kulturlag, som nede ved bryggerne, men overvejende gode bevaringsforhold. Den sydøstlige del af feltet blev dog undersøgt gennem vinteren, både under telt og i det fri, under tvivlsomme forhold. Feltet ude i Møllegaten var præget af forstyrrende nedgravninger. Undersøgelserne i Tollbodgaten 9-11 og Øvre Langgate 65-67 derimod afveg fra de øvrige felter, da de mest berørte rester af Peterskirken, dens kirkegård med begravelser og mur. Fælles for alle undersøgelser er dog, at her findes færdige udgravningsrapporter.¹²²

Sydøsthjørnet af Peterskirkens kor blev afdækket i 1930 af Gerhard Fischer og Cato Enger i Øvre Langgate 65. Og vestpartiet af skibet blev overraskende påtruffet i 1972, fremgravet, nedtaget og delvist rekonstrueret på Vestfold Fylkesmuseum. De ældre undersøgelser af Peterskirken, som her ikke skal inddrages, er sammen med de nyere, vurderet i en egen rapport.¹²³

Flere af udgravningerne er blevet præsenteret i spredte artikler¹²⁴ Og undersøgelsen i Baglergaten 2-4 blev hver uge omtalt i pressen, hvilket resulterede i den populære bog "Funn fra en utgravning" (1982) af Jan Brendalmo og Jan Lindh.¹²⁵

Baglergaten 2-4 er også tyngdepunkt i det igangværende projekt "Nordre bydel". Projektet er led i en topografisk præsentation af Riksantikvarens undersøgelser siden 1970'erne. Bydelen begrænses af Torvgaten, Anders Madsens gate og Øvre Langgate. "Nordre bydel", der ligger udenfor middelalderbyen, som Fischer rekonstruerede, følger i forlængelse af Jan Brendalmos artikler om Tønsbergs fattige "østkant" og fokuserer på Peterskirken med dens begravelser, områdets særegne bebyggelse, især sporene af metalhåndværk samt byhalvøens forhistoriske udvikling.

Kort beskrevet skulle området ovenfor Peterskirken vise spor af bebyggelse fra 1100-årenes slutning og frem til 1400-årenes begyndelse. I forhold til bebyggelsen nede langs bryggen var retningen her anderledes, tomterne bredere og større, udnyttelsen mindre og gårdstyperne mere varierede. I Baglergaten 2-4 skulle således findes ikke blot dobbeltgården, men også "klyngegården" og "den åbne gård". Bebyggelsen i "Nordre bydel" skulle også afvige ved et påfaldende indslag af smedehåndværk i overensstemmelse med smedebodernes omtalte placering ovenfor Laurentiuskirken "a Vollum vppi", altså oppe på/ved volden (Jfr B 19, 43).

Ikke at glemme, her lå Peterskirken, som formodentlig blev udbygget fra en trækirke i 1000-årene til en romansk stenkirke engang i 1100-årene. Stenkirken fik en gotisk korudvidelse. Kirken blev anlagt hen over en ældre profan bebyggelse, der desværre er næsten ukendt. Og kirkegården blev udvidet i flere etaper mod nord, hvor der tidligere stod huse. Senest ved bybranden eller reformationen 1536 blev sognekirken lagt øde og begravelserne ophørte.

I hovedlinjerne viste bebyggelsen her kontinuitet, mens de enkelte gårdsgrænser

¹²² Brendalmo 1983, 1986b, Flodin & Runeby 1986, Blohmé & Runeby 1986, Eriksson 1990

¹²³ Brendalmo 1989

¹²⁴ Tollnes 1973, Eriksson 1979, 1986 s 74f, 81, Brendalmo & Lindh 1982b, Brendalmo 1982, 1986c

¹²⁵ Brendalmo & Lindh 1982a

kunne flytte og bygningerne skifte plads fra fase til fase. Ind i 1400-årene, eller senest ved branden 1536, brydes kontinuiteten, da bebyggelsen forsvinder. Først herefter forlænges Øvre Langgate, eller Øvre Stræde, mod vest hen over kirkegården. Og på kirkens grund blev opført en hestemølle. Resten af området henhører som haver og åben mark frem til slutningen af 1700-årene, da byen atter ekspanderer. Trods alle forandringer finder vi adskillige steder, hvor middelalderens passager, grøfter og render sammenfalder med ejendomsgrænserne i nyere tid.¹²⁶

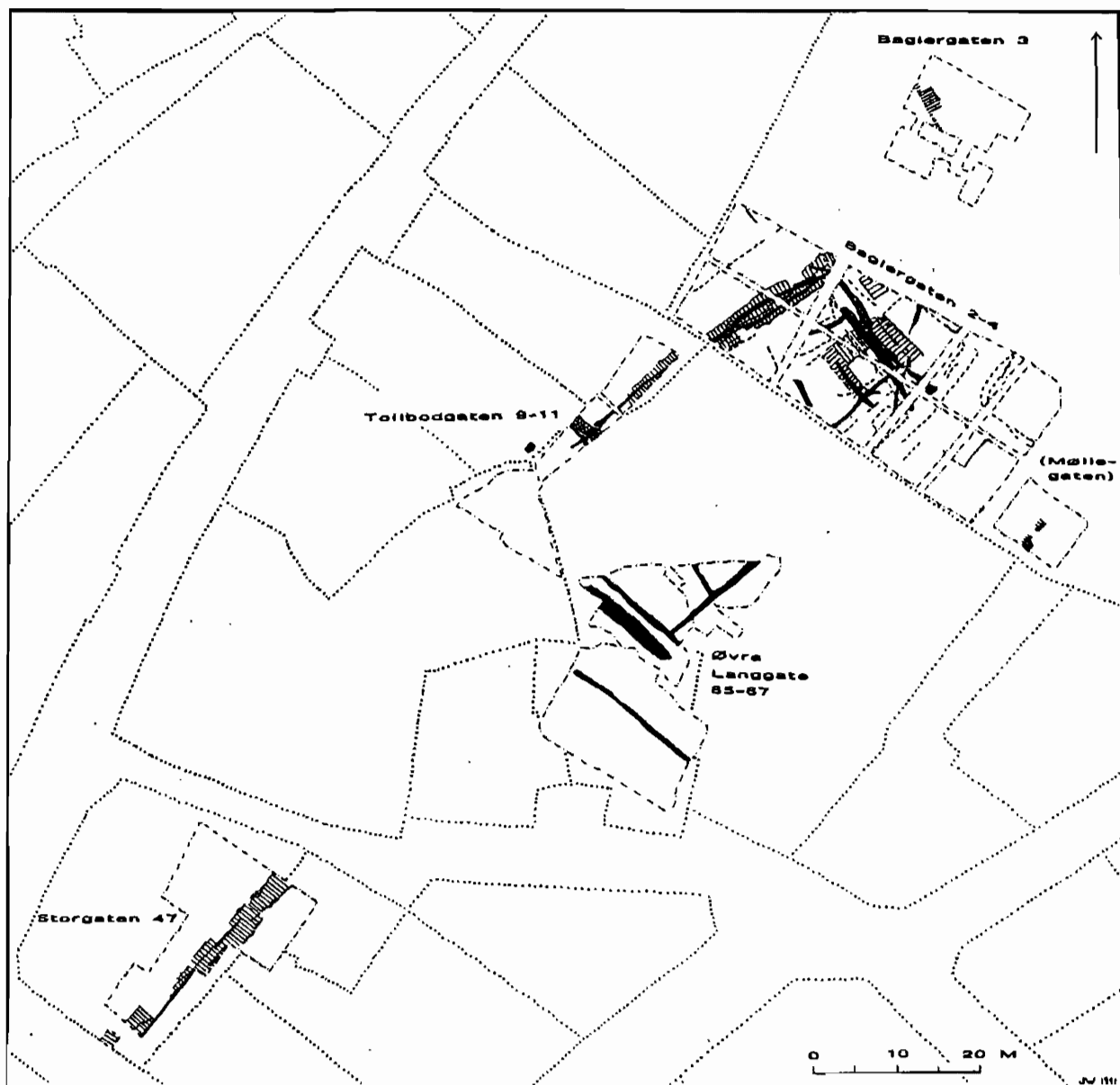

Fig 42a. Udgravningerne i Storgaten 47, Baglergaten 3, 2-4, Mølle-gaten, Øvre Lang-gate 65-67 og Tollbodgaten 9-11: Grøfter, stenværksrender, gærder og passager samt kirkegårdsmuren.

¹²⁶ Oversigter i Brendalmo 1982, 1986b, 1986c, 1989 især s 28ff, Brendalmo & Lindh 1982a, Wienberg 1991a s 26ff

n
e
r
e
d
t
e
:
e
d
e

g
l
e
s
er

z
n
s
re
r-
te
m
r,
r-

ra
en
e,
le
ne
ag
ng
9,

en
fik
se,
od
36

ser

Nu til de konkrete arkæologiske spor, først de mindre udgravninger og passagerne (fig 42): Midt ned gennem feltet i Storgaten 47 løb "Kirkepassagen" med adskillige faser over hinanden (niv II-X). Den havde samme retning og placering fra 1100-årene til 1400-årene, måske endog til branden 1536. Passagen var ca 1,8-4,0 m bred og overdækkede i 1200-årene en fletværksrende (niv V). Den havde retning mod Peterskirkenes vestportal og er hidtil blevet opfattet som en almenning, selv om bredden lige så godt kunne antyde en veit. Og ude ved Storgaten er i et lille "kighul" afdækket passager over hinanden (niv II-VII), der er blevet tolket som spor af det middelalderlige Langstræde.

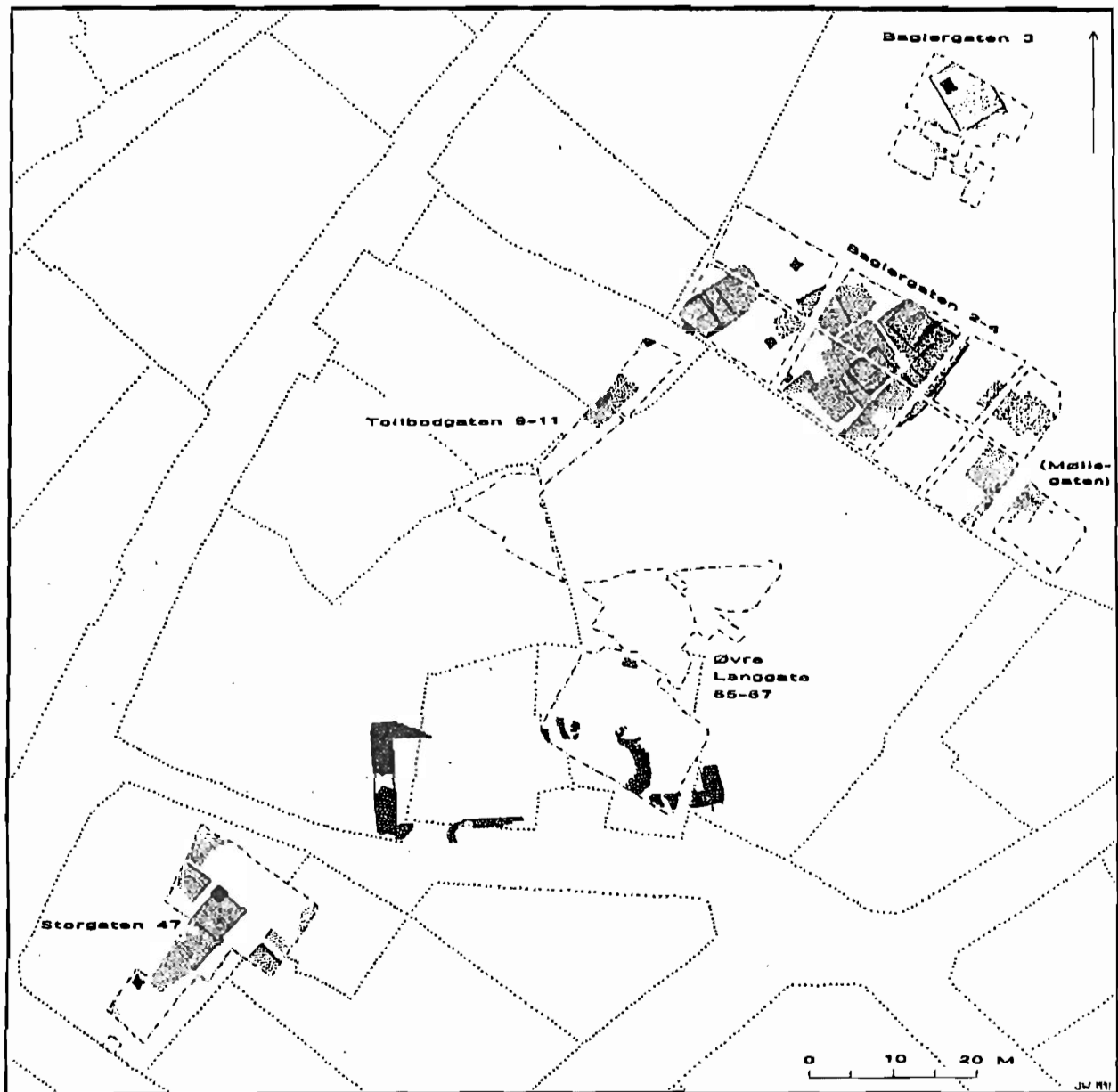

Fig 42b. Udgravningerne i Storgaten 47, Baglergaten 3, 2-4, Møllegaten, Øvre Langgata 65-67 og Tollbodgaten 9-11: Spor af bygninger og brønde samt Peterskirken.

Ned gennem feltet i Tollbodgaten 9-11 i nordøst-sydvest løb en ca 1,4 m bred "Nordpassage" (fase 3-4a), som genfindes i Baglergaten 2-4. At dømme efter bredden var det en veit. Og i Baglergaten 3 er rester af en passage (fase 5) i nordnordvest-sydsydøst, altså vinkelret på nordpassagen.

Kirkepassagen, eller den såkaldte almenning, har utvivlsomt fungeret som grænse. Allerede i 1000-årene, før anlæggelsen af passagen, fandtes her en rende og et fletværk (niv I), der kan tolkes, ikke som del af en bygning, men som en fletværksrende.¹²⁷ Efter passagens ophør var her en ejendomsgrænse mellem Storgaten 45 og 47 helt frem til 1971 og ihvertfælde i 1700-årene tillige sognegrænse mellem Lavrentiuskirken og Mariakirken.¹²⁸

Det er blevet forsøgt at rekonstruere en tomt mellem Tollbodgaten, passagen i Storgaten 47, kirkegården og Storgaten med målene ca 17 x 32 m eller ca 550 m².¹²⁹ Men selv forudsat at Tollbodgaten havde en middelalderlig forgænger, kan vi næppe tillade os en rekonstruktion, da vi ikke kender tomternes bredde i området.

I Øvre Langgate 65 og 65-67 er fundet flere grænselinjer ældre end kirkegården. Grøfter, der kan have afgrænset tomter, løb i nordvest-sydøst og nordøst-sydvest (fase 2a-3). Og vi kan følge kirkegården i tre etaper: Den ældste kirkegård blev begrænset af en fletværksrende (fase 3a) i nordvest-sydøst. Den yngre udvidede kirkegård blev afgrænset af en bred grøft (fase 3) med samme retning. Den yngste kirkegård var indrammet af en mur fra ca 1250, hvor partier nær hjørnet i nord er påtruffet i Tollbodgaten 9-11 (fase 5). Ned gennem feltet i nordøst-sydvest blev her også afdækket en grøft (fase 2), som løb under Nordpassagen. Grøften bør markere en tidlig tomtegrænse, lige som her løb en ejendomsgrænse i nyere tid. Endelig er det i Baglergaten 3 alene passagen (fase 5), som kan indicere en tomtegrænse, da dråbefald, grøfter og render savnes.

På begge sider af Kirkepassagen i Storgaten 47 lå husene tæt i rækker som enkeltgårde. De øvrige felter er for små og forstyrrede til at bebyggelsens tæthed og gårdenes plantyper kan fastlægges: I Øvre Langgate 65 var svage spor af bygninger (fase 3-4) ældre end kirkegårdens udvidelse. I feltet i Tollbodgaten 9-11 er afdækket rester af laftebygninger (fase 2, 4a) langs med grøften/passagen. Bebyggelsen ophører, da området inddrages til kirkegård (fra fase 5). Og i Baglergaten 3 blev afdækket spor af flere laftebygninger (fase 2a-b, 4-5) orienteret nordnordvest-sydsydøst, altså omtrent som nord i Baglergaten 2-4.

Endelig til områdets brønde: I Storgaten 47 er fundet to brønde, nemlig én i bulleteknik (niv IV) og én i lafleteknik (niv X), hvor adgangen kan have været fra den nærliggende passage. I Øvre Langgate 65-67 blev fundet en brønd (fase 5), som tilhører tiden efter kirkegårdens ophør. I Tollbodgaten 9-11 er fundet en brønd med bulvægge (fase 2) nær Nordpassagen. Og i Baglergaten 3 gennemskærer en palisadebrønd (fase 6) en af de ældre bygninger (fase 5) og viser således en ændret udnyttelse af området.

Hvor vi hidtil har præsenteret de mindre undersøgelser ved Peterskirken, er det nu sent omsider tid for den vigtigste: Efter opfordring vil Baglergaten 2-4 i det følgende blive gennemgået en smule mere detaljeret end de øvrige udgravninger. Skalaen, som vi hidtil har arbejdet med, er for grov for at vi her skal kunne kort-

¹²⁷ Jfr Brendalsmo 1989 s 47

¹²⁸ Jfr Wienberg 1991a s 59 fig 34 og Lasse Jansen mundtligt

¹²⁹ Jfr Eriksson m fl 1990 s 134

og
n"
r-
ca
en
en
ed
er

lægge udviklingen. Dertil er Baglergaten 2-4 jo kerne i projekt "Nordre bydel", anledningen til skriverens rapport - både vanskelig og spændende.

Baglergaten 2-4

Som udgangspunkt for en kritisk granskning af udgravningen i Baglergaten 2-4 kan vi sidestille tre forskellige rekonstruktioner af omtrent samme arkæologiske spor (fig 43): Umiddelbart efter feltarbejdets afslutning fremlagde Jan Brendalmo og Jan Lindh i artiklen "Mer om arkeologien i Tønsberg, årene 1979-1982" (1982) en første tolkning (A) af bebyggelsen i 1200-årene. Samme år præsenterede de en lidt anden version (B) i den populære bog "Funn fra en utgravning" (1982). Endelig finder vi i Brendalmos udgravningsrapport (1986) et helt tredje billede (C).¹³⁰

Fig 43. Baglergaten 2-4 i tre forskellige tolkninger af omtrent samme bebyggelse: A i "Mer om arkeologien i Tønsberg" (1982), B i "Funn fra en utgravning" (1982) og C i rapporten "Baglergaten 2-4". Efter Brendalmo og Lindh 1982b, 1982a og Brendalmo 1986b.

¹³⁰ Brendalmo & Lindh 1982b fig 4, 1982a s 9ff, Brendalmo 1986b fig 90 og 92, også 1986c fig 6-7

Inddelingen og nummereringen af bygårdene ændres. Bygård I fjernes, II bliver 1, III bliver 2, og IV bliver 4 og 5 - eller 5 og 4. Passager bliver bygninger. Fletværksgrøfter, hegn og husrester flyttes til andre faser.

De tre tegninger afspejler således forskningens proces og problemer. Feltets hastige og intuitive iagttagelser erstattes efterhånden af mere gennemarbejdede tolkninger. Samtidigt kan vi ikke fornægte indslaget af usikkerhed og vilkårlighed i bearbejdningen. Vi vakler frem og tilbage mellem jævnbyrdige muligheder, men vælger så én løsning. I den arkæologiske rapport præsenteres desværre kun den endelige version, ikke de tidligere forslag.

Hvilken rekonstruktion er da mest overbevisende? Hvor forløb grænserne mellem tomterne? Samlede eller delte passager og render? Hvor mange gårde fandtes på området, og kan vi bestemme deres plantype? For at tolke Baglergaten 2-4 behøver vi erfaringerne fra forskningshistorien, bykortene og brandtaksterne, middelalderens tekster og de andre udgravninger.

Vi skal vurdere to adskilte bebyggelsehorisonter i forhold til rekonstruktionerne i henholdsvis "Funn fra en utgravning" (1982) og udgravningsrapporten (1986). Blandt de mange faser er valgt 3A fra ca 1200 og 8A fra ca 1300. En illustration (fig 44) sammenfører faseplanerne (1 og 4), hvor konstruktionernes numre er markeret, med bogens populære tegninger (2 og 5) og rapportens principskitser (3 og 6).

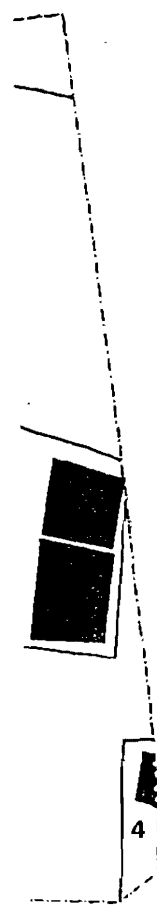
Det er ikke blot de skiftende gårdsnumre som forvirrer. Flere underlige detaljer fremkalder skepsis hos skriveren. Bliver bygård 1 virkelig udvidet til det dobbelte på bekostning af bygård 2 fra fase 3A til 8A, så den får Nordpassagen ned gennem midten og hele to brønde? Hvordan kan rapporten i fase 3A have bygård 2 som en samlet enhed, når den skæres af en dyb grøft (K 438) og utvetydige hegn (K 360, 405, evt 444)? Er det da ikke mere rimeligt med to gårde, som i den ældre tolkning? Udvides bygård 2 på bekostning af bygård 3, så delingen i nord-syd forskydes øst ud af feltet? Og hvordan skal vi forklare gårdenes skiftende eksistens og placering længst syd i feltet? Flyttes bygård 4 mod syd eller erstattes rapportens bygård 3 med bygård 5 længere mod syd? Tillader vintergravningen og de ujævne bevaringsforhold her overhovedet en opdeling i bygårdene 3, 4 og 5?

I rapporten beskrives de arkæologiske spor i tre historiske hovedperioder, nemlig forhistorie, middelalder og efterreformatisk, videre i 11 faser, hvoraf de 6 yderligere er opdelt i to underfaser. Ifølge Brendalsmo skulle da den middelalderlige bebyggelse, når det gælder strukturen af passager og ejendomme, kunne opdeles i to perioder, der dækker henholdsvis fase 2-3 og 4-9.¹³¹ Fase 3A og 8A, som vi her har anvendt som eksempel, skulle altså repræsentere to forskellige strukturer.

Rapportens periodisering er uheldig, da den benytter alméne historiske kategorier, skabt for helt andre problemer, og da markante forandringer sker mellem underfaser. Istedet vil skriveren impressionistisk periodisere efter feltets egne tendenser. Udgangspunkt bliver bebyggelsen i udgravningens midterste del med de tætteste og bedst bevarede spor. De afgørende brudflader er her tilkomsten af fase 2A, 3B og 6A. Vi kan nu opdele bebyggelsen i 7 hovedperioder: I - fase 1, før ca 1150; II - fase 2A-3A, ca 1150-1200; III - fase 3B-5, ca 1200-1250; IV - fase 6A-9B, ca 1250-1325; V - fase 10, ca 1325-1450; VI ca 1450-1800; VII - efter 1800.

¹³¹ Brendalsmo 1986b s 6ff, 37ff

1
r
g
n
t
g

i
i
2

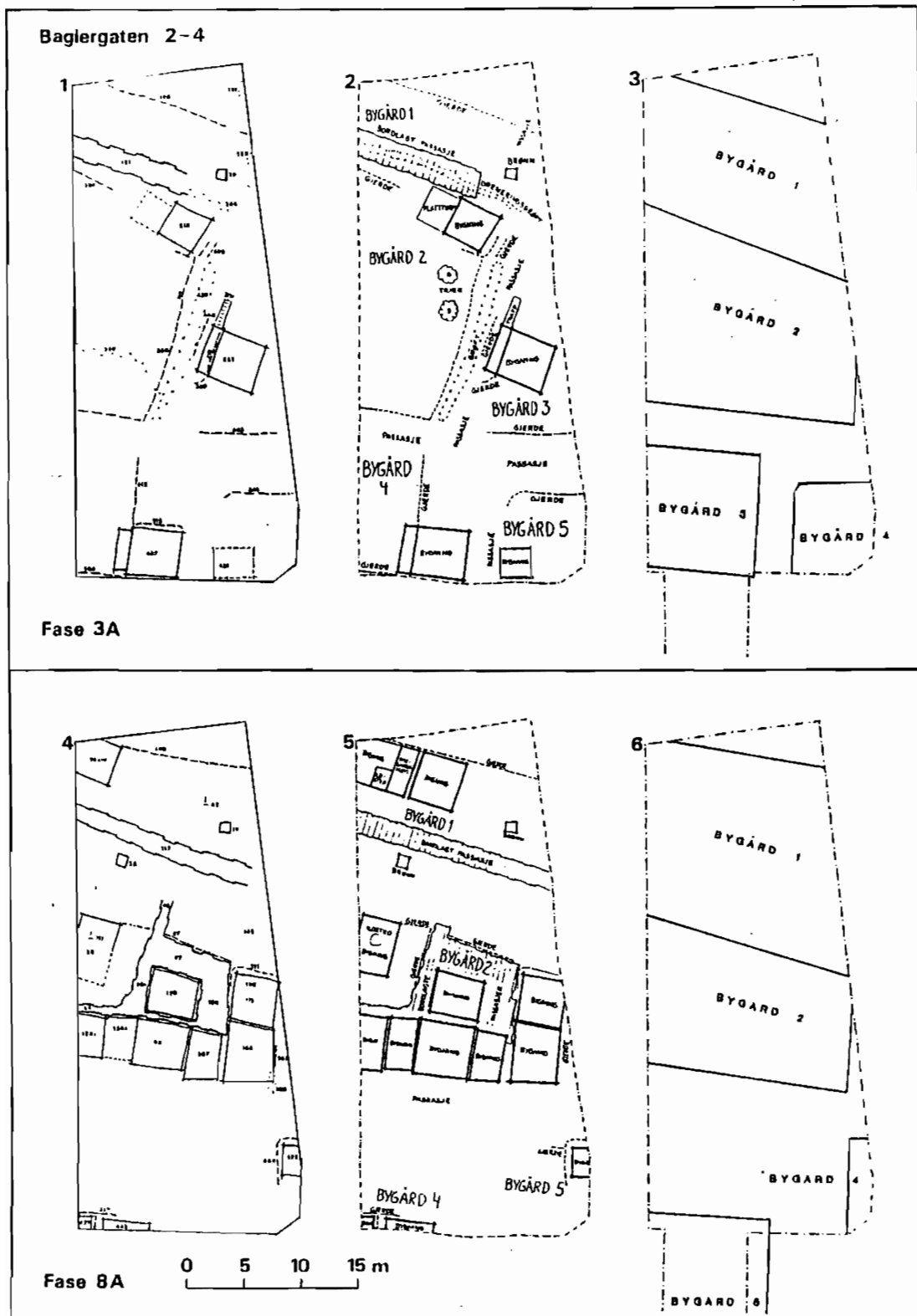

Fig 44. Baglergaten 2-4 med faserne 3A og 8A samt to forskellige tolkninger af deres inddeling i gårde, nemlig i henholdsvis den populære "Funn fra en utgravning" (1982) og selve udgravningsrapporten (1986). Efter Brendalmo & Lindh 1982a, Brendalmo 1986b.

Længst nord i feltet løb i perioderne I-III (fase 3A-8A) et gærde i nordvest-sydøst, der må have fungeret som tomtegrænse. Gærdet er også påtruffet ude i Baglergaten.¹³² Syd om gærdet løb parallelt og omtrent samtidigt (fase 3A-9A) den såkaldte Nordpassage (fig 45), som vi også fandt i Tollbodgaten 9-11. Den plankelagte passage havde en bredde af ca 1,5-2,5 m og bør altså beskrives som en veit. Den overdækkede en grøft (fase 2B-3B) og var senere kantet af en fletværksrende (fase 4A-B). Med sin stabile retning og placering må Nordpassagen også have markeret en tomtegrænse.

Fig 45. Baglergaten 2-4 med hovedperioderne II ca 1150-1200 (fase 2A-3A), III ca 1200-1250 (fase 3B-5) og IV ca 1250-1325 (fase 6A-9B). Markeret er passager, grøfter, fletværksrender, bygninger, brønde og enkelte gruber.

Midt i feltet, i nordvest-sydøst, skulle ifølge rapporten have løbet en fægade eller "Midtpassage" (fase 2A-3A). Muligheden for husdyr at passere mellem hegnene og den markante grøft, der udgår fra en stor sten, er imidlertid begrænset. Her er simpelthen for smalt og farligt. Grøften, fletværksrenden og gærdene, som vi finder her i periode I-II (fase 2A-5), og måske i III (fase 7), er derimod så markante, at de udiskutabelt må have adskilt to tomter.

Det ubebyggede område i nordøst-sydvest gennem feltet syd for bygård 2 kan

¹³² Jfr arkivrapport ved Brendalmo maj 1980

tolkes som en ikke-plankedækket Søndre passage. Platformen til bygård 2 og 4, fraværet af bygninger, fletværksrendens udløb (fase 3B-5), kulturlagene, latrinerne, affaldet og de botaniske analyser¹³³ peger mod et ubebygget og sumpet område. Passagen blev måske anvendt, når husdyr skulle op til Fischers "Dam" (fig 4).

Ude i Møllegaten blev i periode I (fase 2) afdækket en uregelmæssig stenlægning, som kan have fungeret som vadested eller foring i en mølledam, og et spinkelt gærde. Senere i periode II-III (fase 4-6) blev her påvist en passage i nordvest-sydøst over en eller flere fletværksrender. Denne "Møllepassage" løb netop, hvor vi nyere tid havde en ejendomsgrænse, og den bør også i middelalderen have delt to tomter.

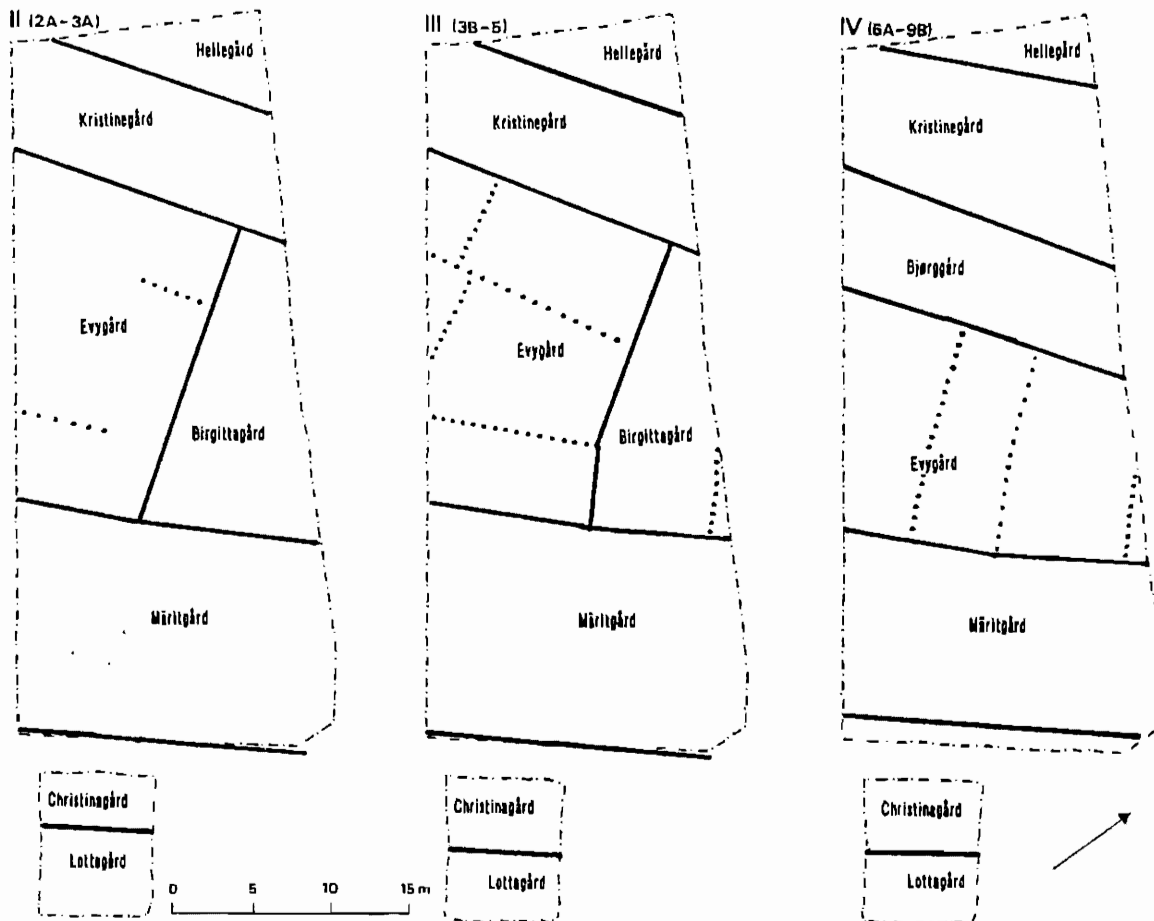

Fig 46. Baglergaten 2-4 med skriverens forslag til rekonstruktion af bygårdene i tre hovedperioder: II ca 1150-1200 (fase 2A-3A), III ca 1200-1250 (fase 3B-5) og IV ca 1250-1325 (fase 6A-9B).

Skriveren skal nu fremkaste et nyt forslag (fig 46) til inddeling i tomter eller gårde i Baglergaten 2-4. For ikke at forvirre yderligere vil gårdene hverken blive benævnt med cifre eller bogstaver. I lighed med Gamlebyen i Oslo vil de blive opkaldt efter personer. Og for ikke at forveksle middelalderens og vore moderne gårdsnavne vil de få kvindenavne.

¹³³ Jfr Griffin og Foldøy's bilag i Brendalsmo 1986b

Vi kan rekonstruere højst 7 gårde samtidigt i området: Længst i nord Hellegård, der vist forblev ubebygget i vort udsnit. Hellegård blev afgrænset fra Kristinegård ved et gærde. Kristinegård rummede en husrække i periode III-IV (fase 4A-9A), videre Nordpassagen og en brønd. Gården har antagelig fortsat ind i feltet Tollbodgaten 9-11. Syd for Kristinegård finder vi i periode II-III to store tomter.

Evygård og Birgittagård adskilles indbyrdes af grøfter, senere en fletværksrende samt flere gærder. Både Evygård og Birgittagård rummer i periode II-III spredte bygninger langs grænserne, som ikke danner noget klart mønster. Med periode III ser vi flere usikre grænselinjer indenfor Evygård og Birgittagård, som kan markere en opdeling mellem funktioner og brugere. I periode IV udskilles Bjørggård som en egen enhed, men forbliver ubebygget på nær to brønde. Eller findes Bjørggård helt fra den første tomteinddeling i periode I (fase 2A)? Birgittagården opgår i Evygård eller flyttes mod nordøst. Evygård er tæt bebygget i periode IV, men passager, fletværksrender, gærder og dråbefald antyder en yderligere opdeling.

Syd for Evygård og Birgittagård kan vi rekonstruere en tomt gennem periode II, III og IV, som vi kalder Märitgård. Grænsen markeres af gærder, husvægge og kanten af en platform. Indenfor Märitgård finder vi området for den Søndre passage, flere bygninger og hegn. Udnyttelsen tyder på et baggårdsareal, der kan have været opdelt funktionelt. Vi må dog forvente at bygninger og hegn, som tilhørte Märitgård forsvandt med en kælder ud til Møllegaten. I syd blev tomten afgrænset af et gærde, en husvæg og måske et dråbefald.

Syd for Märitgård finder vi i periode II-IV de svage spor af Christinagård og Lottagård, der blev indbyrdes adskilt af et gærde og senere Møllepassagen med fletværksrender. På Christinagård fandtes en husrække, mens bebyggelsen på Lottagård forbliver usikker.

Er dette hovedgrænserne i bebyggelsen, så finder vi dog talrige andre linjer, der er vanskelige at tolke. Nogle grøfter og render havde måske alene til opgave at drænere indenfor tomten. Nogle hegn skulle stabilisere jorden ind til husene. Andre skulle holde børnene inde på gården, adskille mennesker og dyr, måske hindre grisene i at rode i latrinen. Mens atter andre kunne markere kortvarige afstykningsforbindelse med arv, salg eller udlejning. Især de mange grænselinjer indenfor Evygården er besværlige. Her behøver vi nye studier i feltdokumentationen og genstandsfundene.

I udgravningsrapporten viser en tabel bygårdenes bredde.¹³⁴ Med den nye inddeling, må vi revidere målene. Vi får delvist nye størrelser, som varierer indbyrdes og forandres gennem tiden, men noget mønster kan vi ikke iagttage (tabel 4).

Kirkegården har definitivt begrænset tomternes udstrækning mod vest. Hvis Evygård i sin første fase har strakt sig helt frem til kirkegårdens brede grøft (fase 3), har tomten haft en længde af ca 40 m. I Periode I bliver Evygårds areal da ca 800 m².

Hvilke gårdtyper fandtes så repræsenteret i Baglergaten 2-4? Skriverens inddeling af bygårdene ændrer billedet, da plantyperne bestemmes ved at vurdere grænser, passager, bygninger og brønde i forhold til hinanden. Men vi må hele tiden være opmærksom på de ujævne bevaringsforhold, der tvinger os ud på hypotesernes overdrev, hvor vi rekonstruerer eller ekstrapolerer fra svage spor.

¹³⁴ Brendalsmo 1986b s 43

Tabel 4: Bygårdenes omtrentlige bredde i meter i Baglergaten 2-4 (målt efter udgravningsrapportens faseplaner)

BYGÅRD	PERIODE II	PERIODE III	PERIODE IV
Hellegård	?	?	?
Kristinegård	6,5	7-9	8-10
Bjørggård			6,5
Evygård	19-22	19-21	11-13
Birgittagård	18-20	18-19	
Märitgård	14	14	12,5
Christinagård	6	7	8,5
Lottagård		?	?

I udgravningsrapporten inddeler Brendalsmo gårdene i tre plantyper: "Dobbeltgården" skulle kendetegnes ved to parallelle husrækker på hver side af en gennemgående passage. "Klyngegården" karakteriseres ved at de funktionelle elementer ligger tilfældigt i klynger omkring flere tun eller gårdspladser. Endelig defineres den "åbne gård" ved at have få og spredte funktionelle elementer og at være klart afgrænset fra andre ejendomme.

Ifølge rapporten skulle da bygård 1 i alle faser (især fase 6A-8A) og bygård 2 en kort tid (fase 3A) kunne beskrives som en "åben gård". Bygård 2 bliver iøvrigt (fase 4-9) karakteriseret som en "klyngegård". Og bygård 5 (fase 4-8) længst i syd skulle have været en dobbeltgård.¹³⁵

Det som i Baglergaten 2-4 er blevet beskrevet som den "åbne gård" er blot den bagerste del af enkeltgårdens tomt, baggården, hvor grænserne stadig er markerede, men bygningerne få. Netop her kan vi forvente at finde brønden, som i rapportens bygård 1, her Kristinegård og Bjørggård. I Kristinegård opfanger vi endog flere af enkeltgårdens bygninger, der pænt ligger på række, mens de øvrige genfindes i Tollbodgaten 9-11. På samme måde kan Märitgård beskrives som en baggård, hvor de vigtigste huse kan have ligget udenfor feltet. Og dobbeltgården i syd, rapportens bygård 5, opløses her i to enheder, Christinagård og Lottagård, hvoraf den førstnævnte kan beskrives som en enkeltgård.

Tilbage er rapportens bygård 2, her Evygård og Birgittagård, der unægtelig er vanskelig at bestemme. Umiddelbart ledes tankerne til dobbeltgården, men vi savner den gennemgående passage. "Klyngegård" kan benyttes som et provisorisk begreb i afventen på et bedre forslag. Måske har vi her afdækket en mere kaotisk udnyttelse af tomten, som er typisk for et område med lejere, boder og håndværk i middelalderbyens udkant. Eller vi har blot besvær med at fastlægge plantypen, fordi vi er usikre på gårdens ydre afgrænsning og indre opdeling.

Vi skal nu afslutte vore iagttagelser ved Peterskirken og Baglergaten 2-4 med en vurdering af området i forhold til bebyggelsen nedenfor middelalderens Langstræde:

På flere punkter finder vi ligheder mellem området oppe ved Peterskirken og nede ved bryggen. I begge tilfælde indledes den middelalderlige bebyggelse med en markering af tomter, som varierer i størrelse indbyrdes, men hvor flere er langsmalle. Ved grænsedragningen anvendes også de samme elementer, altså store sten,

¹³⁵ Jfr Brendalsmo 1986b s 41f

grøfter, fletværksrender, gærder og husvægge. Vi savner blot dråbefald ovenfor Peterskirken, hvor bebyggelsen er mindre tæt. Siden får vi i begge områder smalle plankedækkede passager ledsaget af render, rækker af lafthuse langs passagerne samt brønde. I begge områder leder vi forgæves efter utvetydige dobbeltgårde. Hvor vi nedenfor Storgaten kunne påvise en ekspansion ud i fjorden, får vi ovenfor Peterskirken en samtidig ekspansion på land. Og forandringerne i selve gårdsstrukturen i Baglergaten 2-4, fra periode II til III og IV, kan måske knyttes til udvidelserne af Peterskirken og dens kirkegård på samme måde som Mariakirken kan have påvirket bebyggelsen i Storgaten 33 og 35-37. Endelig finder vi i både nedenfor og ovenfor Storgaten adskillige sammenfald mellem middelalderens grænselinjer og en nyere tids ejendomsgrænser.

Forskelle fremtræder i de lidt afvigende retninger for bebyggelsen. Ovenfor Peterskirken finder vi en lidt anden orientering, som kan skyldes strandlinjens krumning, hensyn til Peterskirken og måske Fischers "Dam". Men snarere end at påvise nogle graders afvigelse burde vi spørge os selv, hvorfor vi dog forventer, at hele middelalderbyens topografi skulle have præcis samme retning, når terrænet varierede og bebyggelsen tilkom over en længere periode.

Forskellen mellem den nedre og øvre bebyggelse er ikke så meget kvalitativ, som kronologisk og kvantitativ. Ovenfor Peterskirken finder vi en lidt senere bebyggelse, der sjældent opnåede samme tæthed, som nær havnen. Hvor tomterne var brede, blev husene ikke tvunget sammen i rækker. Eller dækker vore felter tilfældigvis gårdenes bagside, hvor udnyttelsen var beskedent? Udgravninger som Storgaten 24-26, Nedre Langgate 41 og 45 viser jo typisk frontbebyggelse.

Problemerne med at bestemme gårdenes plantyper skyldes nok, at Baglergaten 2-4 lå i udkanten af middelalderbyen, hvor der hidtil i Norge har været få udgravninger. Vi savner altså erfaringer og begreber. Vi er uvante med en mere åben bebyggelse. Eller så bevæger vi os på baggården, hvor husene er få og de etablerede plantyper uanvendelige.

Evygården synes at vise noget eget. Den store tomt, først med få bygninger, siden tæt med huse adskilte af gærder og render, ligner ikke de andre gårde i Tønsberg. Evygårdens særpræg kan skyldes metodiske problemer med at bestemme, hvad som hører sammen. Eller så har vi her faktisk afdækket noget anderledes, måske et område med lejere og håndværkere. Og her kan vi måske iagttage, de mere kortlivede grænser, som let defineres bort ved de etablerede kriterier for fastlæggelse af tomtgrænser. Dette spørgsmål afgøres imidlertid ikke i studiet af bebyggelsens struktur, men ved at gennemarbejde genstandsfund, som kan fortælle os om husenes funktioner.

Bebyggelsen ovenfor Peterskirken tilkom først ca 1175 og ophørte ind i 1300-årene. Heri adskiller den sig foreløbigt fra resten af middelalderbyen. Og Kirkepassagen forsvinder allersenest med branden 1536 og Peterskirkens nedlæggelse. Men frem til dette tidspunkt finder vi, selv i Baglergaten 2-4, langsmalle tomter, enkeltgårde og en stor grad af kontinuitet, sådan som vi forventer at middelalderbyen skal være udformet. Forskelle mellem "Nordre bydel" og "Søndre bydel" fandtes, men de var altså ikke så store, som vi først kunne tro.

V

oelt-
tem-
nter
eres
klart

2 en
rigt
syd

den
ker-
rap-
dog
rige
en
en i
ård,

g er
i vi
risk
otisk
rk i
æn,

l en
ng-

og
l en
ng-
ten,

5 Grund og gård i Tønsberg

Hvorfor og hvordan

Rapportens sidste sider nærmer sig. Det er tid at gentage og sammenføre de vigtigste iagttagelser fra de tidligere kapitler. Først vil skriveren imidlertid afdække nogle spørgsmål, som arbejdet med rapporten har aktualiseret: Hvorfor egentlig studere middelalderbyens grund og gård? Og hvordan kan, eller måske bør, middelalderbyens grund og gård studeres?

Spørgsmål om vore byers planmønster samt opdeling i tomter, gårde eller ejendomme optræder hyppigt i den historiske og arkæologiske litteratur. Men hvorfor anses emnet for selvklart, afgørende og aktuelt?

Hensigten med at afgrænse tomterne og gårdene har ofte været at få ledetråde til middelalderbyens etablering. Ved at undersøge de ældste spor af bebyggelse skulle det være muligt at afklare det gamle spørgsmål, om byen er selvgroet eller grundlagt. Hvis den ældste bebyggelse har en tilfældig karakter uden tydelige tomter, anses byen for selvgroet. Og hvis bebyggelsen har en regelmæssig karakter med markerede tomtegrænser, anses byen for grundlagt. Hele argumentationen hviler dog på den tvivlsomme forudsætning, at bebyggelsens form entydigt kan fortælle os noget om dens funktionelle indhold og sociale forudsætninger. Samme regelmæssige mønster er jo i Ribe blevet tolket som udtryk for en tidlig kongemagt og i Visby for et kollektiv af handelsbønder.

Middelalderbyens tomter og gårde indgår også som selvskrevne problemfelter i den bebyggelsehistoriske arkæologi. En stor del af forskningen har netop været orienteret mod topografiske emner. Tomterne og gårdene passer videre ind i den udløber af arkæologien, som anakronistisk tolker fortidens spor, som kendte middelalderen kommunale administratører og byplanarkitekter. Arkæologen leder da efter fælles måleenheder og geometriske systemer.

De seneste år, hvor genstandene atter er kommet i fokus, afkræves arkæologen entydige svar på spørgsmålene om bebyggelsens opdeling. For at kunne tolke fundene efterlyses viden om den topografiske kontekst: Hvor løb tomtegrænserne? Er dette to enkeltgårde eller én dobbeltgård? Hvordan afgrænser vi den middelalderlige ejendom?

Arkæologer, som foretrækker tingens lille verden, vil helst arbejde indenfor faste rammer i både tid og rum f.eks. en grav, en kirke eller en ejendom. Men vi kan også vende på arbejdsgangen: Hvad siger de enkelte fund og stratigrafien om opdelingen af det udgravede område? Altså kan vi med hjælp af genstandene og lagene lettere definere tomten, gården eller ejendommen? Eller mere spændende, kan genstandene og lagene vise andre afvigende enheder for menneskernes aktivitet?

Med begreber og definitioner søger vi at gøre det ukendte velkendt. Udgravningens virvar af spor bemestres med opdelinger i kategorier, der i etaper oversættes fra feltets tørre sprog til fænomener kendte i vor egen hverdag. Skift i jordlagene forvandles fra aftryk af en række pindehuller til en grænse mellem to ejendomme. Vi ser, at studiet af tomterne og gårdene egentlig tilstræber at skabe orden i fortiden.

Skriveren skulle netop skabe orden, lidt klare linjer i tolkningen af bebyggelsen i Baglergaten 2-4 i Tønsberg. Opgaven blev efterhånden omformuleret og udvidet

fra feltet i Baglergaten til Nordre bydel, hele Tønsberg og andre kilder. Nok fremlægger rapporten et forslag til inddeling af bebyggelsen i Baglergaten 2-4, men vigtigere end denne "løsning" er måske præsentationen af kilderne og de små iagttagelser undervejs.

Norge besidder et rigt kildemateriale fra de mange og store bygravninger. Men den norske byarkæologi savner oversigter som det svenske Projekt Medeltidsstaden og det danske Projekt Middelalderbyen. Det er vanskeligt at få et overblik over alle byer - eller blot udgravningerne i én by. Hver norsk middelalderby har sin egen forskningsprofil. Afvigelseerne kan inspirere til konkurrence om spørgsmål, metoder og resultater, men hæmmer eller hindrer sammenligningen og syntesen.

Middelalderbyen Tønsberg har et stort potentiale i sine mangeårige arkæologiske undersøgelser, men er uretfærdigt ofte havnet i skyggen af forskningsprojekter i Bergen, Oslo og Trondheim. Foruden at forsøge at løse nogle konkrete problemer har det derfor været hensigten at vise Tønsbergs uudnyttede muligheder.

Afsavnet af tidlige prospekter, bevaret gammel bebyggelse og rigtig store udgravninger bør kunne opvejes af kontinuiteten i byplanen, de talrige skriftlige notitser, de mange mellemstore undersøgelser samt ikke mindst af den endnu upublicerede grøft gennem Nedre Langgate. Præsentationerne af brandtakster, bykort, samtidens tekster og udgravninger, på tværs af bydelene, skulle gerne kunne fungere som en nøgle til middelalderbyen Tønsberg. Og måske kan skriverens spredte synspunkter vække debat og modforslag.

Tomt, gård og ejendom

Den første tid under projektarbejdet blev skriveren forvirret af begreberne tomt, gård og ejendom, som hvirvlede rundt i faglitteraturen og ikke mindst de arkæologiske rapporter. Snart det ene, snart det andet eller tredje om samme iagttagelser. Nogle aftryk af træpinde på række blev først beskrevet som en tomtegrænse, kort tid efter som en gårdsgrænse og pludselig som afgrænsningen af en privat ejendom.

Den ujævne brug af begreber kan være et resultat af ubevidste sproglige glidninger. Andre gange afslører brugen af begreber måske et ønske om at slippe fri af feltarkæologiens tørre iagttagelser ved at anvende historisk velkendte ord. Endelig synes i rapporterne at optræde en næsten naiv tro på definitioners magiske kraft. Med hjælp af eksplicitte definitioner vil arkæologen forvandle feltets spor til historisk virkelighed.

Tomt og toft er identiske begreber, som kendes fra både købstaden og landet. Tomten har haft flere betydninger. Oftest beskriver den et jordstykke. Tomten kan således opremses som én af gårdens bestanddele på linje med stenkælderen og de øvrige huse. Tomten kan markere haven, den ubebyggede del af gården eller en afstykket del af gården. Tomt og gård kan også erstatte hinanden, hvis gården ligger øde, altså ubeboet eller uden bygninger.

Gården er såvel købstadens som landets vigtigste enhed. Gården forener i sin oprindelse indhegningen, huset og familien. Begrebet gård rækker således videre end blot til tomten. Begrebet optræder hyppigt i middelalderens breve. En årsag hertil er, at breve længe stedfæstes ikke til købstaden, men netop til gården. Den agrare mentalitet lever altså videre inde i byen. Gården anvendes desuden for at karakterisere personer - og i betydningen ejendom, der testamenteres, sælges eller gives bort.

Vi kan undertiden håndfast læse, at personer ejede en gård. Men det er ikke muligt blot at erstatte ordet gård med ejendom. Gården kunne være opdelt på flere ejere i halvdele, tredjedele eller fjerdedele. Nogle huse og rum kunne være fælles og andre delte.

Det middelalderlige ejendomsbegreb var flertydigt. Skriverens undersøgelse af samtidens tekster viser, at der var en glidende overgang mellem at eje, leje og bruge, mellem det tidsbegrænsede og det tidsubegrænsede. Samme iagttagelser er gjort i de danske købstæder. Ejendomsbegrebet er her "i være have", altså at have i værge. Det opleves måske fremmedartet. Men middelalderens mangfoldige rettig-heder burde ikke overraske os med tanke på vor egen besynderlige tid, hvor man kan eje, leje, bo og indebo længere eller kortere tid mod betaling under og over bordet, med indskud, lån, rente og leje.

Og begrebet "privat ejendom" eksisterede slet ikke i middelalderen. Det er en konstruktion fra 1700-årene, da et moderne borgerskab voksede frem. I middelalderen kunne individer ikke frit afhænde en gård. Gården tilhørte slægten. Individet skulle derfor indhente samtykke til salg fra slægtninge. De, eller naboerne, skulle først tilbydes gården. Kort sagt, vi kan af flere årsager ikke ureflekteret gå fra nogle spor i grunden til en privat ejendom.

Tomten, gården og ejendommen er beslægtede, men ikke helt identiske, begreber. Nærmest er de at opfatte som tre perspektiver, der fremhæver forskellige egenskaber ved samme grundenhed. Tomten er knyttet til jorden, gården til huset og ejendommen til mennesket. Perspektiverne minder således om den oprindelige tredelte betydning af begrebet gård. Vi kan altså ikke ureflekteret sætte lighedstegn mellem de tre enheder.

Skriveren evner ikke at komme med forslag til bedre definitioner end de eksisterende. Der er ingen grund til at forny begreberne tomt og gård. Deres betydning i middelalderen og nutiden er omtrent den samme, og de kan overbevisende knyttes til de arkæologiske spor. Videre gør begreberne tomt og gård brugt af "ejendom" helt overflødig. Vi forveksler da ikke gården med ejeren. En gård kunne jo have flere ejere og lejere. Endelig bør begrebet "privat" helt udgå.

Også i studiet af byplanen kan vi opdage vel hastige oversættelser fra arkæologiens spor til middelalderens veier, almenninger og stræder. På den ene side sker tolkningen undertiden uden hensyn til de breddemål, som faktisk angives i byloven. På den anden side kan bylovens mål blot opfattes som en normativ kilde, hvor praksis var helt anderledes. Mere forsigtigt kan vi da benytte begrebet "passage". Ofte er de historiske begreber helt unødvendige for tolkningen.

Med hjælp af modeller og definitioner oversætter arkæologerne deres iagttagelser fra et perspektiv eller sprog til et andet. Der findes ingen anden vej. Men man må være opmærksom på de forvrængninger og forenklinger, som bliver konsekvensen.

Kriterier for tomter og gårde, der kræver, at flere spor skal sammenfalde, gerne på samme sted over flere faser, betyder således en forenkling. Konsekvensen er, at alle nuancer forsvinder. Kortlivede grænser og mindre funktionelle enheder forbliver usynlige. Opfattelsen af middelalderbyen som statisk fastlægges allerede i vor arbejdsmetode, nemlig i måden vi definerer vore enheder.

I Tønsberg synes især fletværksrender at have dannet skille mellem gårdene. Rendernes funktion har ikke blot været at drænere, men at symbolsk markere

gården. Valget af netop render som grænsemarkering kan pege på landet, hvor vandløb kunne danne gårdsgrænser. Også i begreberne og grænserne ser vi altså købstaden som den fortættede landsbygd.

Iøvrigt afslører de skriftlige kilder, at alt muligt kunne afgrænse tomterne og gårdene. Det væsentlige var formodentlig en mundtlig tradition, der søgte fikspunkter for hukommelsen i de fysiske spor. Kun undtagelsesvis, altså i tvivlsmaal, var det nødvendigt at definere grænserne i vidners nærvær og på pergament.

Vi opdager en næsten paradoksal modsætning mellem den omhyggelige opdeling og markering af tomterne og gårdene siden grundlæggelsen - og den samtidigt meget flydende besiddelsesret til disse enheder. Tomten og gården fremstår da som arkaiske enheder i lighed med "bolet", vigtige for byboernes agrare identitet og kongens beskatning, men allerede overhaledede af udviklingen i middelalderen.

Bryggen-paradigmet

Bryggen i Bergen har formet vort billede af den typiske norske middelalderby. Historikere og arkæologer har forventet, at bebyggelsen også i andre byer skulle være udformet som i Bergen: Smalle tomter med tætte rækker af dobbeltgårde mellem havnen og et stræde parallel med strandlinjen.

Bryggens rolle som idealtipe har været så stor, at det er rimeligt at henvise til et særligt "Bryggen-paradigme". Årsagerne er at finde i Bergens politiske og økonomiske betydning, i de mange skriftlige kilder, de velbevarede dobbeltgårde fra 1700-årene og Asbjørn Herteigs berømte udgravninger siden den katastrofale brand i 1955.

Men Bryggen i Bergen er måske ikke repræsentativ for mere end sig selv. Bryggen er jo en hanseatisk enklave, et tysk kontor, i Norges største middelalderby. Det er en specialiseret bebyggelse for fremmede købmænd. Den store mængde skriftlige kilder er i sig selv et vidnesbyrd om stedets anomali. Dobbeltgårdene, som vi kender dem, er opbygget efter en brand i 1702. Endelig har de epokegørende arkæologiske undersøgelser givet netop Bryggen i Bergen stor opmærksomhed.

Middelalderbyen Tønsberg er også blevet rekonstrueret som en kopi af Bergen. Bebyggelsen, som er blevet fremgravet mellem Storgaten og Nedre Langgate, altså mellem Langstrædet og Byfjorden, er blevet beskrevet som rækker af dobbeltgårde.

Der er ingen tvivl om, at bebyggelsen nedenfor Storgaten faktisk har bestået af tætte husrækker på langsmalle tomter. Men var det nødvendigvis dobbeltgårde, som blev afdækket i Storgaten 24-26 i 1979? Altså udgjorde to husrækker her sammen én ejendom omkring en indre gårdspassage?

Senere i 1981-82 blev oppe i Baglergaten 2-4 fundet spor af en anderledes, mere åben og tilsyneladende tilfældig bebyggelse på bredere tomter, som det var vanskelig at indpasse i de traditionelle gårdstyper. Bebyggelsen afviger fra mønsteret i Bergen og påmindrer heller ikke om firkantgårdene i Oslo.

Med hjælp af ældre billeder, bykort og brandtakster kan vi rekonstruere bebyggelsen i Tønsberg ved midten af 1800-årene. Her ses ingen dobbeltgårde og næppe heller andre gårdstyper. Placeringen af husene varierede helt med tomtens skiftende form og størrelse. Middelalderens skriftlige kilder fra Tønsberg yder heller ingen hjælp. Gårdenes planløsning beskrives aldrig. Derimod erfarer vi, at nogle af de større gårde kunne være opdelt i halvdele og fjerdedele mellem flere besiddere.

Men opdelingen behøver ikke at have været markeret fysisk. Gårdene var da delt både i nord-syd og i vest-øst. Sidst har vi så arkæologiens flertydige spor, som det var hensigten at tolke. Her optræder fletværksrender og passager, der på andre pladser i byen utvetydigt markerede tomtegrænser, midt ned gennem de såkaldte dobbeltgårde

Der er altså ingen sikre spor af dobbeltgårde i Tønsberg. Har de eksisteret var de et særsyn. Ved havnen har istedet stået lange rækker af enkeltgårde som i Oslo og Trondheim.

Gårdenes planløsninger har varieret afhængig af antallet af bygninger, tomtens form og størrelse. Hvor tomterne var store og brede blev bebyggelsen åben. Og hvor tomterne var mindre og smalle, blev bebyggelsen tvunget ind i tætte rækker. Gårdenes form blev altså fastlagt for århundreder fremover, da tomterne blev markeret i terrænet. Og tomterne selv kan være udstykkede efter funktionelle behov, altså for at benyttes ved handel, håndværk eller beboelse - hver for sig eller sammen.

Skriveren sidder tilbage med det bestemte indtryk, at disse formalistiske typologier, enkeltgårde, dobbeltgårde, firkantgårde, klyngegårde og åbne gårde, har været fuldstændig irrelevante for middelalderens mennesker. Betegnelserne fødes med vort eget behov at hele tiden opdele, betegne og dermed normalisere fortidens kaotiske spor.

Vest og øst

Indenfor Tønsberg er det som nævnt muligt at spore mindst to bebyggelsesmønstre i 11-1200-årene. Ved havnen, f eks i Storgaten 24-26, optræder smalle tomter med tætte rækker af huse og passager. Bebyggelsen er præget af kontinuitet. Oppe i byen, f eks i Baglergaten 2-4, kender vi større tomter med en mere åben bebyggelse og mindre kontinuitet i udnyttelsen.

Forskellen er med betegnelser fra det moderne Oslo blevet beskrevet som en forskel mellem en rig "Vestkant" og en fattigere "Østkant". Forskellen skulle være mellem havnens købmænd og udkantens håndværkere og arbejdere. Altså en forskel efter en social og økonomisk skala. Vi kan også anvende modsætningspar som nede og oppe, inde og ude, centrum og periferi.

Forskellene er imidlertid ikke så store, hvis vi betænker, at de større og bredere tomter har tilladt en mere åben bebyggelse. Forskellen mellem området ved havnen og længere oppe i byen er den samme, som vi kan finde i mange andre byer f eks Lund. I centrum var tomterne smalle, så flest mulige kunne få del i handelen. I periferien fandtes ikke samme funktionelle behov, og tomterne kunne være større og mere uregelmæssige. Her på de kommercielt mindre attraktive tomter blev beboelse og håndværk mere dominerende uden at udkanten nødvendigvis var mere "fattig". Forholdet mellem centrum og periferi bliver her helt afhængig af perspektivet. Og hvor Torvet udgør det kommercielle centrum i de fleste europæiske middelalderbyer, er det dog havnen i Norge. Mens bryggerne nævnes hyppigt i middelalderens Norge, omtales bytorvet kun én eneste gang, nemlig i Tønsbergs bylov ca 1276 (B 19).

Ved en økonomisk konjunkturedgang, da er det netop periferien, der rammes hårdest. Bebyggelsen i byens udkant ophører, lige som torperne blandt landsbyerne forsvinder i stort antal under agrarkrisen. Og en anden analogi: Vi kan anvende

tomternes form og størrelse som et mål for at studere centralitet, lige som kirkernes tæthed er blevet benyttet for at kortlægge befolkningscentre.

Forskellen mellem vest og øst i Tønsberg er altså samme som mellem den tætte og den åbne bebyggelse i talrige byer både dengang og nu. Således kan vi normalisere de arkæologiske iagttagelser i Tønsberg. Men endnu har vi vanskeligt ved at beskrive den åbne bebyggelse. De fleste norske bygravninger har været nær havnen. At Baglergatens fremgravede bebyggelse opfattes som "kompliceret" betyder simpelthen, at vi endnu savner erfaringer og begreber for at beskrive periferien. Men den åbne bebyggelse inde bag havnen afdækkes nu i flere byer, også i Bergen.

Konger og andre mennesker

Kongerne og kongemagten optræder hyppigt som aktører i sagaerne og den senere litteratur om vore ældste byers grundlæggelse og udvikling. Kongerne udlagde tomter, lod bygge gård og kirke. At kongerne har haft en afgørende både praktisk og symbolsk rolle ved grundlæggelsen fremgår af de norske tekster.

Og så sent som i 1516 ser vi, at Kristian II selv markerede de første tomter ved grundlæggelsen af Ängelholm i Skåne. Kanniken Mogens Madsen i Lund skriver således i oversættelse: "Men denne Bys Omkreds og Grænser lod Sønnen, Christian, da han var blevet Konge, afmærke med en Plovfure og lod Gaderne udstikke - i Paasyn af en stor Menneskemængde, der var strømmet til." ¹³⁶

Men skriveren har ikke fundet anledning til her at genoptage debatten om kongens rolle i Tønsberg opkomst og udvikling. Vi savner en beretning om Tønsbergs grundlæggelse, som kan konfronteres med arkæologiens fremgravede spor. Og de fleste skriftlige kilder vedrører højmiddelalderen, altså lang tid efter år 871. Blot én konge optræder konkret som besidder af en tomt i Tønsberg, nemlig den svensk-norske Magnus Eriksson i 1362 (B 59).

Sagaer, love, breve og en jordebog tillader derimod et indblik blandt nogle af Tønsbergs middelalderlige gårdbesiddere. Menneskene, vi her møder, tilhører tre stænder - gejstligheden, adelen og borgerskabet. Her nævnes rigsråder, riddere, høvedsmænd, hirdmænd, kongens tjenere, ærkebispens, provster, sognepræster, en nonne, lagmænd, borgmestre, byfogder, adel og borgere. Det er ingen småfolk, men personer som anvendte besejlede breve. Nogle besad flere bygårde samt gårde på landet. De kunne være borgere i byen og lavadel på landet.

Mere end 100 personer kan knyttes til halvt så mange gårde gennem middelalderen. Mændene dominerer helt blandt de kendte besiddere. Samme skæve tendens møder vi også i gårdsnavnene. Fra Tønsberg kender vi således ingen egentlige gårde opkaldt efter kvinder, blot Rimildar badstue 1362 (B 59). Men vi kan trøste os med, at de kendte navne kun udgør en ussel brøkdæl af det oprindelige antal.

¹³⁶"Cujus quidem oppidi ambitum ac limites aratro postea designavit et plateas descripsit Christiernus filius Rex fectus magna id spectaculum con fleurte hominum multitudine" jfr Rørdam s 183. Oversættelse efter Lorenzen 1947 s 29.

Middelalderbyen som forskningsfelt

Rapporten "Grund og gård i Tønsberg" indgår i Projekt Nordre Bydel, men strækker sig ud over selve bydelen. Skriveren fandt det snart nødvendigt at inddrage hele middelalderbyen i arbejdet. Og problemerne med at tolke bebyggelsen i Baglergaten 2-4 blev et påskud for også at vurdere andre undersøgelser og kilder.

Set udefra har Tønsberg savnet et ordentligt tomtkort, en let tilgængelig oversigt over de skriftlige kilder, som vedrører bebyggelsen, og kort, der præsenterer hovedlinjerne i de arkæologiske undersøgelser fra de sidste årtier. Rapporten har efter bedste evne forsøgt at udfylde disse huller. Men der er endnu meget at udrette - og kommentere!

Gerhard Fischers "Tønsberg omkr. 1300-årene" fra 1942 fejrer faktisk 50-års jubilæum. Adskillige nyere rekonstruktioner har set dagen, men det er stadig Fischers kort, som bedst illustrerer middelalderbyen. Endnu har ingen kunnet erstatte Fischers fremragende billede, der bygger på gamle bykort, den bevarede byplan, borerer, lidt arkæologi og en god portion intuition.

Det er på høje tid, at tegne en ny, detaljeret og æstetisk tiltalende rekonstruktion. Mange iagttagelser er gjort siden krigsårene. Vi ved betydeligt mere om strandlinjen og bryggerne, om Peterskirkens placering, om Olavsklosteret, den profane bebyggelse og ikke mindst området op mod "Dammen". Og arkæologien har påvist, at middelalderbyen nåede sin maksimale udbredelse allerede i 1200-årene. Et nyt kort kunne derfor passende kaldes "Tønsberg omkr. 1200-årene".

Hensigten med en ny rekonstruktion skulle ikke blot være at rette småfejl og ajourføre med nyere fund. Arbejdet vil aktivere hele det arkiverede kildemateriale. Tolkningen af flere årtiers iagttagelser vil fremtvinge nye spørgsmål og svar. Et nyt og detaljeret rekonstruktionskort vil opsummere vor nuværende viden om middelalderbyen, gøre det lettere at prioritere ind for fremtidige undersøgelser og stimulerer debatten. Datateknikken åbner nye muligheder for at kombinere antikvariske registre med stadig ajourførte tredimensionelle rekonstruktioner. Hvert tiende år burde et "Tønsberg i 1200-årene" tegnes - ja, gerne for flere perioder.

Et andet vigtigt arbejde, som venter, er en fuldstændig rapport for grøften i Nedre Langgate. Her besidder Tønsberg en arkæologisk undersøgelse af stor værdi. Grøften giver et billede af middelalderbyens ekspansion ud i Byfjorden og et enestående tværsnit gennem havneområdet.

Endelig - Udgravningskontoret i Tønsberg har valgt at bearbejde og publicere de arkæologiske undersøgelser i 4 dele: Centrum, Søndre, Nordre samt Monumenterne. Projekterne er opbygget omkring større udgravninger således, at 4 af kontorets arkæologer (og udgravningsledere) har fået ansvar for hver sit område.

Erfaringerne fra skriverens rapportarbejde viser, at denne moderne opdeling er uheldig. Det er nødvendigt at behandle problemer og kilder på tværs af bydelene. Og grænserne er jo helt tilfældige i forhold til middelalderbyens topografi. Peterskirken ligger hen over grænsen mellem to bydele. Grøften i Nedre Langgate bliver desværre opdelt på to projekter. Betegnelserne er også misvisende. Med tanke på middelalderens navne for de delte bygårde burde Centrum istedet kaldes Nordre bydel - og Nordre bydel burde kaldes Østre eller Øvre bydel. Videre må monumenterne, som det allerede er vist ved Peterskirken, vurderes i deres topografiske kontekst sammen med den profane bebyggelse. Opdelingen hæmmer helhedsperspektivet.

Middelalderbyen som mindesmærke

Norges ældste by! Årstallet 871 fremtoner atter og atter i billedet af Tønsberg. Vi møder 871 på Slottsfjellens tårn, på Fylkesmuseet, i litteraturen og turistkampagner. Og det skønt dateringen er både ubekræftet og tvivlsomt. Hvorfor er årstallet så vigtig?

Tønsberg forsøger at profilere sig i forhold til andre norske byer. Her findes ingen Bryggen eller Nidaroskatedral, intet Akershus. Kun lidt kan erindre om Tønsbergs glørværdige fortid. Ruinerne af Tunsberghus er hårdt restaurerede eller genopbyggede efter svage spor. Kongsgården er nærmest en rekonstruktion og overskåret af trafikken. Olavsklosterets kirkeruin ligger indeklemmt mellem nyere bygninger, og klosterets øvrige stenbygninger er indkapslet i biblioteket. Middelalderbyen er næsten forsvundet.

Udviklingen har været hård mod det gamle Tønsberg. Idag kan vi beklage, at Laurentiuskirken og Mariakirken blev nedbrudt. At Nordbyen blev delt, at trafikken gennem Nedre Langgate adskiller havnen fra resten af byen, og at mange ældre bryggehuse blev fjernet. Men endnu erstattes de gamle huse af firkantede byggeklodser uden hensyn til omgivelserne og helheden. Fornyelsen sker for at fremme handelen, men samtidig fjerner man effektivt netop det i bybilledet, som kunne tiltrække flere turister.

Årstallet 871 skal kompensere moderniseringen. 871 skal erstatte den fraværende fortid. I samme takt som den historiske by reduceres, vokser betydningen af dette symbolske årstal. Planerne om at genopbygge Tunsberghus kan forklares på samme måde. I takt med ødelæggelsen af den ældre bebyggelse vokser kravet på at genskabe den forsvundne borg.

Den humanistiske by er ikke en moderne by med enkelte mindesmærker i form af restaurerede ruiner. Den humanistiske by er selv et mindesmærke - altså værd at mindes. Den humanistiske by har krumme gader gamle huse, skiftende facader, skæve vinkler og detaljer. Den er fuld af overraskelser. Afskyr forenklingen, de rette linjers monoton, bankernes, supermarkedernes og parkeringshusenes monolitter. Den humanistiske by lever med sin historiske identitet.¹³⁷

Tallinn er afgjort en humanistisk by, mens Tønsberg år for år mister det, som kunne hædre den med samme betegnelse. Tønsberg bliver næppe mere attraktiv af historiske teaterkulisser. Istedet burde byen bevare det gamle, som endnu findes. Det gamle er ikke mindst det uregelmæssige gadenet, de uens tomter og de varierede huse. Heri findes den historiske kontinuitet. Og nu tilbage til denne rapport:

Skriverens rapport kan og bør anvendes ikke blot af andre arkæologer i deres forskning, men konkret som et antikvarisk redskab. Kortlægningen af Tønsbergs tomter og gårde med deres rødder tilbage i middelalderen kan anvendes for at fastslå, hvor i byen det gamle er bevaret. Altså fastslå, hvor huse og hegn endnu følger ældre grænser. Registrerer og bevarer vi de gamle grænser, da værner vi også noget af det som gør byen humanistisk. De smalle tomter, de krumme stræder, de skæve linjer - sammen erindrere de ikke blot om Tønsbergs historie, men skaber også et behageligt miljø. En by at opleve og opdage. Vi skal altså ikke blot fokusere på årstal, ruiner og udgravninger, men værne om de mere ydmyge linjer i topografien, som endnu minder om middelalderbyen.

¹³⁷ Jfr artikler af arkitekten Thomas Thiis-Evensen i Sydsvenska Dagbladet 30-31 maj 1990

***

Skriveren vil takke arkæologerne ved Riksantikvarens Utgravningskontor i Tønsberg, Jan Brendalsmo, Gro Edvardsen, Anna-Lena og Jan E G Eriksson, og Eli Ulriksen, samt Jan Lindh ved Fylkeskultursjefens kontor i Tønsberg, for alltid konstruktive synspunkter, godt samvær og tålmodighet under arbeidets udstrakte gang. Også en tak til Anders Andrén ved Arkeologiska Institutionen i Lund, der har bidraget med sine urbane erfaringer, og til Isis M Rasmussen, som har rettet sproget.

Bilag:**Tønsbergs bebyggelse i de skriftlige kilder 871-1552****1: CA 871 (NEDSKREVET I 1230'ERNE)**

Før beretningen om slaget ved Hafrsfjord skriver Snorre Sturlasson, at "Haraldr konungr kom lidi sinu austr i Vik ok lagdi inn til Tunsbergs; þar var tha kaupstadr": Harald Hårfagers saga i Codex Frisianus s 45 og Heimskringla I s 115

2: CA 975 (NEDSKREVET CA 1220)

I Færeyinga saga omtales styrmanden Ravn Holmgardsfarer, som ejede en gård i Tønsberg. "Thetta sumar kom skip af Noregi til Færeyja, ok het Rafn styrimadr, vikverskr at ætt, ok atti gard i Tunsbergi; hann sigldi jafnan til Holmgards, ok var hann kalldr Holmgardsfari": Færeyinga saga s 34

3: 900-ÅRENES SLUTNING (NEDSKREVET I 1300-ÅRENES FØRSTE FJERDEDEL)

I den islandske saga om Gretter den Stærke berettes om Grettes fader Asmund "Et Efteraar lejede han sig ind i Vigen ved Oslofjorden, hos en anset Mand ved Navn Torstein". Vigen kan her betyde Tønsberg, da Asmund giftede sig med Torsteins søster, fik sønnen Torstein Dromund, som havde en gård i Tønsberg, og blev boende på stedet til Asmund blev enkemand flere år senere: Grettis saga s 21, Gunnarsson & Kyrre 1960 s 38

4: CA 1015 (NEDSKREVET I 1300-ÅRENES FØRSTE FJERDEDEL)

I den islandske saga om Gretter den Stærke nævnes, at "Gunnarr var gardsbondi i Tunsbergi", og at Gretter traf sin halvbroder Torstein som også havde en gård i byen. I forbindelse med en strid berettes, at Gunnar faldt bagover ud på gaden. Endelig at Gretter traf dem samlede og forsvarsberedte udenfor "gardshlidinu" dvs udenfor gårdsporten: Grettis saga s 56ff, Gunnarsson & Kyrre 1960 s 67f

5: 1018 (NEDSKREVET I 1230'ERNE)

Snorre Sturlassons beretning om kong Olav og Rørek nævner flere bygninger i Tønsberg. Det fortælles, at "Sivatr skald svaf i herbergi Olafs konungs", og efter at Rørek er flygtet, bliver Sigvats skosvend sendt "til herbergis thess, er Hroerekr hafdi verit". Det nævnes om islændingen Torarin Nevjolvsson, at han sov "i konungsherbergi". Snorre beretter om et aftræde, "mikit salerni var i gardinum ok stod a stofum, en rid upp at ganga til duranna". Og efter at Røreks mænd har dræbt vagterne, drager de "likin upp milli husanna": Olav den Helliges saga i Heimskringla II s 150ff og Saga Olafs konungs hins helga I s 176ff

6: 1161 (NEDSKREVET I 1230'ERNE)

Da Erling Skakke foråret 1161 angreb Håkon Herdebrei i Tønsberg udnyttede han en krigslist ved at laste et skib med træ som brændende blev sendt mod byen. Det blev da umuligt at se noget fra "bryggjunum, þar sem fylking konus stod". Videre hedder det i Torbjørn Skakkaskalds digt Erlingsdråpa fra ca 1170, som Snorre gengiver, at "mjok fara Magnus rekkar mætir upp of stræti en Hakonar haukar hart skundudu undan": Heimskringla III s 436f

7: 1165 (NEDSKREVET ÅRTIERNE INDEN 1219)

Da Valdemar den Store i 1165 gjorde landgang i Tønsberg, blev byen ifølge Saxo skånet for ild. "Inde ad oppidum Tunsbergum navigatione progressus, paucis Erlingi studiosioribus in editam rupem salutis causa confugientibus, religionem sævitæ præferens, vicum incendere passus non est, ne sacras ædes privatis penatibus intersitas communibus flammis absumeret." I oversættelse "Dernæst sejlede han videre til Tunsberg, hvor nogle faa af Erlings gode Venner for at bjærge Livet havde søgt Tilflugt paa en brat Klippe. Men kongen var hellere from end grum og kunde derfor ikke overvinde sig til at stikke Ild på Byen, da han frygtede for tillige at brænde Kirkerne, der laa inde mellem Husene": Saxonis Gesta Danorum I s 449, oversættelse efter Saksens Danesaga IV s 87

8: 1188 (NEDSKREVET CA 1220)

Kong Sverre bortdriver kuvlungerne fra Tønsberg i 1188. Der kæmpes da ved bryggerne. "En er Sverrir kom thar lagdi hann ut vid eyna sinum scipum vid Smiorborg hann let roa .v. scip in til bœiarins og lagu their vid brygior". "Oc a hinni .iii. nott logdu Cuflungar inn at brygiom liodliga thar fem Birkibeinar lagu fyrir .v. scipum": Sverris saga s 115

9: 1190 (NEDSKREVET CA 1220)

Da vårbelgerne i 1190 vil indtage Tønsberg, lægger byboerne skibe udenfor bryggerne for at møde angriberne. "Tha rada their til scipa hofthu their noccur langscip oc sva byrdinga oc legia scipin firir brygior": Sverris saga s 120

10: 1191 (NEDSKREVET KORT FØR 1202)

I "Historia de profectioe danorum in Hierosolymam" beskriver kanniken "X", som fulgte med på rejsen, sit møde med Tønsberg i 1191. "Postposito tandem hoc impedimento, more solitu flatu compellente currebant, donec ante ciuitatem Tunsbergensem uela reuoluerent. Quidam uero illorum pontibus fixere funes, ciuitati adherentes: alii quidam anchoras iacientes aliquantulum ab oppido remoti fluitabant". - "Latitudo maris amplum quendam sinum profundens multis amfractibus insulas a corpore terre secernit, quarum una, nomine Nioterei, contra oppidum distenta porrigitur et positione sua protum preparat ciuitati, que maris in liore constructa pontes prebet adeuntibus." I oversættelse "Etter at denne hindringen var ryddet av veien, seilte de med god bær uten videre hendinger til de kunne ta seilene ned utenfor byen Tønsberg. Her seilte noen av dem like opp til byen og fortøyde ved bryggene, mens de andre lå for anker et stykke lenger ute." - "Det åpne havet strekker seg her i en vid bukt, som i mange slyngninger skiller øyene fra fastlandet. En av disse øyene heter Nøtterøy, den strekker seg opp mot byen slik at den lager en havn der. Selve byen er bygget langs strandkanten og har en rekke brygger for skuter som kommer inn.": ScriMin II s 473f, oversættelse efter Norges historie s 113

11: 1197 (NEDSKREVET CA 1220)

Efter at kong Sverre har draget vestover i 1197, søger Sigurd Erlingsson jarl og hans mænd ind til Tønsberg, hvor de dræber mange birkebeinere, deriblandt Sverres broder Hide. Birkebeinerne sad i den søndre stue i Asleifs gård. Og Hide flygtede sydpå til bryggerhusene."liopu their Baglar i bœin oc urdu thegar varir

hvar Birkebeinar varo. En their varo i Afleifs-gardi oc druccu i stofunni sydri. liopu their ut flestir allir vapnlasir oc varo thegar drepnir hverir sem staddir varo. kirkiur varo allar lestar oc hialp them that ecki Hidi liop sudr or stofunni til heitu-husanna oc liop up undir scur-fialarnar milli husanna": Sverris saga s 144f, Flateyrbok II s 656, Skalh s 181

12: 6 MARTS 1200 (NEDSKREVET CA 1220)

En hær af "husbøndr or Tunsbergi oc capmenn their sottu in eptir isinum" besejres ved Oslo af kong Sverre og birkebeinerne: Sverres saga s 176

13: CA 1222 (NEDSKREVET 1264-65)

Den islandske skjalden Jatgeir Torfason blev spurgt af Tore Flik, hvordan det havde gået, efter en kamp med ribbungerne ved Kyrfjell. Han svarede, "Det har jeg hørt, at Tore, mens vi med ribbunger lekte, døset doven disen i dvergstuen i Tønsberg". "That fra ek likn, tha er lekum, lyngtorgs, vid Rifbunga, dasinn la at vid disi duergranzt": Skalh s 373

14: 24 JAN 1225 (NEDSKREVET 1264-65)

Ribbungerne angreb Tønsberg og birkebeinerne i 1225. Blandt de dræbte var hirdmanden Ketil Staur og Eiliv Dverg, som værgede sig i en loftstue. "Their voru j lopstofu": Håkon Håkonssons saga i Skalh s 411

15: 1248

Bybrand i Tønsberg, "Brann ok Tunsberg": Islandske Annaler s 190

16: 1258

"Bybrand i Tønsberg, ""Thetta var adr brann mestr luti bæiarins i Tunsbergi": Islandske Annaler s 27, 66, 133, 192, Håkon Håkonssons saga i Codex Frisianus s 559, Flateyrbok III s 531

17: 1275

Bybrand i Tønsberg, "Bæiar bruni i Tunsbergi": Islandske Annaler s 69, 140, 194, Biskupa Sógur I s 698

18: CA 1276 (TEKST FRA CA 1300-25)

Magnus Lagabøters bylov beskriver vægternes vandring gennem byen, "tha skulu their hittaz uidar Lafranz kirkiu i Tunsbergi. skulu tveir ganga that æfra vm Bardar gard ok hittaz a torgeno. en hinir sem eftir streteno gengo skulu tha vm snuaz. skulu ganga vpp vm Amundar gard sua æyfra med brædra garde. en hinir skulu ganga med æfra strete oc hittazt uidar nedra gardslidi a Olafs kirkiu gardz, en their sem tha gengo æfra skulu ganga nordar eftir strete. en hinir nidar a bryggiur. oc skulu their finnazt a huarium almenningi æfra uegh oc ned(r)a oc skulu æpa". I byskipningen nævnes, at bryggerne strakte sig "nordan fra konongs garde oc suder til Olofsklausters". Og i kjøpebolken afgræsning af takmarken indgår "Farkarls-bryggiur": Codez Tunsbergensis efter NGL II s 241, 250, 265

19: CA 1276 (TEKST FRA CA 1300-25)

Vægtterruten i Tønsberg i Magnus Lagabøters bylov: "tha skullu dæir hittast a

krossenom. skullu .ij. ganga sudr til Olafs kyrkiu oc aftær um bryggiur. enn adrer .ij. skullu ganga norðr till Lafrans kyrkiu oc upp till Smidiu buda. oc sva nidr aftær a torget. oc finnast aller at Lafrans kyrkio": Stockholm Codex efter NGL II s 241 note 28

20: 1287

Bybrand i Tønsberg, "Boar brvni i Tvns bergi": Islandske Annaler s 30, 70, 142, 196, 337, 383, Biskupa Sógur I s 765

21: 2 JUNI 1294

Domsafsigelse i sag om mageskifte mellem Gunnar på Borgar og Olaf Haraldsson, som ejere til gårdene Borgar og Loftstad med "Ormer i Læifsgardde" blandt vidnerne: DN I 82

22: 11 JUNI 1294

Lagmanden Einar i Tønsberg og lagmanden Vige i Skien fornyer og stadfæster dommen om mageskiftet mellem Borgar og Loftstad. Blandt vidnerne er "Orms j Leifsgarde". Brevet er dateret i "malstofonni" i Tønsberg: DN I 83

23: 2 FEBR 1304

Baard Thorsteinsson, Guttorm Lagmand og tre andre vidner, at Thorgeir Klemetsson købte af Henrik Dammubonde og hans kone Adalis halve gård i Tønsberg. "Thorgeir Klemetz sun kæypti af Henreke dammubonda ok Adalizsi kono hans gard thænn halfan er thau atto nest firir sunnan Skult.....medr halfwm olgagnum ok pannu ok ollum adrum lunnendum halfwm firir fimtigi marka huitra pæninga. samthyctu pæssu kaupi er Thorgeir kæypti ser ok sinum ær(fingi)um Thomas sun theira ok Adalis auissa dotter theira. skildu thau ok s(er alla) theira lifdaga en ecki lengr i at vera, stouo theira ok lofte er nest er nedan, at skiptuns stouonne. vttan leigu en engi annur lunnendi ero theim skild": DN II 72

24: 23 NOV 1317

Jordskifte blev foretaget "j lopte herre Guthorms Loghmantz" i Tønsberg. Tre borgere fra Tønsberg var vidne til at lagmanden betalte det mellemværende efter skiftet "j stofo minni Eindrida": DN IV 121

25: 15 JULI 1318

Eirik Jøkelsson og Jon Gest bevidnede "i stofuonne i Jokels garde" Eilif Skjalgs køb af en jordlod i Sande: DN I 155

26: 19 NOV 1322

Gårdssalg "uppi a stræteno firir Krununni": DN II 148

27: 12 APR 1325

Forligsmøde i arvestrid med fehirden som part blev afholdt "j stoffonne j Logmantz gardenum". Blandt brevudstederne er "Nikulas bonde j Musanum": DN III 141

28: 1329-30 ELLER 1273-74 (NEDSKREVET 1622)

"Itt kiøbbeff paa Kolbenggaard wdj Thonssberg, daterit konning Magni 11 regimenditis aar": Akershusregisteret 2320: 11 s 146

29: 3 MARTS 1330

Salg af del i fiskeri i Mulavik kundgøres "j stofuo thorwidr logmanz j Tunsbærghi": DN II 174

30: 29 APR 1330

Kundgørelse om jordskifte i Undreimsdal "i stofu herra Gudthorms Kolbemar sunar" og blandt vidnerne er "Olafuer Grimars(sun) a Sappannom": DN III 155

31: 5 MAJ 1330

En korsbroders køb af jord til St Halvard i Oslo bevidnes "j stofuo Thorvidar Logmantz" i Tønsberg: DN V 85

32: 24 NOV 1333

Salg af gården Skui i Lardal kundgøres "j sestouone j noerdræ lutanom j prestgardenom j Peterskirkiw sokn" i Tønsberg: DN V 97

33: 15 DEC 1333

Kundgørelse "i sestofuo j garde herra Gudthorms Kolbiarnar sunar" i Tønsberg at hr Guttorm Kolbjørnsson købte en færge på 8 læster med segl og redskab af Orm Smørsvend: DN I 226

34: 15 SEP 1334

Kundgørelse om Thorald Bondes køb af jord af "Æirikker j Krununi". Kundgørelsen "j huilastofuonne Thoralda bonda j Stæinbiarnar garde": DN XI 19

35: 20 DEC 1334

Kundgørelse om Thorald Bondes køb af jord i Leirstuen i Mos i Eidanger. Sælgeren var svigerfaderen Eirik Thordsson i Krunan. Kundgørelsen antagelig "j huila stofuonne Thoralda bonde j Stæinbiarna garde". "Æirikker j Krununni sældi": DN XI 18

36: 19 MARTS 1336

Lagmanden Thorvid Thronsson i Tønsberg tilkender odelsjord til "Thoralde bonde Stæinbiarnar son". Dommen afsiges "a almennileghre stæfnu j gardhe minum ok stofuo". Blandt vidnerne var "Gudthormer j Matraudhinum": DN XI 20

37: 4 JUNI 1336

To mænd vidner om salg "j sætzstouonne Thoraldar bonda j Stæimbiarnar garda": DN XI 21

38: 17 JUNI 1340

Leverance af træ bevidnes af "Bændict Juarsson" og "Finkiæll j Raudinum" "j Glædesgardenom j sydralutanom vider sæstofuonne": DN V 137

39: 17 JUNI 1340

Bændict Juarsson" og "Finkiæll j Raudinum" kundgør, at de var sammen "j Glædesgardhenom j sydra lutanom vider sæstofuonne" og vidne til en garanti for leverance af træ: DN V 138

40: 27 juni 1340

Præsten ved Margrete-alteret i St Halvard i Oslo og to andre bevidner, at en nonne ved Nonnekloster har betalt en stor del af "tha skulld er æptir stod af gardueirdinu af grasgardenom j Tunsberghi er Botolfuer hafde aatt ader att luka": DN V 139

41: 23 JULI 1340

Tre mænd vidner om salg "j suæfnstofunni j Rifuinum" i Tønsberg: DN XI 26

42: 4 FEBR 1343

Einar Simunsson vedgår, at han for 2 engelske pund har solgt til Thord Olafsson en tomt i Tønsberg mellem Einarsgård og Peters kirkegård med sikkerhed i Ogmundergård i tilfælde af vanhjemmel. "Einar Simunar sun genger uidar at ek hefuer sælt Thorde Olafs syni firir tuau pund ænsk alla tuftina frialsa or synotum strætus husunum ok beint nordar eftir uæstaste husueggiunum Einarsgarde i Tunsbergi ok nordar bein(t) i uattagard sem nu er orguuidargarden fæster j pilen ok uæster at Petarskirkiu garde ok sudar alt at almenninginum ok austar ret at strætus husunum sem nu er orguuidar gardren uædar eighi tuftin friols tha skall Thordar eigha sua mykit i Ogmundargarde sem peningum hæyrir". Afgrænsningen i oversættelse, "..... hele tomten fri, fra de søndre husene på strædet og ret nord efter den vestre husvæg på Einarsgården i Tønsberg og nord ret i vitnergærdet, som nu er fæstet i "orguuidargarden" (et gærde af træ opsat på en særlig måde) og vest i Peters kirkegården og syd helt til almenningen og øst ret til gadehusene, der hvor nu "orguuidargarden" er....." (Oversættelse ved F Halvorsen dec 1980): DN XI 30

43: 1 JULI 1343

To mænd kundgør, at Einar Simunsson tilbød Rolf Borghildsson at købe tomten mellem Einarsgård og Peters kirkegård i Tønsberg, men at denne erklærede ej at have rede penge dertil. "Ollum monnum thæim sëm thetta bref sea eder hæyra senda Grundi Haluardz son ok Nikulos Hælgha son q. g. ok sina mitt gerom yder kunnikt at a tyrsdaghen nesta æftir Petærs voku varom mitt j hia millom Surzsens ok Smydia buderenna a Vollum vppi a fiorda are ok tyttughta rikis okkars wyrdulags herra Magnusar mædr guds miskunn Noregs Swyia ok Gottas kononghs ok hæy(r)dum a at Æinar Simunar son baud Rolfue Borghilda syny at kaupa tuft tha æf han vildi sëm ligghær j millom Pettærs kirkiu gardz ok Æinars gardz. En Rolfuar suarade ok sagde at han koz æi hafua ræida pæningha at kaupa fymæmda tuft. Ok till sannynnda hær vm settum mitt okkor jnsigli firir thetta bref er gort var a fymæmdum dæighi ok are": DN XI 31

44: 14 JULI 1343

To mænd kundgør, at Einar Simunsson vedgik, at han "hafde sælt Thorde Olafs syny tuft tha sem liggær millom Petærs kirkiu gardz ok Æinars gardz" oppebåret betalingen. Kundgørelse "j stæmfnstofuo Æinars Simunnars j Kambenom" i

Tønsberg: DN XI 32

45: 14 JULI 1343

Fire mænd kundgør, at Thora Nikolasdatter gav sit samtykke til sin husbond Einar Simunssons salg af "tuft tha sem liggær j millom Pettærs kirkiu gardz ok Æinargardz" til Thord Olafsson. "Thet kaup mæder ja ok handsalle". Kundgørelsen "j lofteno j Kambænom" i Tønsberg. Bagpå med hånd fra 1400-årene skrevet "bref om tuft ligger mellom Peders kirkiu oc Einargard": DN XI 33

46: 30 JULI 1343

Sigurd Erlingsson "j Halla garde" i Tønsberg sælger fossen i Dagseid til Gunnulf Ranesson: DN V 163

47: 10 JAN 1346

Præsten ved Mariakirken Olaf Thorleifsson og 3 andre mænd kundgør, at de var tilstede "j bæsto stofuonne j nørðra lutanom j Maghenom", da Åshild Halvorsdatter modtog den sidste olje og skænkede jord i Bjarknes i Haug på Eker til Peterskirken i Tønsberg: DN XI 35

48: 30 SEP 1346

Dom afsiges af lagmanden Haralder Alfsson om gårdpart i Borgarsyssel "a almænnilagha stæmfnu firir mek j settzstofuone noerðra lutanom Jonsgarde" i Tønsberg: DN II 277

49: 20 JUNI 1347

Kundgørelse om betaling for part i gård på Nøtterøy "i setstofuonne i Æinarss garde" i Tønsberg: DN IV 313

50: 30 APR 1348

Lagmanden Gaute Aslaksson afsiger dom i tvist om ejendom i Fiskum "a almænniliga stæmfnu firir mik j sestofuone j nærðra lutanom j Gauta garde" i Tønsberg: DN V 201

51: 3 MARTS 1349

Kundgørelse "j sædsstofuonne j Knappenom" i Tønsberg om salg af del af gård i Slagen. Blandt vidnerne er "Olafuer j Æruinginum". På seglremmen et fragment med "Niculase Thores syni bonda j Musanom": DN XI 38

52: 2 NOV 1349

Vidnemål "j sæzstofuone j G(a)utta garde" i Tønsberg om testamentarisk gave til Peterskirken: DN XI 39

53: 20 NOV 1351

Kundgørelse af ejendomsoverføring "vti firir kællærenom j Gauta garde" i Tønsberg: DN II 310

54: AUG 1356/57

To mænd kundgør salg af gård (i Telemark?) "j Stæinbiorna garde æfra i

Tunsberge": DN VI 335

55: 24 MARTS 1359

Lagmanden Gaute Aslaksson og to andre kundgør, at de var "j setstofuonne j nærðra lutanom j gulslagara hussum" i Tønsberg, hvor de var vidne til salg af jord i Eiker: DN IV 397

56: 15 OKT 1360

Brudstykker af brev på seglremmen med teksten "(sto)fuonne j Gulslagara hussu(m j Tuns)berghi": DN XIV 8

57: 16 JULI 1361

Vidnemål da Hermund Bergsson gjorde testamentarisk gave til Peterskirken "j sestofuonne j Gulslaghare husum" i Tønsberg: DN XI 50

58: 13 MARTS 1362

Kongerne Magnus Eriksson og hans søn Håkons rettebod med stadfæstelse og udvidelse af Tønsbergs privilegier. Borgerene får ret at købe korn til fremstilling af malt. På grund af faren skal malthuset placeres udenfor byen. Kongen overlader borgerne en tomt til dette formål. "Ther med hafuom ver gifuet eder huarium vm seg fiortan alna langa tupt oc breida firer ofwan Barda gard sa langt vp som kartara husen stodo oc smidiu budinnar firer awstan Barda bastofuo varo eder a ath bygge mæltu huss oc kiulnur them som en eigo seg sialfuer tomt firer vtten byn. Skal fehyrde var logmader oc fiorer radesmæn i Tunsbergi skifta sua tuptum manna millom som ver hafuom them gefuet efter thi ær them synist oc at hæfuer": NGL III s 183

59: 27 MARTS 1362

Kong Magnus Eriksson kundgør, at han har skænket sin svend Lemike af Boken sine græsgårde i Tønsberg, som fru Margrete Brynjulfsdatter ejede og hr Orm (Øysteinsson Drotsete) købte efter hende, samt Rimildar badstue med omgivelser. "suæini Læmichi af Bokem gras garda vara j Tunsberghi er fru Margret Bryniulf doter atte ok herre Ormer kæypti af henner arfum. ther med hafum ver gefuet hanom ok hans æruingium Rimildar batstofuna med allum lunnyndum sem till henner leghet hafuer fra forno ok nyiu": DN II 368

60: 7 DEC 1363

Kundgørelse om Asle Peterssons testamente "j suemstofuonne j Steinbiorna garde": DN XI 53

61: 23 APR 1368

Vidnemål "j hia j sestouonne j Kambenonum" om salg i Sande: DN I 401

62: 22 APR 1369

Kundgørelse "j setstofonne j Mathraudinum" om salg af jord i Husvik: DN XI 59

63: 15 JUNI 1369

Lagmanden Jon Karlsson dømmer i sag om gårdpart i Fiskheim "aa aalmanligra

stæfno.....j sætstofuo j nordra lutanom j Ions garde" i Tønsberg: DN VIII 222

64: 19 MAJ 1372

Andress Paalson testamenterede sin bygård "Sappen" i Tønsberg til Mariakirken. Det hedder, at "tuft med kelleren (er) xv fagne lang" og den omfattede "alt nieder fran the storæ steynæ weder Thorgils Torleifssonar hws ligge ok nieder till Kelleren som ær xv faghne lankt": DN I 419

65: 28 FEBR 1374

Salg af gård i Hof kundgøres med vidner "j Smoksgarde" i Tønsberg: DN III 391

66: 18 APR 1375

Bispen i Oslo købte gård på Nøtterøy og i Slagen. Sysselmanden Ketil Vigleiksson og Birger Helgesson kundgør, at handlen fandt sted "vidær lislu Krunu gardslid j Tunsbærghi j Petærs Kirkiu sokhn": DN III 397

67: 13 MARTS 1376

Lagmanden Berg Hermundsson stævner til lagtinget i arvesag "a almanna stæimnu j Matraudenum" i Tønsberg: DN VIII 198

68: 31 JULI 1376

Lagmanden fridømmer mistænkt i drabssag "a almænniligha stæmfnuir firir mik j sætzstofuonne j Matrandhenum" i Tønsberg: DN VII 297

69: 22 MARTS 1378

Olaf Helgesson kundgør, at han har solgt til ærlig mand Ivar Lodvigsson den nordre del i Jonsgård ved Vor Frue kirke i Tønsberg med alle tilliggende fra nedre stræde til øvre samt en halv bryggepande, hvori kan koges 8 tønder, tillige med et markebol jord i Øvre Sem i Nøtterøy for 15 brændte mark, som er betalte. "at ek hafuir selt erlighom manne Ifuare Lodhuikssyni nördre lutan i Jons garde sem ligger wider Wara Fru kirkiu i Tunsbergi, mæder husum ok tuftum gardhom ok allum adrum lutum ok lunnenn dom som til thes gardz ligger ok leight hefuir fra forno ok nygiu fra nædri stræteno ok till thet øfwra, ok eit marker bool jordhar i øfsta Sæam sem ligger j Nioterøy wider fyrnempt Tunsbergh, ok halfua tha bryggiu pannuna sem siuder mæder atta tunnom ok stender j adernempdom Jons garde, firir fimtan marker brendar": DN XI 64

70: 31 OKT 1379

Amund Gautesson opsætter testamente for sig selv og sin hustru Brynhild Skjeggdatter med 4 borgere fra Tønsberg som udstedere. Hovedparten i testamentet er "Gauta gard allan sydra i Tunsbærghi.....med badom steinkiaëllarom ok ollum husum ok tuftum ok med ollum ollgoghnum ok heitu katsle, ok med ollum adrum luttum ok lunyndom sem till thærs gardtz ligghia fra forno ok nyiu". Gautagård skulle gives til Mariakirken i Tønsberg mod, at Amund og hans hustru fik gravsted inde i kirkebygningen, hvor hans far og moder lå begravet. Præsten skulle til visse tider holde sjælemesser: DN VII 302

71: 31 OKT 1379

Amund Gautessons hustru Brynhild Skjeggsdatter godtager, at manden har testamenteret deres fælles ejendom Søndre Gautegården i Tønsberg til Mariakirken i byen. Brynhilds del af ejendommen, som "Amunthr Gaute sun husbonde henne hafde gefuet henne j tillgiof sina", var værd "sæx mærker gull". To borgere var vidner "j sætzstofuone j sydra Gauta garde" i Tønsberg: DN VII 303

72: 21 FEBR 1380

To mænd vidner, at de var "j Matraudenom j Tunsberghi.....a almænnilegha stæfno", hvor lagmanden Berg dømte i strid om landskyld af en gård i Fiskum: DN V 316

73: 27 OKT 1381

Provsten ved Apostelkirken i Bergen Vinald Henriksson og fehirden i Tønsberg Gaute Eiriksson kundgør købet af en gård i Oslo. Køber er provsten ved Mariakirken i Oslo og handelen blev gjort "j setstafuone j Haraldenom" i Tønsberg: DN III 435

74: 14 APR 1384

Fru Ingeborg Sigurdsdatter og hustru Sunniva Erlingsdatter afstod "nordræ lutan j Joons gardhe j Mari Kirkiu sokn j Tunsbergi med steinkellerom husum ok tuptum" til Strange Klausson og hans kone. De modtog dette mod at betale "halfth stykki vernest klædhe". Videre forpligtigede Strange sig til at "ganga æina pilgrims ferdh till wara fru i Takn....": DN I 489

75: 17 APR 1384

Korsbroderen i Oslo og provsten ved Laurentiuskirken i Tønsberg Thorgeir Haraldsson samt 5 andre mænd kundgør, at fru Ingeborg Sigurdsdatter og hustru Sunniva Erlingsdatter på egne og sønnen Lodvik (Ivarssons) vegne forpligtes med Strange Klausson og hans kone Sigrid Gunnarsdatter således, at de førstnævnte overlod ægtefolkene hele Nordre Jonsgård i Mariakirkens sogn mod at Strange inden 29 sep førstkommende betalte Mariakirken 1/2 stykke klæde, som Ivar Lodviksson havde givet til kirkens bygning, samt gjorde en pilgrimsfærd til Vor Frue i Aachen for hans sjæl, hvorved fru Ingeborg og hustru Sunniva skulle være kravløse for de 60 mark i penge, som Ivar havde givet Sigrid i medgift. Kundgørelse "j nedre stowonne j gauta garde j Marikirkiu sokn" i Tønsberg. Sagen gælder "allan nördre lutan j Jonsgarde j Marikirkiu sokn j fyrnefnndom stadh medar steinkellarom, husum ok tuptum ok medar ollum lutum ok lunnindom sëm til liggia eder leget hafva": DN XI 70

76: 12 JAN 1385

Ejendomsoverdragelse med håndslag gjort "j sætzstofuone i sydra Gautagarde" i Tønsberg: DN I 492

77: 11(?) JUNI 1388

Lagmanden Amund Gautesson dømmer "a almannelika stæmfno firir mek.....j sædzstofuone j Smoks gardhe" i Tønsberg: DN XI 74

78: 26 MARTS 1390

Ejendomsoverdragelse hvor vidnerne mødte lagmanden "a almenilega stemfno j sedtzstofuone Smoxtzsgharde" i Tønsberg: DN I 524

79: 28 APR 1390

Forlig i tvist om ejendom, hvor præsten ved Peterskirken er den ene part. Forliget blev indgået "j setzstouuonne j Smoxgardhe" i Tønsberg. Sira Steinar Thorgylsson og hans modpart blev forligt under medvirken af Brand Lagmann og "Nerid j Kambenom": DN II 519

80: 24 JULI 1391(?)

Ærkebispfen af Nidaros overdrog til "warom hollom oc godhom wert Pethe stint oc Gesa Wediehes dotttor" "tuft then sem kallatz Baldtzgard med bronne oc them tueim hwsom kallatz stegherhuus oc hedaskaal sem ligger mellom Bratten nordre oc steynkiallaren j Sappen sua lange fran weggen sem bronnen stander vp til. oc til wejden sem gengher mellom Sappen oc Baldtzgard oc till hørde war frua Kirkiu j Tunsberg fore storæ mandaudhen". "Gjøre than ey thet mathan thau lifua batha ellar eit thera efter annat tha skal Maria Kirkia frælsaligha æyghia oc fylgæ sua mikla tumpt oc hws j nordre": DN I 532

81: 5 DEC 1391

Lagmanden Brand Gunnarsson dømmer i arvesag "a allmenilegha stemfno" "j sestofuone (i) Smoxtzsgharde" i Tønsberg: DN I 534

82: 5 DEC 1391

Lagmanden Brand Gunnarsson kundgør overdragelse af ejendom "j setzstofuone (i) Smoxtzgharde" i Tønsberg: DN I 535

83: 14 DEC 1391

Overdragelse af ejendom bevidnes af bror Aslak, lagmanden Brand Gunnarsson og tre rådmænd "j neddra Petertz sgharde j Tundstzberghi j malstofuone Hermans laupare....": DN I 536

84: 9 NOV 1392

Kundgørelse om møde for lagmanden "j Matraudinum j sedzstofuone" i Tønsberg: DN XI 84

85: 15 JAN 1393

Lagmanden Brand Gunnarsson kundgør dom i tvist om gård i Sandsver "a allmenilegha stemfno j sedtzstofuone (j) Smoxsgharde" i Tønsberg: DN IV 618

86: 20 FEBR 1393

Lagmanden Brand Gunnarsson dømmer "j sedzstofuone (j) Smoxsgharde" i Tønsberg: DN XI 85

87: 14 APR 1393

Lagmanden kundgør forlig om gave "j Smoxsghardde" i Tønsberg: DN VII 325

88: 1 APR 1394

Lagmanden Brand Gunnarsson afsiger dom i strid om ret til gård i Borgarsyssel "a allmenilegha stemfno j sedtzstofuone j Jonns ghardde j næddre lutanum" i Tønsberg: DN III 516

89: 19 JUNI 1394

Forlig mellem Gunnar Kolbeinsson på sin hustrus vegne og Elin Thordsdatter på sin faders vegne om at indanke en tvist om jord på Nøtterøy for lagmanden og rådmændene indgås "a bryggiunom vidher Olofs klauster" i Tønsberg: DN IV 635

90: 13 MARTS 1395

Præsten ved Peterskirken Steinar Thorgilsson og præsten i Ramnes Halbjørn Bjørnsson og yderligere en person kundgør at de var "j Matrauthenom j Tunsberghe aa almænnelæghre stæfno" i Tønsberg for at klargøre lejemålet til en gård i Slagen: DN VI 345

91: 24 MARTS 1395

Kundgørelse "j Matraudinom" i Tønsberg af krav, som præsten i Våle har til en bonde i Våle: DN IV 644

92: 19 JULI 1395

Præsten i Sandeherred Eirik Kolbjørnsson kundgør, at han, da han var præst på Onsøy i Borgarsysla, var vidne til, at fru Birgitta Knudsdatter som sin sidste vilje ville give til Mariakirken i Oslo "haluan skomakare garden j Tunsberghi (en hon tha af genge j thæiri soot), en andra helfdena af gardenom skuldi herra Jon Hafthoorsson fylghia henner husbonde j sine lifdaghe, ok sidan skuldi en then hælfden falla til Mari kirkiu firsaghdre": DN IV 649

93: 16 OKT 1395

Lagmanden Jon Karlsson mægler i tvist om jord. Forhandlingerne skete "a stefno firir mek j Matraudhenom" i Tønsberg: DN II 542

94: 3 DEC 1395

Retshandling angående lagmanden Jon Karlsson "aa almenelegha stemfno firir mek ok radmennena j T(unz)berghi j sedzstofuonne j nørdræ lutanum j Jonsgardde" i Tønsberg: DN XI 87

95: 1396

Under fabrica ved Laurentiuskirken i Tønsberg nævnes "Jtem j synzsta Sundum j Tiumu m boll ær sira Thorgæir lauk firir garden Bratten sæm kom firir jordena Næiardhæim aa Neseno": RB s 182

96: 1396

Under præbendet Tokanæs ved Laurentiuskirken i Tønsberg nævnes på Nøtterøy "J Thiærna rudi h m booll gaf Niclas j Musanom": RB s 185

97: 13 APR 1396

Lagmanden Jon Karlsson kundgør dom i sag om pantsat kø "a almannaaleghæ

stæmfv firir mik ok margha adra goda mæn j Jons garde j sæstofuonæ j nordra lutan" i Tønsberg: DN VI 348

98: 14 MARTS 1397

Lagmanden Jon Karlsson dømmer "a almenneliga stemno.....j nørðra lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg: DN II 548

99: 22 MARTS 1397

Lagmanden Jon Karlsson afsiger dom i sag om gårdsskifte "a almannaligha stemno.....j sestofuone j nærdha lutanum j Joons gardenum": DN III 531

100: 11 MAJ 1397

Lagmanden Jon Karlsson og Haakon Helgesson udsteder vidisse af brev DN XI 896 "j Haraldenom" i Tønsberg: DN XI 90

101: 15 MAJ 1397

To lagrettemænd i Tønsberg kundgør, at hustru Margrete Hermundsdatter, der var syg, men ved fuld samling, gav sin frænde Jon Karlsson, lagmand i Tønsberg, 4 markebol i Reine i Ramnes sogn, hvis han overlevede hende. Kundgørelse "at grabrødh(r)a j stofuo hustru Margrete Hermunzdoter": DN XI 91

102: 27 JULI 1397

Korsbroder i Oslo og provst ved Laurentiuskirken i Tønsberg Halbjørn Bjørnsson, lagmanden Jon Karlsson og 5 væbnere afsiger dom mellem Simon på Sker og hans børn Åsa og Borghild på den ene side og på den anden Thore Amundsson og hans hustru Sigrid Gunnarsdatter angående Nordre Jonsgård i Tønsberg. Hele gården tilkendes ægtefolkene mod at de inden et år gør eller lader gøre en pilgrimsfærd til Vor Frue i Aachen og en til St Olav i Nidaros for Ivar Lodvikssons sjæl, og kun hvis dette ikke sker, skal Simon tilvurderes så meget af gården, som de to rejser ville koste. "tha skuldi Symon eighæ til jampnmykils jn j Jons gardhe". Kundgørelsen "a almanleghre stemfno j setzstofuonne j nørðhræ lutanum j Jons gardhe" i Tønsberg. Sagen gælder "Jons gardh j nørðhræ lutanum j Twnsberghe med ollum lutum ok lunnyndum": DN XI 92

103: 13 OKT 1397

Lagmanden dømmer om ret til vej i Sandeherred "a almenneliga stemno j setzstouonne j nørðra lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg: DN I 559

104: 29 JAN 1398

Testamente for præsten ved Peterskirken sira Steinar Thorgilsson kundgøres "j presthusonom" i Tønsberg: DN XI 93

105: 13 APR 1398

Tre rådmænd kundgør "a aamenneliga stemno.....j nørðra lutanom j Jonsgarde" at Simon Kåresson og Olaf Hallason overdrog Gautegården Søndre til Mariakirken i overensstemmelse med Amund Gautessons testamente. Præsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson modtog gården på Mariakirkens vegne. En af bestyrelse af boet Simon Kåresson "skulde væra j nætzsta herbyrgenom j Gauta garde" indtil

biskop Øystein kom til byen og kunne tage den videre afgørelse: DN VII 329

106: 1399

Under mensa til Laurentiuskirken i Tønsberg nævnes i Lardal "J Kæra fiskini ij laupa land gaf sir Eilifuær ok hustru Adstridh j Gautagardæ (afhæindi) systir han afhæindi": RB s 190

107: 1399

Under mensa til Peterskirken i Tønsberg nævnes "prest husen. Item barkæbudinner" (lauk sir Stenar f iijj nobilæ af tollenum j Sandæ fiord" dvs tidligere ejet af præsten Steinar Thorgilsson og overdraget til Peterskirken som erstatning for penge, han havde oppebåret af tolden i Sandefjord: RB s 195

108: 1399

Under mensa til Peterskirken i Tønsberg nævnes på Hadeland "J Nyodhe j Grana sokn, h ij hæfsæælde bool gaf Ingibiorgh j Hnappenum f Bertol maagh sin": RB s 199

109: 1399

Under fabrica til Peterskirken i Tønsberg nævnes i Slagen "J Leiris tunum j Eidangre helfdena af thy sem Ragnildæ j Steinbiorna garde atte ok hon gaf xii aura bool. ok annet xij aura bool til prestbord sem fyr seghir": RB s 199

110: 19 MARTS 1399

Lagmanden Jon Karlsson foretager afhøring vedrørende arv "a almannulegha stempno.....j sestofuonne j Smoks gardhe" i Tønsberg. To af vidnerne henviser under forhørene til "at their varo.....j hia heima j stofuo Als rysans" i Tønsberg: DN II 556

111: 12 APR 1399

Lagmanden Jon Karlsson kundgør dom i tvist om arv "a almanlegha stempno.....jsestofuonne j Smoks gardhe" i Tønsberg: DN II 557

112: 10 SEP 1399

Biskop Eystein af Oslo stadfæster det af provsten Hallbjørn Bjørnsson og Maria-kirkens ombudsmand Hans Vediksson foretagne salg af den til samme kirke af Amund Gautesson og hans hustru skænkede Gautagård i Tønsberg til hr Jon Reidarsson (Darre), for at købesummen 134 mark kan anvendes til kirken og den gamle præstgårdsbygning. "bref vm Gauta gardh j fyrnæfndo Tunsberghi hurso Amunder Gautason ok Brynhilda Skægs dotter æighin kona hans hafdo han gafuet vndir prestbordhet fyrnæfndrar kirkiu ok at ærfuingiar thæira hafdo then gardh sidan afhænt". "Ok syntez oss nytsamlighaste væra at sælia then gardh ok læggia værdhet vppa kirkiuna sialfua ok nokot af thui gamblan prestgardh vider kirkiuna at bønahald ok aartiidh haldez thess hælder vppi. Ok budum wer thæim sua Halbiorne ok Hanese fyrnæmfndom at sælia oftnæmfndan Gauta gardh.....han hade sælt hæiderlighom riddara ok vælbornom manne varom godhom bin herra Joone Ræidarssyni then gardh firi fiorar mærker ok thretighio mærker ok treet hundradha marker til ganghs peningha at rækna". Salget gælder "Gauta gardh

allen meder husum tuftum kællarom ok ollom adrom lunnindhom": DN VII 331

113: 26 SEP 1399

Lagmanden Jon Karlsson kundgør overdragelse af jord som betaling af bøde "j setstofuonne j Smoksgardhe" i Tønsberg: DN XI 97

114: 1300-ÅRENES SLUTNING

Årstidsnotits for Thora Amundadatter i Gautagård, "thoro amunda dottor j gautagarde", i latinsk kalendarium for en kirkelig institution i Tønsberg: NGL IV s 653

115: 9 MARTS 1400

To rådmænd kundgør "a strætenom vidher Matraudhin" i Tønsberg om lejemål mellem forrige lagmand Brand Gunnarsson og nuværende Jon Karlsson: DN XI 99

116: 25 MARTS 1400(?)

Kundgørelse om salg "j Gulsmidz gardhenom" i Tønsberg: DN XI 100

117: 28 MARTS 1400

Kundgørelse "j Mataraudenom" i Tønsberg af gave af jord i Tune til Glemmen kirke i Borgarsyssel: DN IV 708

118: 21 JUNI 1400

Provsten i Mariakirken i Oslo Arne Sigurdsson, hr Gaute Eiriksson og to adelsmænd skiftede jord "j synnre lutanom j Petersgarde" i Tønsberg: DN V 399

119: 1401

Angående skyld i Vestfold nævnes "Eodem anno atte Stokka kirkia thessa gamblar skuldir af arfuum sira Bryniulfs ix m f af arfuum Nikulos j Musanom iij m f": RB s 568

120: 1401-02 ELLER 1292-93 (NEDSKREVET 1622)

"Forhandlingsbreff om trende husstuffer wdj Krogskougen i Tunssberg, daterit wdj kong Erichs 13 regimentis aar": Akershusregisteret 2368: 58 s 149

121: 3 OKT 1402

Lagmanden kundgør forslag angående tvivl knyttet til hans autoritet "j sætstofuonne j Matraudehenom j Tunsbergi a almannæligri stæmno": DN VI 361

122: 7 MARTS 1403

Lagmanden Jon Karlsson kundgør forlig i arvesag indgået "aa almænlighe stempno.....j sætstofwonne j nørdræ lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg: DN V 429

123: 10 MARTS 1403

Korsbroder i Oslo og provsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson og lagmanden Jon Karlsson kundgør dom i tvist om ejendom mellem præsten i Sande Erik Kolbjørnsson på den ene side og Arnfinn og Borgar Helgesønner på den anden side "a almenneliga stemno firir oker j nørdræ lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg:

DN I 586

124: 10 MARTS 1403

Korsbroder i Oslo og provsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson og lagmanden Jon Karlsson kundgør forlig mellem præsten Erik i Sande om fordringer hos Arnfinn og Borgar Helgesønner "a almenneliga stænno firir oker j nørðra lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg: DN I 587

125: 10 MARTS 1403

Rådmændene Asgauter Niclison og Amunder Sigurdason kundgør overenskomst om betaling af leding "y nørðra lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg: DN IX 196

126: 6 MARTS 1404

Rådmænd kundgør om salg "ij Krununne ij øfra lutanum" i Tønsberg: DN XI 109

127: NOV 1404 (?)

Dronning Margrethes instruks for kong Eriks rejse til Norge omtaler "Suder-garthenæ" i Tønsberg: DN XI 110

128: 14 MARTS 1405

Vidnemål for lagmanden Jon Karlsson i strid om ejendom "a almenligia stæmnu.....j sætzstofuona j nørðra lutanom j Jonsgarde" i Tønsberg: DN III 576

129: 6 MAJ 1405

Hr Jon Darre sælger "min gardh j Tunsberghi som Gauta gardher eiter sem ligger j Mariu kirkiu sokn" til hr Gaute Eiriksson. Salget blev gjort med samtykke af hr Jons hustru og betalingen var "fim tighi engilska nobil". Som brevidner optræder lagmanden Jon Karlsson sammen med tre rådmænd: DN VII 343

130: 16 JUNI 1405

Klarlæggelse af ejendomsforhold med provsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson og lagmanden Jon Karlsson som vidner "a almenneliga stemno....j nørðra lutanom j Joonsgarde" i Tønsberg: DN I 599

131: 16 JUNI 1405

Abbeden i Olavsklosteret Olaf Salmundsson stadfæster salg af gårdpart til præsten i Sandeherred Erik Kolbjørnsson "j Raudenom" i Tønsberg: DN I 600

132: 16 JUNI 1405

Kundgørelse "j Raudenom" i Tønsberg af gårdssalg: DN I 601

133: 24 MARTS 1406

Lagmanden Jon Karlsson afsiger dom i tvist om gårdpart i Borgarsyssel "a almanlægha stæmno.....j Jons garde j sædstouonæ" i Tønsberg: DN II 590

134: 15 APR 1407

Lagmanden Jon Karlsson og to rådmænd kundgør, at Nikolas Arnbjørnsson solgte

en tredjedel af et skib med redskaber, som han ejede sammen med Jon Karlsson og Hallad Aslesson, til provsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson for 56 mark penge, af hvilke Nikolas skyldte provsten de 50 på "prestgardenom j Petars kirkio sokn". Resten skal han have udbetalt i forskellige genstande. Kundgørelsen "j Bryniulfs husum sæm kallas profastagarden": DN XI 112

135: 20 JUNI 1408

Kundgørelse "a almennelighæ stæmpno firir mek j sætstofwne j nørdræ lutanom j Jons garghe" i Tønsberg angående grænsedragning: DN XI 115

136: 13 JAN 1409

Abbed Olav Salomonsson ved Olavsklosteret, provsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson samt lagmanden Jon Karlsson udstedte vidisse for DN II 139 "a almænneligre stemno i nørdræ lutanom j Jonsgarde" om St Stefan hospitalets jordegods: DN II 606

137: 12 AUG 1409

Afklaring af ret til gård i Sandeherred kundgøres "j prouastegardenom" i Tønsberg: DN III 591

138: 24/25 FEBR CA 1410

Nikolas Arnbjørnsson gør testamente til fordel for sin hustru Ingebjørg og hendes datter Margrete, for St Peters kirke i Tønsberg, for sin frænde Gunnar på Berg og Thorstein på Nes. "at sancte Pedzer kirkiu skall hafua oll the gamle hws som iæk kœfpte a profasten j prestagardenom blifuer ek døder.....jtem the nygia hws oll gang ok eldh hws ok thar til høyre skall min hustrv hafua hwart efter annan". Videre opregner han, hvad han er skyldig at udbetale til en del personer, således "Hartigh j Sworten h. mark": DN XI 117

139: 14 MARTS 1410

Provsten ved Laurentiuskirken Halbjørn Bjørnsson og lagmanden Jon Karlsson afsiger kendelse i strid om gård i Sandeherred "a almannalegha stemno.....j setstofuonne j Smugx garde": DN III 597

140: 7 JULI 1411

Kundgørelse "j nædhra lutanom j Petersgarde" i Tønsberg om salg af jord i Berg i Sandsver: DN XI 120

141: 25 APR 1412

To rådmænd kundgør salg af jord i Stokke "i Blomagarde" i Tønsberg: DN XI 123

142: 16 OKT 1412

Rådmændene Amund Sigurdsson og Asgaut Nikolasson, byfogden Håkon Aksels-son og en lagrettemand kundgør at de var vidner til en handel "j nædræ lutanom j Pedarsgarde". Parter i handlen var Herman Løpare, hans hustru, Arne og Tormod Arnessønner: DN V 487

143: 9 JULI 1413

Vidnemål i arvesag "i Matraudenom", hvor "Niculos i Prest gardenom" nævnes: DN XI 126

144: 31 OKT 1413

Lagmanden Jon Karlsson kundgør dom om retten til gade og fævej mellem gårde i Kile i Rode "a almannaliga stemno firir mik j Askælenom" i Tønsberg: DN IX 218

145: 7 MARTS 1414

Lagmanden Jon Karlsson afhører vidner "aa almenligo stemfno.....j Æskiæl-
lenom" i Tønsberg: DN III 619

146: 15 MARTS 1414

Lagmanden Jon Karlsson kundgør dom angående Bjorfossen i Heggens skibrede "a almenælige stemfno firir mik j Æskiellenom" i Tønsberg: DN VIII 254

147: 27 JULI 1414

Henrik van Bokæm erkender at have solgt lagmanden Jon Karlsson "græs garden som ligger j Pæders kirkiu sokn" i Tønsberg. Et vedhæftet brev fra kong Magnus Eriksson og dronning Blancas tid vidner om at haven var hæftelsesfri. Og Henrik vidner, at Jon Karlsson har betalt efter aftale: DN II 633

148: 21 MAJ 1416

To rådmænd kundgør salg af et jordstykke i Røyken. Brødrene Orm og Halvard Bårdsson var parter i sagen. Handlen blev indgået "j øfra lutanom j Pædersgarde" i Tønsberg: DN VI 394

149: 14 APR 1417

Vidneudsagn i arvesag blev givet "j Æskiellenom" i Tønsberg. Én af udstederne var byfogden Håkon Eskilsson og blandt vidnerne nævnes "Hanes Wædikesson byman j Tunsberge": DN V 522

150: 14 JAN 1419

Gavebrev til domkirken udstedt af "Olafuer Thorsteinsson oc Halstein Kalibber j fullu vmbodhe Omundtz i Steinbiornæ garde" i Tønsberg: DN II 649

151: 2 APR 1421

Lagmændene Jon Karlsson i Tønsberg og Jon Gautesson i Viken afsiger dom i tvist om fiskeri "j Matraudenom" i Tønsberg, hvor ridderen og høvedsmanden på Tønsberghus hr Endridh Erlendtzsson er part i sagen: DN II 660

152: 11 JUNI 1424

Rådmænd kundgør salg af jord på Nøtterøy "j Æskielenom" i Tønsberg: DN XI 141

153: 24 MARTS 1425

Bjørn Sigurthsson kundgør salg "a almannalek stemno" og "j Smogsgarde" i Tønsberg: DN I 703

154: 8 MAJ 1429

Kundgørelse "j Keikenum" at adelsmanden Markvard Buk har købt gårdspart i Borre: DN I 725

155: 20 SEP 1431

Abbeden Olaf i Olavsklosteret, lagmanden Sigurd Sjofarsson, en rådmænd og en lagrettemand udsteder brev "j Blome garde" i Tønsberg i sag om arvsskifte: DN II 707

156: 15 JAN 1434 (?)

Torbrøn Glødarson og Torbrønson Finson kundgør salg af jord i Styrvold "j presthusom" i Tønsberg: DN VIII 291

157: 22 FEBR 1434

Kundgørelse "j profastæ gardenom" i Tønsberg om donation på Nøtterøy: DN XI 155

158: 13 FEBR 1436

Aftale indgået "j Sappanom" om broder Tormod Erlingssons salg af gård på vegne af Olavsklosteret med byfogden Gaute Eriksson og rådmænd Audun Bjørnsson som vidner. Aftalen indgås i Sappen, men brevet var skrevet og forseget i Olavsklosteret: DN I 752

159: 6 MAJ 1439

Rådmændene Hakon Eskilsson og Thord Thorbiorneson kundgør "j Eskielenom" i Tønsberg, at adelsmanden Rolf Kane solgte gårdspart: DN I 769

160: 23 JUNI 1442

En rådmænd, en lagrettemænd og Beneke Brokær kundgør, at Gunvor Jonsdatter for dem vedgik, at hendes husbonde Erlend Skrap havde solgt til Haakon Eskilsson hele Gresgården i St Peters sogn i Tønsberg. "ath Gunnor Jonsdotther kændis fyry oss ath hønnæs bonde Erlænd skrap hafdæ sælt Hakon Eskilssyni med jaa och handerbande allan gressgardin som liggheer j Pæther kirkiu sokn i Thunsberghi holkit fornæmda Gunnor jaakuade fran them och theres ærwinghom och wnder fornæmdan Hakon och hans ærwingia till æuærdalege ægu och oudal, och kændes vpnæmdh Gunnor thet hønnes bonde Erlend fornemder och hon ath thagh hion hafde vpp boridh af fornæmdum Hakanæ førsthæ pæningh". På brevets bagside var en samtidig påskrift "bref vm grasgarden": DN II 749

161: OKT CA 1445(?)

Ridderen Erik Sæmundsson, væbneren Einar Flugha og lagrettemænd Thormod Arnasson kundgør salg af jord i Kjer i Sem "j niddre Haralden" i Tønsberg: DN IX 296

162: 7 SEP 1446

To rådmænd kundgør, at Gesa Vediksdatter med broder Vediks samtykke gav Anders Eggertsson, hvad hun ejede i Nordre Bratten i Vor Frue sogn i Tønsberg,

mod at han skulle underholde hende med mad og øl, så længe hun levede. "hun vnte oc gaf fyrdom Anders Æggiertsyni nørdræ lutanom j Brattenom j Thunsbærghe swa mykit som hun ther wtj æigher som ligger j Warfry kirkiæ sokn j fyrnembdo Thunsbærghe med brodher Vædikis jaquædhe med husum oc tuptum oc allum adrum lunnindum". Kundgørelsen skete "j Blomæ gardh": DN XI 184

163: 17 SEP 1446

Lagmanden Pæder Olafsson dømmer i trætte om gårdpart i Sandsver. Han og rådmændene var samlede "j Haralden a radtzstofuonne" i Tønsberg: DN VI 501

164: 17 SEP 1446

Lagmanden Peder Olafsson, borgmesteren Claws Bærent(sson) og 13 rådmænd kundgør dom om jord i Rud i Askims sogn "vppa radh stofuonne j Haralden" i Tønsberg: DN X 188

165: 20 MARTS 1447

Lagmanden Peter Olafsson kundgør, at rådmanden Sarias i Tønsberg "j Furten" afleverede løsøre til hustru Sigrid fra Brunla: DN III 793

166: 28 SEP 1447

Bernt Lyneborg i lagmandens sted, byfogden og tre rådmænd kundgør, at Thorstein Thorgilsson som ret arving efter Thord Thorbjørnsson overdrog til præsten ved Mariakirken i Tønsberg sira Hans (Jensson) den øvre del af Nordre Jonsgård sammesteds, hvilken Margrete Strangesdatter for mange år siden for bønnehold havde givet til Mariakirkens præstebord, og som nu er Humlegård, medens han nu selv gav den anden halvdel fra Humlegården og til Langstrædet til kirkens vedligeholdelse mod årtidehold for de nævnte personer og 4 andre navngivne slægtinge. "optnembder Thorstein afhende sire Hannes optnemdom øfrælutan j nørdræ Jonsgardh sem ligger j Mariekirkiu sokn j fyrnembd stadh sem Margarettæ Strangadotter fore manghom aarom gefuit hafde til prestbordzsens til fyrnembdre Mariekirkiu sem nu er humblæ garden hennæ oc hennes ærfuingiæ til bønæhaldz, en annen hælfte næ afhende han optnembdre Marie kirkiæ til vphældis fra humblæ garden oc til Langhstretet med kiællaren vnden sik oc sinæ ærfuingiæ, oc vnder fyrnembdre Marie kirkiu oc prestbordzsens til æuerdelighæ æigho". Bagpå er skrevet "bref wm Jonsgard halft kirkiune och helftenæ af tuften til presten j ford stadh": DN XI 186

167: 30 MARTS 1450

Biskop Jon af Oslo dømmer i sag mellem Mariakirken i Tønsberg ved sira Hannes Jennesson og Henrik "den sære" i strid om bygård i Tønsberg. Striden gælder retten til "tompt stekar hws rosta budh oc bruwn som fordom laa til Bolttz gardh". "breff om Stinsgard som prsten sitter vti ligger i Vorfru kir": DN V 763

168: 20 OKT 1450

Dom i strid om arv "uppa radh stofvan" i Tønsberg: DN XXI 463

169: 4 AUG 1452

Lagmanden, slotsfogden, borgmesteren, byfogden og 7 rådmænd kundgør, at de

dømte i en sag mellem præsten ved Mariakirken sira Hans (Jensson) på den ene side samt Henrik Denser og hans hustru Mette Petersdatter på den anden side "vm hws, tompter oc brun", der ifølge de fremlagte breve, udgivne af ærkebiskop Vinalde samt bisperne i Oslo Eystein, Jakob og Jens, blev tilkendt Mariakirken. Kundgørelsen sker "j stora stofwonne j Bratten j nordræ lutan". På bagsiden er påført med hånd fra 1500-årene "Breffue om hwss tpmitt brynd stegherhwss szom presthen nw boendes er": DN XI 196

170: 7 OKT 1455

Kundgørelse "j Haralden" af salg af jord på Tjøme: DN XI 201

171: 9/16(?) APR 1456

Kundgørelse om pant "j Pædher Lyneborgx gardh som ligger j Wora Frw kirkiu sokn" i Tønsberg: DN XI 203

172: 21 OKT 1457

Edsaflæggelse om salg af jord "paa Raadstuffven" i Tønsberg: DN XVIII 73

173: 13 OKT 1459

Ridderen og høvedsmanden på Tønsberghus Colbiorn Gesth, lagmanden Peder Olafsson, fem rådmænd og en lagrettemand, alle fra Tønsberg, samt lagmanden i Oslo kundgjorde et forlig, som blev indgået "i radstofuonna" i Tønsberg, om skifte af en gård i Eiker: DN II 830

174: 21 MARTS 1460

Stævne om grænsstrid i Lardal "fore mik oc radhmennene vppa radstofuonnæ" i Tønsberg: DN XXI 507

175: 10 FEBR 1464

Lagmanden Peder Olafsson, borgmesteren Jusse Pedersson og to rådmænd i Tønsberg kundgør, at gardianen i gråbrødreklosteret Gerik og Henrik van Minden efter Beneke Brøkers begæring forklarede, at hr Gudthorm Eyvindsson for mange år siden havde givet Boltstuft i Mariakirkens sogn til Mariealteret i Mariakirken i Tønsberg for sin, sin hustrus og sine forfædres sjæle efter begæring af sin slægtning hustru Elin, hvorfor et af gardianen udtalt ønske om, at han ville give den til gråbrødreklosteret, ikke havde kunnet opfyldes. "han war j Pædhers gardh j Beniks stofw fore manghom aarom at han badh herra Guttorm Eivindzsson vm einæ tupt som heter Boltztupt som ligger j Waræ frv kirkiæ sokn j Tunsbergh at han skulde giffua hennæ til fornempt klæster fore sinæ siæl oc sinæ forældræ siæl": DN XI 215

176: 16 JAN 1465

To lagrettemænd udsteder brev om salg af gård i Sandeherrad aftalt "j Maatraudhen" i Tønsberg: DN III 867

177: 6 MARTS 1465

Overførelse af gård i Sandsver med to rådmænd fra Tønsberg som vidner "j Gotlawghehws, som ligger j Sancte Pæders Kirkie sokn" i Tønsberg: DN III 869

178: 17 MARTS 1466

Sag om pant "vppa radhstofwonnæ" i Tønsberg: DN XI 219

179: 8 SEP 1469

Præsten Nikolaus Beniksøn Brøker erkender at have overladt Henrik Lyneborg "halfua bryggiaë pannen j Gautæ gardhe som ligger j Tunsbærgh som min fadher Benik Bræker atte" tillige med 2 øresbol jord i Husvik i Slagen sogn som Paal Thorgersson i Ekenes betalte ham for gæld mod Henriks "deild j watzkallen og j munlæghen som ther ware j gardhen oc iii bryggiækar". Brevet udstedt "j Gautæ gardhe" i Tønsberg: DN XI 224

180: 18 JUNI 1470

Kundgørelse om salg. På seglremmene kan læses dele af et brev fra midten af 1400-årene med teksten ".....Torsteinssyni gardh then som eitar Bratten j Warfrv kirkiæ sokn": DN XI 227

181: 11 APR 1474

Rådmanden Magnus Thorsteinsson og to lagrettemænd kundgør, at kirkeværgen og ombudsmanden for Peterskirken i Tønsberg Roald Olafsson tog 11 vidnesbyrd angående nævnte kirkes ejendomsret til Steinbjørnegård sammesteds. Det oplystes, at Amund i Steinbjørnegård gav den ene halvdel til kirken for begravelsessted og bønnehold og hans kone, hustru Margit, den anden halvdel, dog således at hun skulle beholde det hele til sin død, hvilken ret hun senere erklærede skulle gælde også hendes anden mand Peter Olafsson, der atter havde erklæret at ville overføre den til sin anden hustru Gudrun Thorgilsdatter. "tok han eit skiilrikt witnessburdh hustrv Oloff Hæneskes dotter ath hon liisthe fore oss ath hon war j Pæder Olaf's bryllaup than han fekk hustrv Marghet j Steinbiornnegardh j Tunsberghe forda liisthe hustrv Marghet swa ath Amundh bonde myn gud hans siel nadhe, gaff Steinbiornnegard til sancti Pæderss kirkiu j Tunsbergh, halffwan fore lægherstadh syn". Bagpå påskrevet noget senere "om Steinberigh gordt Sancti Petrij kirkes": DN XI 234

182: 14 AUG 1474

To lagrettemænd kundgør, at Roald Olafsson tog to vidnesbyrd angående Steinbjørnegård i Tønsberg, der begge gik ud på, "ath Steinbiorne gardh skal falle vnder sancti Pæders kirkeiu j Tunsbergh" efter Peter Olafssons død efter de af dennes hustru Margit og hendes første mand Amund truffne bestemmelser. Kundgørelsen sker "j Pæder smydz gardh": DN XI 236

183: 8 SEP 1474

Kundgørelse af salg af jord i Slagen. Dateret i "Gudlaugs husum i S. Peders Kirchiom Sogen i Thunszberghj": DN XVIII 96

184: 26 JAN 1479

Rådmændene Knut Eriksson og Trud Pedersson kundgør salg "j Haralden leggendes i Sancti Peders sokn" i Tønsberg: DN I 924

185: 28 DEC 1481

Kundgørelse om regnskab for Vor Frue kirkes gods. Kannik i Oslo og sognepræst ved Vor Frue og St Peters kirker i Tønsberg hr Erik Nilsson skulle, sålænge han ønskede, have bolig i den kirken tilhørende gård, han nu beboer, og for denne med den tilliggende Humlegård betale 3 norske mark i årlig afgift, hvorimod han efter sin død overdrog til kirken de af ham opførte huse sammesteds. "ath her Eric Nielsson skal hafua asetio swa leighe honom lister j kirkiannar gardh han nw j sither, fore iij mark Norenæ pæninga a hwario aare ath gefua kirkianne j gardzleighe, oc humbla garden med ther nær ligger. jtem hafuer och herre Eric lofwat och gefuit, til lof oc wyrdingar Warfrv kirkia ford the nye hwss och gard han nw bygt hafuer til æwerdeligæ ægæ og kirkianne tilvpheldis efter syn dødh". Kundgørelsen skete "j Nygardh": DN XI 247

186: 8 FEBR 1490

En ko som betaling for biskop Nils salg af gårdparter i Sandsver blev leveret "j prosta garden" i Tønsberg: DN II 959

187: 8 MARTS 1491

Kannik i Oslo og provst i Tønsberg Thorkel Simonsson, borgmesteren Evind Olafsson og tre rådmænd kundgør, at Jakob Bager erklærede at ville udvælge sin sognepræst hr Lafrans Henriksson til sin søn og unde ham den nordre halvpart af Nygården, som han havde bygget på Vor Frue tomt, for sin og sin hustrus sjæle, således at han årlig skal give 1/2 mark til deres årtidehold i Vor Frue kirke, der skal eje gården efter hr Lafrans død. "jek will wtwæliæ her Laffrans for myn son oc wne hanom helffthen j Nygard then nordre parten for mek oc myn hustrv sælæ som jek haffwer byath vppa war frw twmpt med sadan forordh at ford her Laffrans myn son oc sokneherre skal fre(l)slighe fylghe ford Nyghard med lutum oc lundom oc gewæ einæ halffwæ mark til amynning i hwarie aare til ware fru kirkie en effther ford her Laffrans affgongs dagha skal ford gaard falle vnder kirkien": DN XI 262

188: 5 MARTS 1494

Dom afsagt over urostiftere "j raastovonne" i Tønsberg med borgmesteren og 2 rådmænd blandt de 12 udstedere af brevet: DN III 990

189: UDEN DAG 1497

To mænd kundgør "j Sandhin sudræ gardin som ligger næden fore sæntæ Oluffs closter", at Sølve Ormsson solgte til Thord og Andres Olafssønner gården Thegin i Slagen sogn: DN IV 1028

190: UDEN DAG 1499

Lagmanden Thormod Jonsson dømmer om arvegods "a raastovon": DN VIII 447

191: 2 MARTS 1507

Lagmanden Jon Jonsson (Pakke), byfogden og rådmanden kundgør "i nørræ Guttegard", at Jens Laurensen solgte til Aasmund Aagesen og hans søn Heming hver halvdel i Nordre Gautagård i St Peters sogn i Tønsberg. "theire af eno halfue

Jens Laurensøn en af andræ halfue Asmund Agessøn oc Heming Asmundssøn søn hans meth thøm skiliordom ath forde Jens Laurensøn seldæ forde Asmund ooc Heming Asmundssøn hwer theræ helten gardin som kallæs nørre gardin Guttegard oc ligger j senthæ Pæders sokn j Tonsbergh meth all tilliggelsæ oc homblæ gardin meth ffraa forde Jens Laurensøn oc hans erfuingie oc vndher Asmund Aagessøn oc Heming Asmundssøn hans søn oc theirre arfuinge til ewerdelige eigo oc altz afrædes ffrelst hem holt oc akærelaust fore hueriom manne. kennis oc tiit nempt Jens Laurensøn fore oss ath han hafuir vpboeret aff Asmund oc Heming første penning oc øfste oc allæ ther j mellom som j kaup theirre kom": DN IV 1047

192: UDEN DAG 1510

Byfogden Ingvar Olsson og rådmanden Bernt Hansson kundgør, at hustru Gunhild, borgmester Evind Olssons kone og enke efter Knut Eriksson, på tilspørgsel erklærede at ville give St Peters kirke i Tønsberg den del, hun ejede i Humlegården Søndre Skolten, fordi hun i nogle år havde haft kirkens del i samme tomt, hvortil også hendes mand gav sit samtykke. "wy tha Ewyndh ok fornepde hustrv Gwnildh om han vildhe wna then del til sancte Pedhers kirke som hon atthe j then hwmbly gardh som kalles sødre Skolltthen for then del hon haffwer fwlt j fornepde twpth som kirkian til hørde j nokre aar etc. hwilket fornepde hyon jaa sagde fra sik ok syna erwyngie ok wndher sancte Pedhers kirke til æwerdelige ægho wthan al j ghen sigelsse". Kundgørelsen sker "j nedra Sappen hoss Ewyndh Olsson borgemestare ok hustrv Gwnild hans hustrv Knwth Erikss effther lewerska". Brevet er gjort "i Rawden j sancte Pedhers kirke sokn" i Tønsberg: DN XI 290

193: 22 APR 1510

Sognepræsten Laurens Henriksson og rådmanden og ombudsmanden ved Peterskirken i Tønsberg Lasse Jensson kundgør, at de havde undt og bygget beskedelig mand Jeppe Michelsson og hans hustru Thora Thorstensdatter en kirken tilhørende tomt ved navn Søndre Skulten til derpå at opføre et passende hus, hvoraf de og deres børn i sin livstid skal give en årlig leje af 4 skilling, hvorefter hus og tomt falde tilbage til kirken, dog skulle deres nærmeste arvinger være næst til åsæde mod en rimelig leje. "wy haffua vnth ok bykth beskedeligh man Jeppe Mikelsson ok Tora Torstensdotter eyghen kona hans sancte Pedhers kirke twpth ligandes j sancte Pedhers sokn j Tunsberg som kalles sødre Skultten swa langa ok sua breda som hon aff forno haffuer warit j sua matte ath han skal bygga ther nytsam hus som twpten æra tarfteligh. Scal han ok hans hustrv ok hans barn beholle forde twpt ok geffua iij skelinge jhwario are j teras liffs tydh ok effther theras liffs tydh skal fornepde hus ok tupt frelsselege falle atther vndher sancte Pedhers kirke j ghen tok sua ath theras næste ærwynghe skolle ware næst til aasætthe for skynsamlege lego aa fornepde gardh": DN XI 288

194: 4 APR 1514

Abbeden Niels i Olavsklosteret og borgmesteren Eilif Borgarsson vidner om aftale 1513 mellem lagmanden Jon Jonsson og fogden Olaf Jensson. Lagmanden Jon Jonsson gik "aff sit hwss wt wppaa Stensarmen tiil sin bot", hvor der blev håndgemæng: DN VIII 481

195: UDEN DAG 1516

Kundgørelse i sag om skovskel "i prestegordhen i Tunsbergh som kalless Styngsgaar i Mari kirke soghen": DN XI 302

196: FØR 14 MAJ 1522

Lagmanden Jon Jonsson kundgør dom om ret til jord i Stenberg på lagtinget "j Heradz gaard": DN IX 507

197: 2 JAN 1526

Statholderen og høvedsmanden på Akershus Olaf Galde giver lejebrev til Oluf Svort for at indkræve landskyld dog undtaget Brunlag gård og gods og "en gaardt wti Tonsbergh som kiøbmendene wti boo": DN IX 560

198: 1536 (NEDSKREVET VED MIDTEN AF 1500-ÅRENE)

I et kalendarium skrev lagmanden Peder Andersen, at "anno domini md xxxvj tha bran tonsbergis by med kloster og kirkier Sancti Peders afften": NGL IV s 428

199: UDATERET, ANTAGELIG NOV 1538

Uddrag i kladdebog. "Et Brev til dem, som boede i Tønsberg, at de skulle drage til Tønsberg igjen at bygge og forbedre den, thi Kongen har naadigen undt dem 6 Aar skattefri": Norske Rigsregistranter I s 57

200: 7 MARTS 1543

Arveforlig "i hosfru Tales stuffue" i Tønsberg: DN IV 1120

201: 14 NOV 1547

Vidneudsagn om Hans Burmanns drabsforsøg på høvedsmanden Bent Bille. Drabsforsøg blev gjort "neder vdi en swale ved en trappe". Han "hafde fortørnet hannom i stwen till forenne": DN II 1147

202: 9 MARTS 1552

Vidneudsagn "pa radstwen": DN V 1125

203: 27 APR 1552

Truende optræden leder til udsættelse af retsmøde "paa raadstuen": DN II 1156

Henvisninger

- Akershusregisteret af 1622.** Fortegnelse optaget af Gregers Krabbe og Mogens Høg paa Akershus slot over de derværende breve. udg G Tank. Kristiania 1916.
- Alström, Ulf 1991:** Hus och gård i Olavs vård. Trondheim ca 990-1300. Occasional Papers in Archaeology 2. Uppsala.
- Andersen, Aage 1987:** Middelalderbyen Næstved. Projekt Middelalderbyen 3. Viby.
- Andrén, Anders 1976:** Tidigmedeltida tomtindelning i Lund. Uppsats i arkeologi vid Lunds Universitet. (stencil)
- Andrén, Anders 1984:** Lund - tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning. RAÄ & SHM rapport, Medeltidsstaden 56. Stockholm.
- Det Arnamagnæanske Haandskrift 81 a Fol.** (Skalhøltbok yngsta). udg A Kjær. Oslo 1910-49. (forkortes Skalh)
- Bencard, Mogens & Jørgensen, Lise Bender 1990:** Excavations and Stratigraphy. Ribe Excavations 1970-76 IV. ed Mogens Bencard et al. Esbjerg.
- Biskop Eysteins Jordebog (den røde Bog).** Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. udg H J Huitfeldt. Christiania 1873-80. (forkortes RB)
- Biskupa Sógur I-II.** udg Gudbrandur Vigfússon & Jon Sigurdsson. Kaupmannahófn 1858-78.
- Bjørkvik, Halvard & Widding, Ole & Hannerberg, David 1974:** Tomt. KLNLM 18. Malmö.
- Blohmé, Mats & Runeby, Christian 1986:** Innberetning over de arkeologiske undersøkelsene i Øvre Langgate 65-67, Tønsberg, 1985. Tønsberg. (stencil)
- Blom, Grethe Authén 1975:** Veit. KLNLM 19. Malmö.
- Blom, Grethe Authén 1976:** Grunnrettigheter og arealdisponering i Trondheim by i middelalderen. Trondhjemske Samlinger X hf 1. Trondheim.
- Brendalsmo, Jan 1979:** Et middelaldersk byfjøs. Vestfoldminne 1979. Tønsberg.
- Brendalsmo, Jan 1982:** "Østkant" og "vestkant?". Nye funn av bebyggelse fra tidlig middelalder i Tønsberg. Vestfoldminne 1982. Tønsberg.
- Brendalsmo, Jan 1983:** Rapport over de arkeologiske utgravningene i Baglergaten 3, Tønsberg, 1979-80. Tønsberg. (stencil)
- Brendalsmo, Jan 1986a:** Innberetning over de arkeologiske undersøkelsene i kvartalet Øvre Langgate/Torvgaten/Fayes gate/Kammegaten, Tønsberg 1976-1982. Tønsberg. (stencil)
- Brendalsmo, Jan 1986b:** Innberetning over de arkeologiske utgravningene i Baglergaten 2-4, Tønsberg 1981-1982. Tønsberg. (stencil)
- Brendalsmo, Jan 1986c:** Sentrum og periferi i Tønsbergs høymiddelalder. ABOA 1984. Turko/Åbo.
- Brendalsmo, A Jan 1989:** Peterskirken, dens kirkegård og det eldste Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg Nr 2. Tønsberg.
- Brendalsmo, A Jan 1992:** Tønsberg før år 1000. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg. Tønsberg. (manus)
- Brendalsmo, Jan & Lindh, Jan 1982a:** Funn fra en utgravning. Tønsberg.

- Brendalsmo, Jan & Lindh, Jan 1982b:** Mer om arkeologien i Tønsberg, årene 1979-1982. NNF-nytt, Meddelelser fra Norsk Numismatisk Forening 1982 nr 2. Oslo.
- Broch, Theodor & Eriksen, Erling 1969:** Storgaten 55. Gamle Tønsberg hf 2. Tønsberg.
- Bugge, Th & Stenberg, Bjarne & Thoresen, Per 1978:** Bod og brygge. Gamle Tønsberg hf 6. Tønsberg.
- Christophersen, Axel 1988:** "Og ordnet det slik at der skulle være kaupstad..". Bosetning og tidlig bydaning på Nidarnes i lys av de arkeologiske undersøkelserne i Trondheim 1970-1987. Trondhjemske Samlinger 1988. Trondheim.
- Christophersen, Axel 1989:** Royal authority and early urbanization in Trondheim during the transition to the historical period. Archaeology and the urban economy. Festschrift to Asbjørn E Herteig. ed Siri Myrvoll et al. Arkeologiske Skrifter fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen, 5. Bergen.
- Christophersen, Axel 1990:** Dwelling Houses, Workshops and Storehouses. Functional aspects of development of wooden urban buildings in Trondheim from c. A.D. 1000 to A.D. 1400. Acta Archaeologica 60, 1989. København.
- Christophersen, Axel & Jondell, Erik & Marstein, Oddlaug & Nordeide, Sæbjørg Walaker & Reed, Ian W 1988:** Utgravning, kronologi, bebyggelsesutvikling. Meddelelser nr 13 fra prosjektet Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Trondheim.
- Clarke, Helen 1987:** Comments on Reconstructing Townyards on the Periphery of the European Urban Culture. Norwegian Archaeological Review 20 no 2. Oslo.
- Codex Frisianus.** En samling af norske Konge-Sagaer. udg C R Unger. Christiania 1871.
- Dahlin, Elin 1987:** Innberetning over de arkeologiske undersøkelserne i Storgaten 16-18, Tønsberg 1971. Tønsberg. (stencil)
- Diplomatarium Danicum 1ff.** udg af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938ff. (forkortes DD)
- Diplomatarium Norvegicum I-XXII.** udg Chr C A Lange m fl. Christiania/Oslo 1849-1990. (forkortes DN)
- Eriksen, Erling 1968:** Nordbyen 16. Gamle Tønsberg hf 1. Tønsberg.
- Eriksson, Jan E G 1973:** Utgravning i Tønsbergs stadskärna 15/6 - 1/9 1972. Nicolay 13. Oslo.
- Eriksson, Jan E G 1974:** Nedre Langgate 45 Tønsberg. Nicolay 17. Oslo.
- Eriksson, Jan E G 1975:** Hvistendahl-tomten i Tønsberg. Nicolay 20. Oslo.
- Eriksson, Jan E G 1976:** De arkeologiske undersøkelser i Nedre Langgate i 1976. Vestfoldminne 1976. Tønsberg.
- Eriksson, Jan E G 1977a:** Nåtid og fortid i bygrunnen. Kloakkanlegg og arkeologi i Tønsberg 1976. Vern og Virke 1976. Oslo.
- Eriksson, Jan E G 1977b:** "Snitt gjennom det høymiddelalderiske bryggeområdet i Tønsberg". Nicolay 26. Oslo.
- Eriksson, Jan E G 1979:** Arkeologi i Tønsberg. NNF-nytt, Meddelelser fra Norsk Numismatisk Forening 1979 nr 1. Oslo.
- Eriksson, Jan E G 1986:** Tønsberg. Tre norske middelalderbyer i 1970-årene. Fortidsminnesvern og utgravningsresultater Hamar-Oslo-Tønsberg. red Øivind Lunde. Riksantikvarens Rapporter 12. Øvre Ervik.

- Eriksson, Jan E G red 1990:** De arkeologiske undersøkelserne i Storgaten 47, Tønsberg 1971. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 5. Tønsberg.
- Eriksson, Jan E G 1991:** "den ældste Kiøbstæd i Norge, Tønsberg". Norsk byarkeologi inn i 1990-årene. red Siri Myrvoll. Bergen. N.U.B. 1
- Eriksson, Jan E G & Hauglid, Roar & Wollert-Nielsen, Svein 1982:** Nedre Langgate 27 - "Britanniagården". Gamle Tønsberg hf 8. Tønsberg.
- Eriksson, Jan E G & Thoresen, Per 1976:** Middelalderbyen. Gamle Tønsberg hf 5. Tønsberg.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf 1901-06:** Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog. Kristiania. (2 udg Oslo 1991)
- Fenger, Ole & Knudsen, Bodil Møller & Reinholdt, Helle 1982:** "I være have". Om ret til hus og jord i middelalderbyen. Projekt middelalderbyen. Århus.
- Fischer, Gerhard 1951:** Norske Kongeborger I. Norske Minnesmerker. Oslo.
- Fischer, Gerhard 1952:** Byplan og byhus i Norge i middelalderen. Nordisk Kultur. Skrevet 1942-45, aldrig udgivet, her efter korrektur 1952 ved Riksantikvarens utgravningskontor for Tønsberg.
- Fladby, Rolf red 1980:** Gamle norske kart 6. Vestfold fylke. Oslo/Bergen/Tromsø.
- Flateyrbok.** En samling af norske Konge-Sagaer I-III. udg G Vigfusson & C R Unger. Christiania 1860-68.
- Flodin, Lena & Germer, Peter & Lindh, Jan 1983:** Rapport over de arkeologiske utgravningene i Øvre Langgate 57/59, Tønsberg 1982. Tønsberg. (stencil)
- Flodin, Lena & Runeby, Christian 1986:** Innberetning over de arkeologiske utgravningene i Tollbodgaten 9-11, Øvre Langgate 65, Tønsberg, 1983. Tønsberg. (stencil)
- Frandsen, Lene B & Jensen, Stig 1988:** Kongen bød. Skalk 1988 nr 4. Højbjerg.
- Frandsen, Lene B & Madsen, Per Kristian & Mikkelsen, Hans 1988:** Byutgravninger og bygningsarkæologiske undersøgelser i Ribe 1983-89. By, marsk og geest 1. Ribe.
- Færeyinga Saga eller Færøboernes Historie.** udg Carl Christian Rafn. København 1832.
- Gjessing, Helge 1913:** Tønsbergs historie i middelalderen til 1536. Kristiania.
- Grettis saga.** udg G Magnusson & G Thordarson. København 1859.
- Grieg, Sigurd 1939:** En bygård i middelalderen. Norsk Kulturhistorie 2. red Anders Bugge & Sverre Steen. Oslo.
- Grieg, Sigurd 1971:** Borgerhus i Tønsberg i middelalderen. Vestfoldminne 1971. Tønsberg.
- Gunnarsson, Gunnar & Kyrre, Hans red 1960:** De islandske Sagaer III. København.
- Hauglid, Roar 1963:** Byer og byhus i middelalderen. Byborgerens hus i Norge. Fra middelalderen til idag. red Roar Hauglid m fl. Oslo.
- Heimskringla. Noregs konunga sogur af Snorri Sturluson I-IV.** udg Finnur Jonsson. København 1893-1900.
- Helle, Knut 1974:** Norge blir en stat 1130-1319. Handbok i Norges historie 3. red Knut Mykland m fl. Bergen/Oslo/Tromsø.
- Helle, Knut 1982:** Bergen bys historie I. Kongsete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536. Bergen/Oslo/Tromsø.

- Helle, Knut & Nedkvitne, Arnved 1977:** Norge. Sentrumsdannelser og byutvikling i norsk middelalder. Urbaniseringsprosessen i Norden 1. Middelaldersteder. red Grethe Authén Blom. Oslo/Bergen/Tromsø.
- Herteig, Asbjørn E 1969:** Kongers havn og handels sete. Fra de arkeologiske undersøkelser på Bryggen i Bergen 1955-68. Oslo.
- Herteig, Asbjørn E 1985:** The archaeological excavations at Bryggen, "The German Wharf", in Bergen, 1955-68. The Bryggen Papers, Main Series 1. Bergen/Oslo/Stavanger/Tromsø.
- Hodkinson, Brian 1982:** A report from the excavations at Nedre Langgt. 41, Tønsberg, 1/9 - 27/10 1981. Tønsberg. (stencil)
- Holmberg, Bengt 1946:** Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement. Skrifter utg av Kungl Gustav Adolfs Akademien 17, Studier till en svensk ortnamnsatlas. Uppsala.
- Holter, Reutz 1847:** Kart over Tønsberg Bye og sammes Udmark. Skala 1:2000. Original i Vestfold Fylkesmuseum, aftegning ved Bjarne Stenberg i Riksantikvarens utgravningskontor for Tønsberg. (Trykt i ny udgave Christiania 1868).
- Hædersdal, Ebbe 1987:** Omkring den middelalderlige bebyggelse. Hikuin 13. Høbjerg.
- Islandske Annaler indtil 1578.** udg Gustav Storm. Christiania 1888.
- Johansen, Marianne 1986:** Middelalderbyen Køge. Projekt Middelalderbyen 2. Viby.
- Johnsen, Arne Odd 1971:** Tønsberg gjennom tidene. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert 1929-54:** Tønsbergs historie I-III. Tønsberg.
- Karlberg, Inger 1988:** Innberetning over de arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 23-25, Tønsberg 1985 og 1987. Tønsberg. (stencil)
- Knudsen, Bodil Møller 1981:** Ved torv og havn i Aalborg. Hikuin 7. Høbjerg.
- Knudsen, Bodil Møller & Reinholdt, Helle 1987:** "I være have" - et middelalderligt rettighedsbegreb. Hikuin 13. Høbjerg.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformasjonstid 1-21.** Malmö 1956-78. (forkortes KLNLM)
- Lidén, Hans-Emil 1971:** Stadsbebyggelse och stadsplan: Norge. KLNLM 16. Malmö.
- Lidén, Hans-Emil 1976:** Trekk av Oslo's topografiske utvikling för 1300, belyst ved nyere arkeologiske utgravninger. Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska Historikermötet i Uppsala 1974. Uppsala.
- Lidén, Hans-Emil 1977:** Stratigrafisk-topografisk beskrivelse av feltet "Mindets tomt". De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 1. Feltet "Mindets tomt". red Hans-Emil Lidén m fl. Oslo.
- Lindh, Jan 1980:** Rosenkrantzgaten 4; rapport fra de arkeologiska utgrävningarna maj 1978 - maj 1979. Bergen. (stencil)
- Lindh, Jan 1984:** Innberetning over de arkeologiske utgravningene i Storgaten 24/26, Tønsberg 1979. Tønsberg. (stencil)
- Lindh, Jan 1988:** "Søndre bydel" i middelalderens Tønsberg - noen resultater fra et forskningsprosjekt. Vestfoldminne 1988. Tønsberg.
- Lindh, Jan 1992 (red):** Arkeologi i Tønsberg I - Søndre bydel. Riksantikvarens Rapporter 20. Oslo.
- Lindh, Jan & Wienberg, Jes 1982:** I bunn og grunn - en brønn med funn. Sems Sparebank, Året 1981. Tønsberg.

- Long, Clifford 1983:** Bygårder i Trondheim mellom 1000-tallet og 1300. Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982. red Gudmundur Olafsson. Reykjavik.
- Lorenzen, Vilhelm 1947:** Vore Byer. Studier i Bybygning I. København.
- Lunde, Øivind 1971a:** Nye sider ved klosterhistorien eller de senere års undersøkelser. Nicolay 10, 1971. Oslo.
- Lunde, Øivind 1971b:** Premonstratenserklosteret i Tønsberg. St. Olavs kirke Nordens største rundkirke. Vestfoldminne 1971. Tønsberg.
- Magnus, Axel 1868:** Kart over Tønsberg. Skala 1:1000. Original på Bygnings-sjefens kontor, kopi ved Riksantikvarens utgravningskontor for Tønsberg.
- Meckseper, Cord 1982:** Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter. Darmstadt.
- Meyer, Johan 1925:** Profanbygningen i Middelalderen. Norsk kunsthistorie I. red Harry Fett & Carl W Schnitler. Oslo.
- Müller, Jens 1750:** Beskrivelse over Den ældste Kiøbstæd i Norge, Tønsberg. Kjøbenhavn. (Oslo 1971)
- Myrvoll, Siri 1987:** Archaeological Investigations in Bergen 1980-1986: Some New Aspects on the Development of the Town. Norwegian Archaeological Review 20 no 2. Oslo.
- Nicolaysen, Nicolay 1890:** Om De norske Kjøbstæder i Middelalderen. Deres Oprindelse, Indredning og Bygningsskik. Historisk Tidsskrift 3 I. Kristiania.
- Nielsen, Ingrid 1985:** Middelalderbyen Ribe. Projekt Middelalderbyen 1. Viby.
- Nielsen, Ingrid & Schiørring, Ole 1982:** Medieval Roskilde - an urban archaeological survey. Journal of Danish Archaeology 1. Odense.
- Nilsen, Helge 1976:** Norrøne historieskriveres syn på de eldste norske byenes oppkomst og tidlige utvikling. Bergen. (hovedoppgave 1974)
- Nordman, Ann-Marie 1989:** De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 18 og Conradis gate 5/7, Tønsberg 1987 og 1988. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 1. Tønsberg.
- Nordman, Ann-Marie & Pettersson, Claes & Tjeldvoll, Gro A 1986:** Innberetning over de arkeologiske utgravningene i Storgaten 33, Tjømegaten 1, Tønsberg 1986. Tønsberg. (stencil)
- Norges gamle Love indtil 1387, I-V.** udg R Keyser & P A Munch. Christiania 1846-95. (forkortes NGL)
- Norges historie. Historien om danernes ferd til Jerusalem.** Oversat av Astrid Salvesen. Oslo 1969.
- Norske Rigsregistrarer I-XII.** udg Christian C A Lange. Christiania 1861-91.
- Pettersson, Dan 1991:** De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 16, Tønsberg 1991. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 7. Tønsberg.
- Platt, Colin 1976:** The English Medieval Town. London.
- Rasmussen, Poul & Hannerberg, David & Stigum, Hilmar & Larusson, Magnus Mar 1959:** Fod. KLN M 4. Malmö.
- Reimers, Egill & Anker, Peter 1981:** Trearkitektur i bygd og by. Norges kunsthistorie 1. Fra Oseberg til Borgund. red Knut Berg m fl. Oslo.
- Robberstad, Knut 1923:** Magnus Lagabøters bylov. udg Absalon Taranger. Kristiania.

- Rørdam, Holger 1887:** Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie 2 R, II. Kjøbenhavn.
- Saga Olafs konungs hins helga. Den store saga om Olav den hellige.** Efter pergamenthåndskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr 2'4To med varianter fra andre håndskrifter. udg O A Johnsen & J Helgason. Oslo 1941.
- Saksnes Danesaga 1-4.** Oversat af Jørgen Olrik. København 1908-12.
- Sandnes, Jørn 1979:** Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie. På leiting etter den eldste garden. red Rolf Fladby & Jørn Sandnes. Oslo.
- Saxonis Gesta Danorum I-II.** udg J Olrik & H Ræder. Hauniæ 1931.
- Schia, Erik 1987a:** Bygården. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. "Søndre felt". Stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper. red Erik Schia. Øvre Ervik.
- Schia 1987b:** Introduksjon. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. "Søndre felt". Stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper. red Erik Schia. Øvre Ervik.
- Schia, Erik 1987c:** Reconstructing Townyards on the Periphery of the European Urban Culture. Norwegian Archaeological Review 20 no 2. Oslo.
- Schia, Erik 1989:** Urban Oslo. Evolution from a royal stronghold and administrative centre. Archaeology and the urban economy. Festschrift to Asbjørn E Herteig. ed Siri Myrvoll et al. Arkeologiske Skrifter fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen, 5. Bergen.
- Schia, Erik 1990:** The Topographical Layout of Buildings in Norwegian Urban Societies. Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 20. Bonn.
- Schiørn, Karl 1933:** Gater og gatenavn i Tønsberg. Vestfoldminne III hf 3, 1933. Tønsberg.
- Scriptores Minores Historiæ danicæ mediæ ævi II.** udg M C Gertz. København 1922. (forkortes ScrMin)
- Semmingsen, Ingrid m fl red 1979:** Norges kulturhistorie 2. Kaupang og katedral. Oslo.
- Steinnes, Asgaut 1936:** Mål, vekt og verderekning i Noreg i millomalderen og ei tid etter. Nordisk Kultur XXX. Stockholm/Oslo/Kjøbenhavn.
- Snorre Sturlassons Kongesagaer.** udg Anne Holtmark & Didrik Arup Seip. Oslo 1970.
- Steensberg, Axel & Kivikoski, Ella & Kerkkonen, Gunvor & Bjørkvik, Halvard & Berg, Arne & Eldjarn, Kristjan 1960:** Gård. KLNLM 5. Malmö.
- Ståhl, Harry 1974:** Toft. KLNLM 18. Malmö.
- Sverris Saga etter Cod. AM 327 4°.** udg Gustav Indrebø. Kristiania 1920.
- Tesch, Sten 1990:** Stad och stadsplan. Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988-90. red Sten Tesch. Sigtuna.
- Tjeldvoll, Gro Andreassen 1990:** De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 35-37, Tønsberg 1974. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 4. Tønsberg.
- Tollnes, Roar L 1973:** Utgravning i Tønsberg's bygrunn mai-sept. 1971. Nicolay 13. Oslo.
- Tønsbergs brandtakster 1767-1868.** Original i Riksarkivet i Oslo, kopi ved Riksantikvarens utgravningskontoret for Tønsberg.
- Tønsberg og omegn. Kort i skala 1:5000.** Original ved Norges geografiske oppmåling i Hønefoss, kopi ved Riksantikvarens utgravningskontor for Tønsberg.

- Wallace, Patrick F 1987:** The Layout of Later Viking Age Dublin: Indications of its regulation and problems of continuity. Proceedings of the Tenth Viking Congress, Larkollen, Norway, 1985. ed James E Knirk. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke Nr 9. Oslo.
- Weber, Birthe 1989:** Gjerder. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 6. Hus og gjerder. red Erik Schia. Øvre Ervik.
- Westholm, Gun 1989:** Visby - bönders hamn och handelsplats. Visbysamhällets uppkomst och utbredning under förhistorisk tid och äldre medeltid. Visby - staden och omlandet II. RAÄ & SHM rapport, Medeltidsstaden 72. Stockholm.
- Wiberg, Christian Koren 1921:** Bergensk kulturhistorie. Det hanseatiske Museum Skrifter 3. Bergen.
- Wienberg, Jes 1983:** Rapport over den arkæologiske udgravning i Kammevægen 10, Tønsberg 1981. Tønsberg. (stencil)
- Wienberg, Jes 1991a:** De kirkelige institutioner i middelalderens Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 6. Tønsberg. (hovedfagsspeciale 1983)
- Wienberg, Jes 1991b:** Middelalderens Tønsberg, kirken og omlandet. Vestfoldminne 1991. Tønsberg.

Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim, Nedre Elvegata 30 B, Postboks 700
N-3101 TRONBERG, Norge
telefon: (47) 0235 117533 eller 10117

Utgitt av forfatterne i denne rapporten ved Vigdis Vigrestad
Opplag: 150 eksemplarer

Utgitt av utkomme i denne serien:

Nr. 11 Anne Marie Nordmann: De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 17 og Gullveit-
gate 5/7, Trondheim 1987 og 1988. Utgitt 1988. Utgitt.

Nr. 2 A. Jan Brendalmo: Peterskirken, dens kirkegård og det eldste Trondheim. Utgitt 1989.
2. opplag 1991. Kr. 50,-

Nr. 3 A. Jan Brendalmo/Bril. Ven (red.): Vestfoldkirkerne - bygning, landskap og samfunn.
Utgitt 1990. 2. opplag 1991. Kr. 50,-

Nr. 4 Gro A. Haldvoll: De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 36/37, Trondheim.
1974. Utgitt 1990. Kr. 50,-

Nr. 5 Jan E. G. Eriksson (red.): De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 17, Trondheim,
1974. Utgitt 1990. Kr. 75,-

Nr. 6 Les. Wenberg: De kirkelige institusjoner i middelalderens Trondheim. Utgitt 1990. 2.
opplag 1991. Kr. 75,-

Nr. 7 Dan Pettersen: De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 16, Trondheim. 1991.
Utgitt 1991. Kr. 50,-

Nr. 8 Sigmund Jakobsen: Hærsket og smed. Smederhender i Trondheim 1850-1850.
1850. Utgitt 1991. Kr. 150,-

Arkeologiske rapporter fra Trondheim finnes tilgjengelige på følgende institusjoner:

Oslo	Riksantikvaren Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Oslo Universitetsbiblioteket Universitetets Oldsaksenning
Stavanger	Arkeologisk museum
Bergen	Bryggens museum Historisk museum Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Bergen
Trondheim	Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim Vitenskapsmuseet
Trondheim	Trondheim museum
Trondheim	Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim Trondheim bibliotek Vestfoldfylkesmuseum Vestfoldfylkesbibliotek
Utenom Norge	
Helsingfors	Helsingin Aikojen Kirasto
Kiel	Institut für Ur- und Frühgeschichte
København	Universitetsbiblioteket
Reykjavik	Þjóðminjasafn Íslands
Stockholm	Stockholms universitetsbibliotek

Pris for denne rapporten: Kr. 100,-